

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích  
Teologická fakulta  
Katedra praktické teologie

Diplomová práce

## **DIAKONIE V BYZANTSKÉ TRADICI**

Vedoucí práce: Ing. Dr. Alois Křišťan, Th.D.

Autor práce: Nataliya Slyvotska

Studijní obor: Pastorační asistence, kombinované studium

Ročník:

2011

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě (v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Teologickou fakultou) elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

11. dubna 2011

Nataliya Slyvotska

Děkuji vedoucímu diplomové práce Ing. Dr. Aloisi Křišťanovi, Th.D.  
za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

Děkuji také Mgr. Tomášovi Mrňávkovi, D.S.E.O.  
za cenné rady, připomínky a odkazy.

# OBSAH

<b>ÚVOD</b> .....	6
<b>TERMINOLOGIE</b> .....	10
<b>1 BIBLICKÝ ZÁKLAD DIAKONIE</b> .....	12
<b>1.1 Evangelia</b> .....	12
1.1.1 Evangelium podle Jana .....	13
<b>1.2 Skutky apoštolů</b> .....	17
1.2.1 Ustanovení diákonů (jáhnů) .....	17
1.2.2 Působení diákonů .....	18
<b>1.3 Listy sv. apoštola Pavla</b> .....	20
<b>2 VÝVOJ BYZANTSKÉ TRADICE A DIAKONIE</b> .....	23
<b>2.1 Historické počátky Byzance</b> .....	23
<b>2.2 Byzanc před Byzanci</b> .....	24
2.2.1 Začátky diakonie v byzantské tradici.....	26
<b>2.3 Zlatá epocha Justiniána a jeho bezprostředních nástupců</b> .....	29
2.3.1 Diakonie v císařském období.....	32
<b>2.4 Střední a pozdní období Byzance</b> .....	35
2.4.1 Diakonie středního a pozdního období .....	38
<b>2.5 Byzanc po Byzanci</b> .....	40
<b>3 SVATÁ LITURGIE V BYZANTSKÉ TRADICI</b> .....	42
<b>3.1 Archijerejská svatá liturgie</b> .....	42
<b>3.2 Liturgie sv. Basila Velikého</b> .....	43
<b>3.3 Liturgie předposvěcených darů</b> .....	44
<b>3.4 Liturgie sv. Jana Zlatoústého</b> .....	45
3.4.1 Struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého.....	46
<b>4 POSTAVENÍ DIAKONIE V LITURGII sv. JANA ZLATOÚSTÉHO</b> .....	50
<b>4.1 Proskomidie</b> .....	50
4.1.1 Příprava služebníků.....	53
4.1.2 Příprava darů .....	56
<b>4.2 Liturgie katechumenů</b> .....	59
4.2.1. Enarxis.....	61
4.2.2. Malý vchod.....	63
4.2.3 Biblická čtení .....	64

<b>4.3 Liturgie věřících</b> .....	66
4.3.1 Přípravné obřady .....	66
4.3.2 Velký vchod .....	68
4.3.3 Anafora.....	72
4.3.4 Obřady svatého přijímání.....	73
4.3.5 Závěrečné obřady .....	76
<b>ZAVĚR</b> .....	78
<b>ABSTRAKT</b> .....	81
<b>SEZNAM LITERATURY</b> .....	82
<b>SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK</b> .....	85

## ÚVOD

Inspirací této diplomové práce byla encyklika papeže Benedikta XVI. „DEUS CARITAS EST“, zejména článek 22: „církev nesmí opomíjet službu lásky, stejně jako nesmí opomíjet vysluhování svátostí a službu slova“.<sup>1</sup> Láska k bližnímu je zakořeněna v lásce k Bohu, je pokračováním této lásky. Křesťané čerpají svou schopnost milovat bližního ze setkávání s eucharistickým Pánem. Na druhou stranu pak toto setkání nabývá svou opravdovost a svou hloubku právě ve službě těm druhým, v diakonii.<sup>2</sup>

V této práci se nejdříve zaměříme na pojem *diakonia* obecně a pak zejména ve východní tradici, a to z hlediska tří aspektů: charitativního, správního a liturgického. Tento termín je dnes nejčastěji spojován s liturgickou službou diákona (jáhna), nebo je přímo synonymem pro církevní, hierarchický a liturgický úřad diákona. Zkoumáním dějinného vývoje byzantské tradice se pokusím ukázat, proč je dnes spojován pouze s liturgií.

Východní tradice obsahuje několik ritů, o kterých se zmíníme jen stručně. Tato práce se zaměří především na ritus byzantský, protože je v České republice nejvíce zastoupený. Pro katolíky byzantského obřadu neboli řeckokatolíky, vyhlásil papež Jan Pavel II. dne 15. března 1996 na území České republiky Apoštolský exarchát, spadající pod přímou pravomoc Apoštolského stolce. Existuje zde také pravoslavná církev stejného ritu. Řeckokatolická tradice je mi osobně blízká, protože v ní žiji a aktivně se podílím na životě této církve, především ve farnosti sv. Klimenta v Praze.

V prostředí teologické fakulty jsem konfrontována spíše s latinským chápáním diakonie, o níž papež Benedikt XVI. hovoří ve své encyklice „DEUS CARITAS EST“. V papežově pojetí je diakonie láska, která se projevuje službou a je úkolem jak pro

---

<sup>1</sup> BENEDIKT XVI. *Encyklika Deus caritas est*, čl. 22.

<sup>2</sup> Srov. BENEDIKT XVI. *Encyklika Deus caritas est*, čl. 18.

jednotlivého věřícího, tak pro celou církevní komunitu.<sup>3</sup> Uspořádaná komunitní služba se zrodila ustanovením sedmi mužů „plných Ducha a moudrosti“, kteří jsou považováni za první *diákonny* (*jáhny*). Jejich služba, důstojnost a postavení položily základy diákonského (jáhenského) úřadu. Později se jak na Východě, tak na Západě vytvářely *diakonie*, tedy instituce, které v jednotlivých klášterech a diecézích zodpovídaly za všechny charitativní aktivity, přesně vzato, za službu lásky (*caritas*). A tak již od počátku platilo, že charitativní aktivity ve prospěch chudých a trpících patřily podle zásad křesťanského života k základním složkám římské církve.<sup>4</sup> Dále papež zdůrazňuje, že služba lásky – *caritas* (*diakonia*) je vyjádřením niterné povahy církve a představuje neodmyslitelný výraz její vlastní esence“.<sup>5</sup>

Na Východě tento pojem dříve také znamenal službu lásky – *caritas*. Prošel však určitým vývojem, na jehož konci převládá dnešní význam diakonie, který je spojován především s liturgickou službou diákona. Pokud chceme dnes hovořit o sociálně-charitativní činnosti, užívá se výrazu *filantropie* – láska k bližnímu,<sup>6</sup> k člověku, snaha o zlepšení údělu jak jednotlivce, tak společnosti.<sup>7</sup>

Cílem této práce tedy bude analyzovat službu diákona v byzantské tradici, která měla od začátku jak sociální, tak liturgický rozměr.

Protože se liturgická služba diákona vyvíjela v kontextu byzantského obřadu, je nutné souhrnně uvést dějiny byzantské liturgie a nastínit také celkový vývoj diakonie v rámci rozvoje byzantského ritu.

---

<sup>3</sup> Srov. BENEDIKT XVI. *Encyklika Deus caritas est*, čl. 19, 20.

<sup>4</sup> Srov. BENEDIKT XVI. *Encyklika Deus caritas est*, čl. 23.

<sup>5</sup> Tamtéž, čl. 25.

<sup>6</sup> KŘIŠŤAN, A. Diakonie jako místo ekumenické spolupráce, in. *Fórum pastorálních teologů VI. – Pastorační situace jako výzva k ekumenismu*, s.11–24.

<sup>7</sup> ДАЛЬ, В.И. *Толковый словарь живого великорусского языка в четырёх томах*. IV. том, С-V, s. 340.

Funkce diákona je nezbytná pro všechny typy bohoslužeb, kterých je velké množství. Patří mezi ně svatá liturgie (mše), svátosti, svátostiny, liturgie hodin. Cílem práce tedy bude analýza jeho služby a úkolů v Božské liturgii svatého Jana Zlatoústého, protože je nejdůležitější a nejčastěji slavenou bohoslužbou byzantské tradice.

V první části se budeme stručně věnovat výrazu *diakonia* v Novém zákoně. V evangeliích nám jedinečný příklad služby zanechává sám Ježíš, především když učedníkům při poslední večeři umývá nohy. Ve Skutcích apoštolové následují tento příklad služby, který se nejvíce zrcadlí v hostinách či agapé pro potřebné, a zde máme zrod pojmu diakonia-slужba. Odtud také pramení potřeba ustanovit pomocníky apoštolů, kteří by vhodně zastávali tuto důležitou službu. Jejich působení popisují Skutky apoštolů. Apoštol Pavel ve svých listech zdůrazňuje důležitost služby jak všeobecně, tak každého jednotlivce a uvádí morální zásady těch, kteří jsou zodpovědní za církevní obce.

Druhá část, pojednávající o dějinách Byzantské říše a byzantského obřadu, je rozdělena do několika historických etap. V každém takto vymezeném období bude shrnut vývoj liturgie, a to v kontextu architektury byzantské církve, její výzdoby a symbolismu, dále téma diakonie, a to z hlediska uplatnění tří hlavních aspektů této služby – charitativního, správního a liturgického. V závěru bude nastíněn rozvoj byzantské liturgie po roce 1453, tedy po pádu Konstantinopole a konci Byzantské říše.

Třetí část stručně představí existující liturgie (mše) v byzantské tradici se zaměřením na liturgii sv. Jana Zlatoústého a její strukturu.

Poslední část bude věnována smyslu a významu liturgické služby diákona ve vztahu ke knězi a k věřícím v liturgii sv. Jana Zlatoústého. Zvláštní pozornost zaslouží první část liturgie –



proskomidie, protože navazuje na sociální funkci diákona ve společenství.

Vyhledávání zdrojů pro tuto studii bylo velmi namáhavé, protože v češtině existuje málo publikací, které by pojednávaly o východní liturgii. Zpracováním tématu diakonie v byzantské tradici, což je oblast nanejvýš specifická, se tedy v češtině nikdo zvláště nezabýval. Cennou a nenahraditelnou pomůckou mi byl řeckokatolický služebník či misál: *Svatá Božská liturgie našeho otce svatého Jana Zlatoústého* (Praha, 2007), kde jsou liturgické texty pro diákona a kněze. V neposlední řadě mi pak posloužily knihy R. F. Tafta, který je jedním z nejvýznamnějších dosud žijících odborníků na byzantskou liturgii. Bohužel v češtině jsou k dispozici pouze jeho dvě liturgická díla, totiž *Život z liturgie* a *Stručné dějiny byzantského obřadu*. Dále jsem značně využívala ruské a ukrajinské knižní a internetové zdroje. Konzultace, rady a bibliografické odkazy mi také poskytl Tomáš Mrňávek.

## TERMINOLOGIE

Řecké slovo **διακονία** znamená **službu** ve smyslu jednotlivého posloužení i ve smyslu všeobecného sloužení; zvláště službu prorockou, apoštolskou a zejména pomocnou službu potřebným v křesťanském společenství.<sup>8</sup> Dalším slovem, které pomůže lépe vysvětlit a rozšířit význam slova **διακονία** je sloveso **διακονειν** čili **sloužit**, obsluhovat, zejména při stole, ale také obecně: starat se (o někoho), pomáhat a později v křesťanském užití – býti diakonem.<sup>9</sup> Nový zákon používá tyto výrazy k popisu různých situací. Příklad konkrétní služby najdeme u Lukáše v příběhu o Marii a Martě: „Ale Marta měla plno práce, aby ho (Ježíše) obsloužila“ (L 10,40). Také ve Skutcích apoštolů se píše o každodenní službě u stolu (Sk 6,1). Ježíš naopak mluví o *službě*, která se v jeho osobě a činech stává *sloužením (diakonií)* ve smyslu všeobecném: „Tak jako Syn člověka nepřišel, aby si dal sloužit, ale aby sloužil a dal svůj život jako výkupné za mnohé“ (Mt 20,26–28). K témuž nabádá své učedníky, když říká: „Kdo chce být první, buď ze všech poslední a služebník všech“ (Mk 9,35); „a kdo je v čele, buď jako ten, který slouží“ (L 22,26). Diakonia se také může týkat peněz a peněžních záležitostí nebo dobročinnosti ve smyslu shromažďování sbírek a rozdávání almužen. Jako příklad poslouží text o hladomoru „po celém světě (...) za císaře Klaudia. Proto se učedníci rozhodli, že každý podle svých možností pomůže bratřím v Judsku. Učinili to a poslali sbírku (...) jeruzalémským starším“ (Sk 11,27–30). Dále můžeme spolu s Pavlem mluvit o diakonii ve smyslu služby evangeliu: „když nám byla z Božího slitování svěřena tato služba“ (2 K 4,1; Sk 20,24). Sloužit také znamená pomáhat nemocným a pečovat o ně (L 10,9; Sk 28,8).<sup>10</sup>

Ještě jedno řecké slovo, bezpochyby příbuzné výše zmíněným, které může přiblížit význam pojmu *diakonia*, je slovo **διάκονος** –

---

<sup>8</sup> SOUČEK, J. B. *Řecko-český slovník k Novému Zákonu*, s. 67.

<sup>9</sup> Tamtéž, s. 67.

<sup>10</sup> Srov. *Dictionnaire de théologie catholique contenant l'exposé des doctrines de la théologie catholique, leurs preuves et leur histoire*. svazek IV, s. 703–705.

**diákon** (neboli v českém jazyce **jáhnen**) což znamená pomocník, **služebník**, pomocný služebník v církvi.<sup>11</sup> I toto slovo může být užito jak ve smyslu všeobecném, tak ve smyslu zcela konkrétním, například jako konání odpovídající služby. Spolu s Pavlem by každý křesťan mohl prohlásit: „ať nás všichni pokládají za služebníky Kristovy“ (1 K 4,1). Proto se Pavel učinil „otrokem všech“ (1 K 9,19–23), poněvadž evangelium je jemu uložená služba („úkol“ 1 K 9,17). Je také možné dát se do služeb „dobra nebo zla“. V listu Galatským se Pavel ptá: „Je snad Kristus služebníkem hříchu? Naprosto ne!“ (Ga 2,17). Dále varuje, že pomahači satanovi se mohou „převlékat za služebníky spravedlnosti“ (2 K 11,15). Nebo v listu Římanům se píše o státní moci jako o „Božím služebníku“ (Ř 13,4). To jsou příklady, kdy se v zásadě jedná o poměr člověka vůči Bohu, kdy jednotlivec nebo společnost je v roli služebníka. Co se týče konkrétní křesťanské služby – diakonie, o níž bude pojednávat tato práce, první zmínku o ní najdeme v šesté kapitole Skutků apoštolů,<sup>12</sup> kdy muži plní Ducha a moudrosti, byli ustanoveni ke zcela konkrétní službě, a to ke službě při stolech. Pokud se Nový zákon (dále NZ) od této chvíle o diákonech zmiňuje, má většinou na mysli jejich služebné postavení, které se později stává úřadem. V následujících stoletích byly diákonům přidělovány funkce sociální, liturgické, sekretářské a správní.<sup>13</sup>

---

<sup>11</sup> SOUČEK, J. B. *Řecko-český slovník k Novému Zákonu*, s. 67.

<sup>12</sup> Ekumenické vydání Bible tyto služebníky rovnou pojmenovává jako jáhny (diakony) v názvu šesté kapitoly Skutků – „Volba sedmi jáhnů (diákonů)“, i když v samotném textu tato definice není. Obdobně činí Nový zákon – text, užívaný v českých liturgických knihách vydaný českou liturgickou komisí, když v nadpisu šesté kapitoly Skutků čteme – „Ustanovení jáhnů“.

<sup>13</sup> *Encyklopedie Bible*. I. díl, A-L, s. 121.

Dále srov. *Encyklopedie Bible*. II. díl, M-Ž, s. 586.

Dále srov. *Dictionnaire de théologie catholique contenant l'exposé des doctrines de la théologie catholique, leurs preuves et leur histoire*. svazek IV., s. 703–705.

# 1 BIBLICKÝ ZÁKLAD DIAKONIE

## 1.1 Evangelia

Řecké slovo *εὐαγγέλιον* znamenalo původně odměnu poslovi za dobrou zprávu, později tuto zprávu samu; tedy dobré, radostné poselství.<sup>14</sup> NZ používá toto slovo v návaznosti na Starý zákon (dále SZ), kde se hovoří o poslu radosti, „jenž poselství nese a ohlašuje pokoj, jenž nese dobré poselství a ohlašuje spásu, jenž Sijónu hlásá: „Tvůj Bůh kraluje!“ (Iz 52,7). Je tu vyjádřeno, že s Jahvem bylo dobyto vítězství a získán mír. Současně je v tom obsažen příslib: Bůh je opět (navenek i uvnitř, v srdci lidu) králem.<sup>15</sup>

S příchodem Ježíše, který „chudým zvěstoval spásu, zajatým vykoupení, zarmouceným radost“,<sup>16</sup> který hlásal příchod Božího království (Mk 1,15) a vlastní a konečné poselství míru a spásy (L 4,18n), se slova SZ konečně naplnila. Bůh se přiblížil svému stvoření, znovu ukázal, že je milující Otec, kterému záleží na každém tvorovi, na každém jedinci.

Celé Boží zjevení, celé Boží dílo záchrany a spásy člověka, je ve své podstatě sestoupením Boha, sklonění se Hospodina k nám.<sup>17</sup> „Neboť Bůh tak miloval svět, že dal svého jediného syna, aby žádný, kdo v něho věří, nezahynul, ale měl život věčný. Vždyť Bůh neposlal svého Syna na svět, aby svět soudil, ale aby skrze něj byl svět spasen“ (J 3,16–17). Ježíš je Božím nástrojem k přeměně stvoření od tmy ke světlu, od nevědomosti k vědění, od hříchu ke svobodě a od smrti k životu.<sup>18</sup> Tento Syn Boží, tento Ježíš, je pro všechny konečným a jediným nositelem spásy.

„Protože spása je připodobňováním člověka Hospodinu“,<sup>19</sup> i lidé by měli v jistém slova smyslu napodobovat Boha, a zejména Božího

---

<sup>14</sup> SOUČEK, J. B. *Řecko-český slovník k Novému Zákonu*, s. 110.

<sup>15</sup> *Encyklopedie Bible*. I. díl, A-L, s. 156.

<sup>16</sup> *MEŠNÍ RÁD s modlitbami nad dary a s prefacemi*. Čtvrtá eucharistická modlitba, s. 301.

<sup>17</sup> Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Teologie služby*, s. 8.

<sup>18</sup> GILLES, A. E. *Lidé cesty*, s. 112.

<sup>19</sup> Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Teologie služby*, s. 9.

Syna Ježíše Krista, v jeho jednání. On sám definoval své poslání jednak *jako oslavu Boha*, jehož nazýval svým Otcem (srov. Jan 17,3–5), jednak *jako službu*: „Víte, že ti, kdo platí u národů za první, nad nimi panují, a kdo jsou u nich velcí, utlačují je. Ne tak bude mezi vámi; ale kdo se mezi vámi chce stát velkým, buď vaším služebníkem; a kdo chce být mezi vámi první, buď otrokem všech. Vždyť ani Syn člověka nepřišel, aby si dal sloužit, ale aby sloužil a dal svůj život jako výkupné za mnohé“ (Mk 10,42–45).<sup>20</sup>

### 1.1.1 Evangelium podle Jana

Jako jeden z příkladů služebného jednání Syna člověka by mohlo posloužit vyprávění zachycené v Janově evangeliu a známé jako „Umývání nohou učedníkům“ (J 13,1–17).<sup>21</sup> Stejně jako ostatní evangelisté zná i Jan tradici o Ježíšově poslední večeři s apoštoly krátce před smrtí. Přesto se o ní nezmiňuje. Jeho pozornost více zasluhuje událost, která se stala bezprostředně před ustanovením eucharistie, v níž nám Ježíš názorně ukazuje, jak máme jednat (J 13, 12–15).

Mytí nohou před jídlem patřilo v Orientu ke službě, kterou prováděli otroci nebo poddaní; nebo také z pohostinnosti paní domu. Proto je učedníkům nepochopitelné, že jim Ježíš, Pán a Mistr, myje nohy. Ježíš si ale uvědomoval vzácnost této chvíle. Když Petr toto jednání Pána nechtěl na sobě připustit, odpověděl mu: „Jestliže tě neumyji, nebudeš mít se mnou podíl“ (J 13,8).<sup>22</sup> Ani Petr, ani jiní apoštolové zatím, tj. před Velikonocemi a sesláním Ducha svatého, nemohou chápat celou hloubku a význam toho, co se stalo. Vysvětlení jim podává nejprve Ježíš, ale teprve

---

<sup>20</sup> Tamtéž, s. 63.

<sup>21</sup> V katolické církvi se vykonává na Zelený čtvrtek, během Mše o večeři Páně, jako neposvátný úkon, konající se fakultativně po evangeliu. Má ještě jeden název – *mandatum*, což znamená přikázání. ADAM, A. *Liturgika*, s. 361.

<sup>22</sup> Kdo na sobě nechce podobně jako Petr připustit toto symbolické jednání, nemůže mít podíl na Ježíši a na jeho díle spásy. PORSCH, F. *Evangelium sv. Jana: Malý stuttgartský komentář*, s. 133.

později si sami uvědomují, že tato služba – plná lásky, kterou jim prokázal Pán, a která je zároveň znamením<sup>23</sup> – má dvojí význam.

První význam nabízí sám Ježíš: „Chápete, co jsem vám učinil? Nazýváte mě Mistrem a Pánem, a máte pravdu: Skutečně jsem. Jestliže tedy já, Pán a Mistr, jsem vám umyl nohy, i vy máte jeden druhému nohy umývat. Dal jsem vám příklad, abyste i vy jednali, jako jsem jednal já“ (J 13,12–15). „Učedníci se zde dozvídají, že umytí nohou není samo o sobě cílem, ale poučením služebníků ze strany pána: ti, kdo jsou posláni, jsou poučováni od toho, kdo je posílá. Musejí si uchovat své postavení služebníků, postavení těch, kteří následují svého pána a toho, který je poslal.“<sup>24</sup> Kromě toho dal Ježíš svým činem učedníkům příklad, který je zavazuje k napodobování. Od této chvíle se má jejich život vyznačovat pokornou službou a mají se navzájem milovat: „Nové přikázání vám dávám, abyste se navzájem milovali; jako já jsem miloval vás, i vy se milujte navzájem. Podle toho všichni poznají, že jste moji učedníci, budete-li mít lásku jedni k druhým“(J 13,34–35).

Druhý význam mytí nohou se týká brzké spásonosné smrti Ježíše. Je to znamení jeho vydanosti a lásky k lidem až na smrt. Ježíš ví, že přišla jeho hodina a proto ještě jednou shrnuje celý svůj život. Byl to život pro druhé. Jeho brzká smrt bude krajním důsledkem tohoto života, jeho poslední službou přátelům a lidstvu. Ježíš vstupuje do svého utrpení zcela vědomě. Smrt pro něj není jednoduše zakončením života, nýbrž přechodem z tohoto světa k Otci. A tím všemu lidstvu dává naději na spásu, na sjednocení s Bohem.

Mytí nohou je nedílnou součástí Ježíšovy poslední večeře v kruhu učedníků. Proto eucharistie, která se konkrétně neprojevuje láskou, z Janova pohledu zjevně není „večeří Páně“ v Ježíšově

---

<sup>23</sup> Znamení – názorný a zřetelný odkaz: zde působí Bůh; tím i výklad nějaké věci, procesu, děje. V Janově evangeliu mají znamení umožňovat víru v Ježíše jako Mesiáše a Syna Božího, ba mají ji dokonce způsobovat, protože jsou Ježíšovým vlastním „svědectvím“ a především Otcovým „svědectvím“ pro Ježíše. Srov. *Encyklopedie Bible*. II. díl, M-Ž, s. 720.

<sup>24</sup> MOLONEJ, F. J. *SAKRA PAGINA. Evangelium podle Jana*, s. 399.

duchu<sup>25</sup>: „blaze těm, kdo *vědí*, co Ježíš řekl a učinil, a ve svém čase a situaci budou *jednat* stejně.“<sup>26</sup>

Dokáží ale lidé skutečně milovat jeden druhého Ježíšovou láskou, která je nekonečná, bezvýhradná, neměnná? Dokáží tuto lásku vyjadřovat skutky? Aby to bylo možné, musíme změnit své sebevědomí na Kristovo vědomí, musíme se ztotožnit s Kristem. Sám Ježíš to vyjadřuje slovy: „Zůstaňte ve mně, a já ve vás“ (J 15,4). Jak máme ale zůstat v Ježíši?

A. Gilles ve své knize „Lidé cesty“ odpovídá na tuto otázku ve světle Janova evangelia a poukazuje na to, že evangelista Jan předpokládá život s Kristem, především prostřednictvím svátostí<sup>27</sup>, zejména EUCHARISTIE (srov. J 15,1–8). Ježíš je vinný kmen, který dává víno pro eucharistii. Jeho církve tvoří „ratolesti“, které žijí v Ježíši, vinném kmeni: „Já jsem vinný kmen, vy jste ratolesti. Kdo zůstává ve mně a já v něm, ten nese hojné ovoce; neboť beze mne nemůžete činit nic“ (J 15,5). Stejně tak mluví o chlebu života: „nebudete-li jíst tělo Syna člověka a pít jeho krev, nebudete mít v sobě život“ (J 6,53).<sup>28</sup>

Další ztotožnění se s Kristem je viděno v MODLITBĚ.<sup>29</sup> I zde je nám Ježíšovo jednání příkladem. Ježíš se modlil stále a podle svědectví evangelií byl velkým mistrem modlitby (L 5,16; 6,12; Mk 1,35; 6,46). Modlil se jak sám za sebe, tak i za své apoštoly a učedníky (např. J 17). Ježíšova modlitba byla tak příkladná, že ho učedníci prosili, aby je naučil modlit se (L11,1). Ježíš této prosbě vyhověl a předřikal jim Otčenáš – modlitbu, která se stala

---

<sup>25</sup> Srov. PORSCHE, F. *Evangelium sv. Jana: Malý stuttgartský komentář*, s. 131–134.

Dále srov. *Encyklopedie Bible*. II. díl, M-Ž, s. 405.

<sup>26</sup> MOLONEJ, F. J. SAKRA PAGINA. *Evangelium podle Jana*, s. 399.

<sup>27</sup> Svátosti jsou vnímatelná a účinná znamení milosti, ustanovená Kristem a svěřená církvi, jimiž se nám uděluje božský život. Je jich sedm: křest, biřmování, eucharistie, pokání, pomazání nemocných, kněžství a manželství. *Kompendium katechizmu katolické církve*, s. 74.

<sup>28</sup> Srov. GILLES, A. E. *Lidé cesty*, s. 113.

<sup>29</sup> Modlitba jako mluvení k Bohu a s Bohem je základním náboženským úkonem. Předpokládá víru v osobního Boha, který mě vidí a slyší, který mě oslovuje a odpovídá mi a s nímž tudíž mohu rozmlouvat. Křesťanskou modlitbu působí Duch (Ř 8,15.26; Ga 4,6; Ef 6,18). Je to Duch Kristův, který nás uschopňuje a nabádá, abychom jako On oslovovali a vzývali Boha jménem Abba. Srov. *Encyklopedie Bible*. II. díl, M-Ž, s. 392.

základní modlitbou církve. Kromě toho dával Ježíš rozšířené pokyny, jak se máme modlit. Především má být modlitba ustavičná a vytrvalá, „v každý čas“ (L 18,1; L 21,36), „ve dne i v noci“ (1 Tm 5,5). Máme se modlit s důvěrou, tj. s pevnou vírou, že budeme vyslyšeni (J 14,13n; 15,7; 16,23; Mk 11,24; Mt 7,7). Také naše modlitba má být stále nesena a určována díkyvzdáním a díkyčiněním (1 Tm 2,1; 1 Te 5,17–18). Ačkoliv se může a má jednotlivec modlit soukromě, jednomyslné modlitbě v komunitě náleží obzvláštní síla (Mt 18,19–20; Sk 1,14). Proto je pro Jana prostředí, ve kterém se vytváří ztotožnění s Kristem, právě křesťanská komunita, církev.<sup>30</sup>

Stejně jako Ježíšovo poznání a láska měly za následek jednání, musí i poznání a láska učedníků mít za následek jednání.<sup>31</sup> Proto třetí úroveň odezvy na výzvu „zůstat v Kristu“ je sloužení, neboli DIAKONIA. Křesťanský život není pouze zkušenost vnitřní útěchy. Spíše takový život zahrnuje účinnou lásku, kterou Bůh dává křesťanovi do srdce prostřednictvím víry.<sup>32</sup> „Naše skutky mají zářit před lidmi jako světlo, aby pak lidé mohli vzdávat slávu nebeskému Otci (Mt 5,16). Proto lidé nemají vzdávat díky člověku, který slouží, nýbrž Bohu, který je pravým původcem zázraku lásky projevující se ve službě“,<sup>33</sup> v diakonii.

Všechny tři zde zmíněné roviny: EUCHARISTIE, MODLITBA a DIAKONIA tvoří podstatu *liturgie*. V liturgii, hlavně ve svaté eucharistické oběti, se koná dílo našeho vykoupení, kde jsme „ve společenství velekněze Ježíše Krista a jeho církve vedeni k posvěcení a k oslavě nebeského Otce.“<sup>34</sup> Z tohoto důvodu je liturgie a služba diákonů hlavním zaměřením této práce.

---

<sup>30</sup> Srov. Tamtéž, s. 392

Dále srov. GILLES, A. E. *Lidé cesty*, s. 113–114.

Požadavky na modlitbu, které zde zazněly, se bez výjimky odrážejí ve Svaté liturgii obecně, a v liturgii sv. Jana Zlatoústého jmenovitě, jak bude poukázáno dále.

<sup>31</sup> Srov. MOLONEJ, F. J. *SAKRA PAGINA. Evangelium podle Jana*, s. 399.

<sup>32</sup> Srov. GILLES, A. E. *Lidé cesty*, s. 114.

<sup>33</sup> POSPÍŠIL, C. V. *Teologie služby*, s. 17.

<sup>34</sup> ADAM, A. *Liturgika*, s. 19.



## 1.2 Skutky apoštolů

### 1.2.1 Ustanovení diákonů (jáhnů)

Jak se evangelijní zvěst šířila do celého světa, a počet věřících v Krista stoupal, rostla i prvotní církev. „Všichni, kteří uvěřili, byli pospolu a měli všechno společné. Prodávali svůj majetek a rozdělovali všem podle toho, jak kdo potřeboval. Každého dne pobývali svorně v chrámu, po domech lámali chléb a dělili se o jídlo s radostí a upřímným srdcem“ (Sk 2,44–46). Tento text ze Skutků apoštolů nám popisuje církev jako *společenství*, jehož středem je *eucharistická slavnost, modlitba a diakonie* - snaha posloužit jeden druhému tak, aby „Nikdo mezi nimi netrpěl nouzi, neboť ti, kteří měli pole nebo domy, prodávali je, a peníze, které utržili, skládali apoštolům k nohám. Z toho se rozdávalo každému, jak potřeboval“ (Sk 4,34.35).

Rychlý růst křesťanských komunit způsobil to, že se časem, jak svědčí Písmo, tato praxe prvotní církve stala neudržitelnou: příklad Ananiáše a Safiry (srov. Sk 5,1–11) nebo stížnosti učedníků, “kteří vyrostli mezi Řeky, na bratry z židovského prostředí, že se jejich vdovám nedává každodenně spravedlivý díl“ (Sk 6,1). Problém byl v tom, že hlásání evangelia bylo považováno apoštoly za nejdůležitější úkol. Jejich prostřednictvím se zvěstoval Kristus – jeho slova a činy, jeho smrt i zmrtvýchvstání, jeho osoba a význam. Jako jeho svědci ani nemohou činit jinak (J 13,15; 17,6n). Apoštolové nesou světu spásu, a jak říká sám Ježíš: „život věčný (...). A život věčný je v tom, když poznají tebe, jediného pravého Boha, a toho, kterého jsi poslal, Ježíše Krista“ (J 17,2–3). Ale budování a vzdělávání církve, i společné soužití, se neobejde bez uspokojení základních potřeb, bez pomoci jeden druhému. Proto situace, ve které je láska k bližnímu a péče o něj úlohou nejenom jednotlivce, ale především celé církevní komunity,<sup>35</sup> byla vyřešena následovně: „A tak apoštolové svolali všechny učedníky

---

<sup>35</sup> Srov. BENEDIKT XVI. *Encyklika Deus caritas est*, čl. 20.

a řekli: „Bohu se nebude líbit, jestliže my přestaneme kázat Boží slovo a budeme sloužit při stolech. Bratří, vyberte si proto mezi sebou sedm mužů, o nichž se ví, že jsou plni Ducha a moudrosti, a pověříme je touto službou. My pak budeme i nadále věnovat všechn svůj čas modlitbě a kázání slova. Celé shromáždění s tímto návrhem rádo souhlasilo, a tak zvolili Štěpána, který byl plný víry a Ducha svatého, dále Filipa, Prochora, Nikánora, Timóna, Parména a Mikuláše z Antiochie, původem pohana, který přistoupil k židovství. Přivedli je před apoštoly, ti se pomodlili a vložili na ně ruce. Slovo Boží se šířilo a počet učedníků v Jeruzalémě velmi rostl. Také mnoho kněží přijalo víru“ (Sk 6,2–7). Lukáš, autor Skutků apoštolských, považuje oněch Sedm zcela určitě za předchůdce diákonů, kteří nejsou ve Skutcích zmiňováni, ale objevují se v epištolách, zvláště pastorálních, jako lidé pověření pomocným přísluhováním<sup>36</sup> a charitativní službou, čili péčí o chudé, nemocné a potřebné.

### 1.2.2 Působení diákonů

„Raná církev nepoužívá pojem „úřad“ pro apoštolát, pro úkoly a funkce v církvi. Neboť všichni, kteří mají v církvi odpovědnost, jsou především služebníky, jsou jako Ježíšovi následovníci vázáni jeho nasazením a jeho měřítky (L 22,27). Směrodatnou byla Duchem inspirovaná služba bratra a sestry křesťanským sourozencům.“<sup>37</sup> Proto se služba lásky – *caritas (diakonia)* vedle zvěstování Božího slova (*kérygma – martyria*) a slavení svátostí (*leitúrgia*) stává nejenom charakteristikou nově vznikajícího společenství, ale i úkolem každého křesťana.<sup>38</sup>

Služba, kterou měli vykonávat diákoní, měla kromě své praktické stránky nepochybně i duchovní charakter. Protože diákonům byla svěřena „služba u stolu“, můžeme předpokládat

---

<sup>36</sup> Srov. ALLMEN, J.-J. a kol. *Biblický slovník*, s. 240.

<sup>37</sup> KLIESCH, K. *Skutky apoštolů: Malý stuttgartský komentář*, s. 118.

<sup>38</sup> Srov. BENEDIKT XVI. *Encyklika Deus caritas est*, čl. 25.

jejich bezprostřední účast na slavení eucharistie. Proto to také měli být muži „plni Ducha a moudrosti“. To, že apoštolové na ně vkládají ruce, později vede k formování samostatného úřadu – diakonátu – v rámci prvotní církve.<sup>39</sup>

„Lámaní chleba“ bylo nedílně spjata s modlitbou a se společným stolováním – *agapé*,<sup>40</sup> při němž byly potřebným rozdělovány podpory (Sk 2,42 n). Podle Sokolova<sup>41</sup> měly tyto *agapé* liturgickou povahu, stejně jako dobrovolné dary, které se takto shromažďovaly, protože sloužily jak pro eucharistickou hostinu, tak pro potřeby chudých. Je to svědectví těsného propojení služby Bohu a služby bližnímu. Proto se dá mluvit o tom, že diakonie je jako služba lásky nerozdílně spojená s liturgií a je také v jistém smyslu rozšířením eucharistie do všedního života.

Činnost diakonů ovšem nebyla vymezována pouze přípravou darů, ačkoli Nový zákon úkoly diakonů rozhodně nijak jasně a přesně nedefinuje. Tak například ve Skutcích apoštolů mají dva ze Sedmi kromě pověření službou „při stolech“ důležitou úlohu jako kazatelé a misionáři. Jsou to Štěpán (Sk 6,8–15; 7) a Filip (Sk 8; 21,8). Mají hlásat radostnou zvěst a šířit evangelium. „Evangelista má stejnou funkci jako apoštol, neříká se mu však apoštol, protože narozdíl od něho neviděl Ježíše. V Novém zákoně je titul evangelisty připisován výslovně jen Filipovi (Sk 21,8) a Timoteovi (4,5), věrnému spolupracovníkovi apoštola Pavla.“<sup>42</sup> V Samaří, „když uvěřili Filipově zvěsti o Božím království a o Ježíši Kristu, dávali se pokřtít muži i ženy“ (Sk 8,5–13).

---

<sup>39</sup> Na počátku 2. století se v dopisech biskupa a mučedníka Ignáce z Antiochie jáhenství jeví jako jasně profilovaný úřad uvnitř hierarchického vedení církve. Zatímco východní církve mají až do současnosti diakonát za trvalý celoživotní služební úřad, Západ jej od raného středověku praktikoval pouze jako přechodný stupeň na cestě ke kněžství. Srov. ADAM, A. *Liturgika*, s. 271.

Druhý vatikánský koncil (LG 29) obnovil diakonát jako samostatný a trvalý hierarchický stupeň.

<sup>40</sup> Podle tzv. sakramentářů (písemné sbírky bohoslužebných modliteb) se dá usuzovat, že hostina *agapé* byla vždy spojována s pomocí potřebným, protože modlitby v nich obsažené zdůrazňují **spojení bohoslužby a služby potřebným**. OPATRŇY, M. Východiska diakonie. In *Diakonická teologie* [online]. České Budějovice: TF JU, 2008 [cit. 2009-11-26]. Dostupné na WWW: <<http://www.tf.jcu.cz/getfile/02b0d12a07a8d2e8>>.

<sup>41</sup> СОКОЛОВ, П. *Агапы, или вечера любви в древнехристианском мире*, s. 11.

<sup>42</sup> ALLMEN, J.-J. a kol. *Biblický slovník*, s. 242.

Pravomoc slavnostního udílení křtu zůstala diákonům v Západní církvi dodnes.

### 1.3 Listy sv. apoštola Pavla

V Novém zákoně jsou obecným výrazem „služba“ (*diakonia*) označovány úřady a funkce, které jsou vykonávány v církvi. Tento obecný pojem se vztahuje jak na úřad apoštola, tak i na různé služby některých věřících a především na povinnost všech věřících sloužit svým bratřím ve shromáždění. Užívá-li se stejného slova ve třech rozličných významech, pak to není pro nedostatek výrazů, ale proto, aby bylo zdůrazněno, že církev je živé tělo Kristovo a že každý úd tohoto těla plní svůj vlastní úkol ve snaze o to, aby se jeho plnost projevila ve společném životě. Přirovnáním církve k tělu chce sv. Pavel ukázat řád a důležitost každého křesťana a jeho působnost ve sboru věřících (Ř 12,4; 1 K 12,27). Jsou-li v církvi všichni věřící ve službě, má církev prospěch i ze zvláštních služeb nebo služebností některých věřících (1 K 12, 4–11). Různé služebnosti se projevují poměrně záhy, už za života apoštolů. Dochází k tomu jak v Jeruzalémě, tak v oblasti pavlovské misie. Vznikají zcela normálně a jsou nezbytným výrazem života církve.<sup>43</sup>

Ve většině svých listů (Ef, 4,11–13; Ř 12,6–8; 1 Te 5,12) mluví Pavel o službě v obecném slova smyslu. Avšak v prvním listě Korintským připomíná, že to byl Bůh sám, kdo ustanovil různé odstupňované služebnosti: „A v církvi ustanovil Bůh jedny za apoštoly, druhé za proroky, třetí za učitele; potom jsou mocné činy, pak dary uzdravování, služba potřebným, řízení církve, řeč ve vytržení“ (1 K 12,28, srov. 12,29–30). „V této větě apoštol vypočítává celou sérii církevních funkcí a střeží se postavit je všechny do jedné roviny. Přidáním pořadí zdůrazní jejich důležitost. V čele je apoštol, protože na počátku je jediný, kdo má ekumenický

---

<sup>43</sup> Srov. Tamtéž, s. 239–240.

charakter. Ve srovnání s ním mají ostatní funkce a služby jenom místní povahu.“<sup>44</sup>

Jaké místo v tomto pomyslném organismu zvaném „tělo Kristovo“ zaujímají diákonci a jejich služba? V listě Filipským apoštol pozdravuje spolu se všemi bratry také ty, kdo jsou za obec zodpovědní – biskupové a diákonci. Diákonci jsou bezpochyby podřízeni biskupům, jelikož jsou uváděni až na druhém místě (F 1,1). Potvrzení ustálené hierarchie v prvotní církvi nacházíme také v prvním listu Timoteovi<sup>45</sup>, který se datuje ke konci prvního století. V něm autor na začátku mluví o úkolech všech křesťanů, pak vypočítává morální vlastnosti a praktické schopnosti biskupů pověřených vedením církevní obce. Na druhém místě uvádí diákonky a požadavky pro jejich službu. Mají to být muži „čestní, ne dvojací v řeči, ne oddaní vínu, ne ziskuchtiví. Mají uchovávat tajemství víry v čistém svědomí (...). Právě tak ženy v této službě mají být čestné, ne pomlouvačné, střídme, ve všem věrné (...). Konají-li dobře svou službu, získávají si důstojné postavení a velkou jistotu ve víře v Krista Ježíše“ (1 Tm 3,8–13). Tyto ženské služby v církevní obci mohly být jakýmsi pokračováním služeb oněch dobrých žen, které provázely Ježíše a staraly se o něj a jeho učedníky (L 8,3; 10,38–42; J 12,1n).<sup>46</sup>

První zmínku o diákonkách (jáhenkách) nalézáme v listě Římanům, kde sv. Pavel oslovuje sestru Foibé jako diákonku, která se zasloužila o církevní obec v Kenchrejích (Ř 16,1). Zde se poprvé setkáváme, pokud je možné použít tohoto slovního spojení, s *úředním postavením ženy v církvi*, které bylo mnohdy

<sup>44</sup> ALLMEN, J.-J. a kol. *Biblický slovník*, s. 241.

<sup>45</sup> Mezi Pavlovými listy existují tři, které jsou určeny Pavlovým žákům a pozdějším biskupům: dva Timoteovi a jeden Titovi. Protože jsou jejich obsahem převážně pokyny pro vedení církevních obcí, nazývají se od 18. stol. pastorálními listy. *Encyklopedie Bible*. II. díl, M-Ž, s. 466.

Pavlovský původ pastorálních dopisů, dosvědčovaný nejstarší církevní tradicí, byl v novější době předmětem sporu a dodnes definitivně neuzavřené diskuse, zda dílo skutečně napsal apoštol Pavel na sklonku svého života, či zdá je promyšlenou tvorbou některého z Pavlových žáků. Srov. *Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Pastorální epištoly, s. 198–199.

<sup>46</sup> K otázce služby žen v církvi viz MICHALICOVÁ, V. *Milost a služba: činnost žen v církvi s přehlednutím k otázce diakonické ordinace*. České Budějovice, 2006. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra praktické teologie. Vedoucí práce A. Křišťan.

velice prospěšné. „Jako diákonky byly ustavovány vdovy nebo později i panny zvolené církevní obcí. Minimální věková hranice byla zprvu šedesát roků (1 Tm 5,9), později padesát roků, Trulánský sněm (692) ji snížil na čtyřicet let. Původně byly diákonky na Východě pověřovány péčí o chudé a nemocné, hlavně ženy, s ohledem na místní zvyklosti, které tuto péči o ženy mužům zakazovaly.“<sup>47</sup>

Trvalé zřízení úřadu diákonek se však v církvi neuchytilo. „Na Západě přežil institut diákonek jen u kartuziánek, jeho udělování má však svátostinné pojetí. V Antiochii kolem roku 1070 přestaly diákonky co do speciálních úkolů fakticky existovat, neboť tamní patriarcha Balsamon jmenoval diákonkami pouze titulárně některé řeholnice, ačkoli státní zákonodárství diákonky uznávalo a zařazovalo je mezi duchovenstvo. Tímto způsobem diákonky upadly v zapomenutí a postupně zanikly i na Východě.“<sup>48</sup> Jejich činnost byla dalekosáhle převzata ženskými řeholními společenstvími a dále se rozvíjela. V evangelické církvi existují od 19. století opět diákonky ve službě chudých a nemocných. V České republice se setkáváme s ordinovanými jáhenkami v československé církvi husitské. Služba pastoračních a farních asistentek je známá v katolickém prostředí.<sup>49</sup>

---

<sup>47</sup> Ve třetím století byla služba diákonek rozšířena o asistenci při křtu žen, o donášení eucharistie, o podávání kalicha ženám, katechetickou výuku, přítomnost při rozhovorech biskupů, kněží a diákonů se ženami a dozor na pořádek v ženské části kostelů a oratoří. Za zlozvyk bylo na Východě považováno podávání eucharistie diákonkami. V šestém století zastávaly tyto služebnice důležité místo v církvi, hlavně na Východě. Například v konstantinopolském katedrálním chrámu Hagia Sofia bylo kolem roku 535 šedesát kněží, sto diákonů, devadesát poddiákonů, sto deset lektorů, padesát pět zpěvaček a čtyřicet diákonek. ZEDNÍČEK, M. Jáhenky v církvi. In *Unie katolických žen* [online]. Poslední aktualizace 7. 11. 2010 [cit. 2010-04-02]. Dostupné na: <<http://katolickezeny.cz/?p=421>>.

<sup>48</sup> Tamtéž.

<sup>49</sup> Srov. BERGER, R. *Liturgický slovník*, s. 112. Dále srov. *Encyklopedie Bible*. I. díl, A-L, s. 121.

## 2 VÝVOJ BYZANTSKÉ TRADICE A DIAKONIE

### 2.1 Historické počátky Byzance

V předchozí kapitole byly uvedeny biblické základy diákonické služby. V této části bude stručně popsán její následný vývoj s ohledem na cíl práce a na kontext byzantských dějin.

Křesťanství se díky iniciativám apoštolů šířilo velice rychle, ne však geometrickou řadou. Na základě relace Skutků apoštolských a z listů sv. Pavla se dá předpokládat, že ve druhé polovině 1. století už v každém větším městě Římské říše (Korint, Soluň, Efez, Řím) fungovala křesťanská obec. Vkládáním rukou ustanovovali apoštolové v jednotlivých obcích své nástupce, jimž předali tímto obřadem apoštolskou posloupnost se všemi pravomocemi. Brzy se jim začalo říkat „episcopos“ (biskup), z řeckého dozorce, dohlázeatel. Ti ji dále předávali svým nástupcům. Takto ustanoveným biskupům pomáhali presbyteři (kněží) a diákoní. Ti byli pověřováni služebnými funkcemi a funkcemi v oblasti charity, čili péče o chudé, nemocné a potřebné.<sup>50</sup>

Během prvních století se křesťanství dostávalo i do vzdálenějších částí Římského impéria. Počet křesťanů rostl tak, že počátkem 4. stol. tato skupina tvořila asi 10 procent obyvatelstva říše.<sup>51</sup>

Císař Dioklecián, vládnoucí v letech 284–305 rozhodl, že Římská říše je příliš velká pro jednoho vládce a rozdělil ji na dvě části – jednu tvořil řecky mluvící východ a druhou latinsky mluvící západ.<sup>52</sup> Později císař Konstantin I. (324–337) vybral řecké antické přístavní město Byzanc, velkolepě a strategicky umístěné na Bosporském poloostrově, za hlavní město Východořímské říše. Byzanc, která existovala již alespoň od 12. století př. Kr., byla 11. května roku 330 slavnostně vyhlášena jako „Nový Řím“ a po

---

<sup>50</sup> MALÝ, R. *Církevní dějiny*, s. 24.

<sup>51</sup> Tamtéž, s. 51.

<sup>52</sup> *Encyklopedie historie světa*, s. 80.

Konstantinově smrti se stala Konstantinopolí. V té době již ve městě žili křesťané.<sup>53</sup>

## 2.2 Byzanc před Byzanci<sup>54</sup>

Liturgie jako veřejný kult křesťanského společenství se vyvíjela během staletí a odráží kulturní, teologické a také etnické prostředí různých křesťanských komunit. V tomto smyslu je liturgie východních církví často nazývána obřadem či ritem. Prameny různých východních ritů vycházejí z pěti velkých mateřských tradic, pocházejících z: Alexandrie, Antiochie (s Jeruzalémem), Konstantinopole (s Kappadocií), Mezopotámie a Persie (východosyrská tradice). Zvláště se mluví o tradici arménské, která se vyvinula z antiochijské tradice a byla pod vlivem tradice konstantinopolské. V tomto velkém dědictví Východu bude pozornost zaměřena především na ritus Byzantský, který odkazuje ke konstantinopolské tradici.<sup>55</sup>

Na počátku byla Byzanc zahrnuta do církevního vlivu Antiochie, která byla největším centrem liturgického vlivu v prefektuře Oriens.<sup>56</sup> Jako každé důležité město křesťanského středověku, tak i Byzanc byla sídlem biskupa. S rostoucí světskou mocí Nového Říma rostla i moc církevní. V tomto období slyšíme

---

<sup>53</sup> Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 23.

<sup>54</sup> Tradiční pojetí dějin Byzance, i když umělé a nepřiměřené, lze rozčlenit do tří období: první, střední a pozdní. Termínem „Byzanc před Byzanci“ se většinou označuje perioda do roku 527, kdy začíná panování Justiniana I. Historie byzantské liturgické syntézy může být rozdělena do více etap, o kterých bude zmínka jen krátce, ale pro účely této práce je jednoduché členění přijatelné. K periodizaci dějin srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 20–23.

<sup>55</sup> Srov. NIN, M. Liturgie. In FARRUDGIA, E. G. *Encyklopedický slovník křesťanského Východu* (dále jen ESKV), s. 541.

Dále srov. SALACHAS, D. Ritus a rity. In ESKV, s. 755.

<sup>56</sup> Oriens – jedna ze čtyř prefektur Římské říše. Zahrnovala civilní diecézi Thrákie v Evropě a zbytek Východořímské říše s výjimkou prefektury Egypt. Představovala ekonomicky nejstabilnější část pozdně římského státu a po pádu Západu se stala jádrem rodící se byzantské říše. Srov. Římské provincie. In *Wikipedie: Otevřená encyklopedie* [online]. Posl. aktualizace 13. 01. 2010 [cit. 27. ledna 2010]. Dostupné na: <[http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=%C5%98%C3%ADmsk%C3%A9\\_provincie&oldid=4817497](http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=%C5%98%C3%ADmsk%C3%A9_provincie&oldid=4817497)>.



poprvé mluvit o byzantském obřadu.<sup>57</sup> Brzy byla Konstantinopolská diecéze považována za druhou nejdůležitější po Římu. První koncil v Konstantinopoli v roce 381 stanovil, že konstantinopolský biskup má čestný primát po biskupu římském, protože toto město je Novým Římem.<sup>58</sup> Toto čestné prvenství se výrazně posílilo během dynamického episkopátu sv. Jana Zlatoústého (398 – 404). Tento světec pocházel z Antiochie a jednou z věcí, kterou si s sebou ze svého rodiště přivezl a kterou přizpůsobil pro užívání ve svém biskupském sídle, byla starověká antiochijská anafora<sup>59</sup> (Dvanácti) apoštolů, která se dodnes používá v byzantském obřadu a je známa pod jménem „anafora Svatého Jana Zlatoústého“.<sup>60</sup> Jemu, spolu s Řehořem Naziánským (379–381) vděčíme za podrobné zprávy o liturgických zvyklostech v Konstantinově novém hlavním městě. Mimo jiné se Jan Zlatoústý ve svých spisech zmiňuje i o diákonech.<sup>61</sup>

V roce 451 koncil v Chalcedonu vytváří Konstantinopolský patriarchát tím, že uděluje jednotlivá privilegia jemu podřízeným diecézím. Navíc chalcedonský a jemu předcházející efezský koncil (431) zavrhuje monofyzitismus<sup>62</sup> a nestorianismus<sup>63</sup>, a tak se Konstantinopol stává zárukou ortodoxie. Tyto skutečnosti

---

<sup>57</sup> Byzantský obřad – je liturgický systém, který podobně jako ostatní křesťanské liturgické rodiny obsahuje: svatou liturgii, svátosti, liturgii hodin, liturgický rok a také různé menší obřady – svátostiny. Toto všechno je kodifikováno v liturgických knihách východní tradice. Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 17.

<sup>58</sup> Toto ustanovení našlo své místo v třetím kánonu Konstantinopolského koncilu. Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 23.

<sup>59</sup> *Anafora* – z řec. pozdvižení srdcí nebo darů. Je to tradiční označení eucharistické modlitby ve východních liturgiích. V neproměnlivé texty anafory se ustálily velmi záhy, a to již ve 4. století. Východní anafory náležejí do tří rozdílných rodin: alexandrijské, antiochijské a východosyrské, které se mezi sebou odlišují umístěním rozličných přímlov, které se staly jejich stálým prvkem později. Srov. BERGER, R. *Liturgický slovník*, s. 46.

Dále srov. NIN, M. Anafory. In ESKV, s. 59–61.

<sup>60</sup> Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 24–25.

<sup>61</sup> Např. „Святого Иоанна Златоуста поучения про молитву и духовную трезвость“, „Про священство“, „Письма диаконисе Олимпиаде“, „Беседа 14-ая на Деяния“.

<sup>62</sup> *Monofyzitismus* – kristologický blud proti pravdě o plně lidské přirozenosti Ježíše. Dioskur z Alexandrie a především Eutyches (kol 450) mluví jen o jedné přirozenosti v Ježíši – o božské, ve které se lidství Kristovo rozplynulo. Srov. MÜLLER, G. Kristologické bludy. In BEINERT, W. *Slovník katolické dogmatiky*, s. 148.

<sup>63</sup> *Nestorianismus* – kristologický blud proti pravdě hypostatické (osobní) jednoty v Ježíši. Zná pouze morální jednotu božství a lidství v Kristu, Maria není Bohorodička, nýbrž matka lidské osoby Krista. Srov. MÜLLER, G. Kristologické bludy. In BEINERT, W. *Slovník katolické dogmatiky*, s. 148.

se odrážely i v liturgiích. Náboženská jednota církve byla rozbita a každá z autonomních církví se snažila uchovat si svůj jazyk, osvojit si příslušné zvyklosti a tím si vytvořit vlastní liturgii. Vznikla tak liturgie arménská, syrská, koptská atd. Samotná Byzanc také pozvolna formovala vlastní liturgii a to zejména díky svému hierarchickému představiteli, kterým byl konstantinopolský arcibiskup a od roku 451 patriarcha. Postupem času Byzanc získává úplnou liturgickou nezávislost na zvyklostech jiných patriarchátů a narůstá její vliv na celý východní ortodoxní svět.<sup>64</sup>

### 2.2.1 Začátky diakonie v byzantské tradici

Podle Louise Gilleta<sup>65</sup> diakonát na Východě představoval v té době rozvinutou a prosperující instituci. Se stoupajícím počtem diákonů<sup>66</sup> se zvyšovaly jejich pravomoci a rozšiřovaly se jejich funkce. A již v té době se dá mluvit o třech aspektech diakonie: o charitativním, správním a liturgickém, které byly těžko od sebe oddělitelné a které přidávaly diakonátu jak sociální tak liturgický rozměr.<sup>67</sup>

Přesto byl diakonát té doby, ve svém poněkud smíšeném charakteru, primárně charitativní institucí a diákonů se většinou věnovali distribuci potravin a almužen. Na Východě měl tento druh dobročinnosti dlouhou tradici, proto sloužilo atrium bazilik ve velkých městech ke shromažďování almužen a darů. Dokonce i sv. Jan Zlatoústý vyzýval své posluchače, aby dávali almužnu chudým, kteří se shlukovali u vchodu do chrámu.<sup>68</sup> Počet darů a darovaného majetku určeného pro charitu stoupal, a tak například

---

<sup>64</sup> Srov. MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 53.

<sup>65</sup> Архимандрит Лев Жилле (Lev Gillet) 1893–1980, francouzský pravoslavný kněz a teolog.

<sup>66</sup> Například koncil v Neokesarii v roce 314 zakázal svým 15. pravidlem dodávat více než 7 diákonů pro kostely jednoho města a to bez ohledu na velikost města. Ale církev Edessy již v roce 451 měla 39 diákonů. Srov. ЖИЛЛЕ, Л. Диаконны Православного Востока. In *Диаконат (История, богословие, публицистика)* [online]. Диаконъ.ру [cit. 2011-01-19]. Dostupné na WWW: <<http://www.deacon.ru/library/deacons-history/7-gillet.html>>.

<sup>67</sup> Srov. Tamtéž.

<sup>68</sup> Např. homilii „О посте и милостыне“, „О милостыне“.

církev v Antiochii podporovala 3000 žebráků, nemluvě o věznicích, nemocných a cizincích. Patriarcha Alexandrie sv. Jan Milostivý, jehož církev vlastnila obchodní loďstvo, nasýtil každý den 7500 lidí. V Konstantinopoli byly například zřízeny nemocnice a přístřeší pro potřebné všeho druhu. Péče a odpovědnost za provoz těchto dobročinných center byla svěřována diákonům, ze kterých se v podstatě stávali ekonomové. Tak vznikaly *diakonie* – charitativní instituce, ústavy dobročinnosti, o kterých se zmiňuje papež Benedikt XVI.<sup>69</sup> a „služba při stole“ se pomalu měnila v pečlivě organizovaný, téměř byrokratický systém pro charitu.<sup>70</sup>

Co se týče správního aspektu diakonie, diákonů čím dál více zastávali správní funkce v rámci místní církve a čím dál častěji se podíleli na řízení církevních institucí. Již biskup a mučedník Ignác z Antiochie (zemřel kolem r. 110 v Římě) ve svých dopisech potvrzuje existenci církevní hierarchie a více ji popisuje. Je přesvědčen, že diákon, presbyter a biskupové jsou zvláštní kategorií osob povoláných sloužit věřícím. V listě Magneským obdivuje svého spoluslužebníka<sup>71</sup> jáhna Zotiona, „protože je poddán episkopovi jako milosti Boží a sboru presbyterů jako zákonu“.<sup>72</sup> V listě Smyrenským nařizuje, aby lid diákonů ctil „jako přikázání Boží“.<sup>73</sup> Syrský text ze třetího století, známý jako *Didascalia Apostolorum* mluví o diákonech jako o pravici biskupa, o významnosti jejich funkce a o tom, že diákon pomáhali biskupovi v jeho pastýřské službě. Často byl diákon prostředníkem mezi biskupem a lidem.<sup>74</sup> Efezský koncil v roce 431 „přivádí na svět“ pojem archidiákona, který dokonce mohl zastávat funkci generálního vikáře. Časem významnost této funkce vzrostla

---

<sup>69</sup> Srov. BENEDIKT XVI. *Encyklika Deus caritas est*, čl. 23.

<sup>70</sup> Srov. ЖИЛЛЕ, Л. Диаконаты Православного Востока. In *Диаконат (История, богословие, публицистика)* [online]. Диаконъ.ру [cit. 2010-12-27]. Dostupné na WWW: <<http://www.deacon.ru/library/deacons-history/7-gillet.html>>.

<sup>71</sup> Takhle nazývá diákonů v listech k Smyrenským XII, k Filadelfským IV, k Efezským II.

<sup>72</sup> IGNATIOS ANTIOCHEJSKÝ. Ignatios Magneským. In *Spisy apoštolských otců*, s. 123.

<sup>73</sup> IGNATIOS ANTIOCHEJSKÝ. Ignatios Smyrenským. In *Spisy apoštolských otců*, s. 135.

<sup>74</sup> Srov. SALAPATAS, A. D. Диаконат восточной православной церкви. In *Диаконат (История, богословие, публицистика)* [online]. Диаконъ.ру [cit. 2010-12-19]. Dostupné na WWW: <<http://www.deacon.ru/library/deacons-history/14-salapatas.html>>.

natolik, že v 8. stol. byl v některých diecézích archidiákon považován za oponenta a soupeře biskupa. Na Východě, na rozdíl od Západu, funkci archidiákona nikdy nezastával kněz. Tento úřad se cenil natolik, že kněžské svěcení bylo považováno za krok směrem dolů v pomyslném žebříčku církevní hierarchie. V Konstantinopoli patřil archidiákon mezi dvořany císaře.<sup>75</sup>

Posledním aspektem diakonie té doby byl aspekt liturgický. Diákonů se účastnili všech bohoslužeb, liturgií a svátostí: křest, biřmování, svatební obřady, svátost svěcení atd. Nejvíce však byla jejich služba spojena se službou u eucharistického oltáře. Právě kvůli této službě byli diákonů vyvoleni ze středu společenství věřících a apoštolové na ně vložili ruce. Tato služba má nejdelší tradici a již svatý Justin Mučedník, známý filosof a apologeta (†kolem roku 165), ve svém spisu věnovaném císaři Antoniu Piovi (žil v letech 138–161) mimo jiné popisuje průběh eucharistické slavnosti (*Apologie I*, kap. 65–67), v níž měli diákonů své nenahraditelné místo: „Když předsedající dokončil eucharistii a lid své zvolání, jáhnové (diákonů), jak se u nás nazývají, rozdělí všem přítomným chléb a víno s vodou, nad nimiž byla pronášena eucharistie; donášejí je také těm, kteří nejsou přítomni“.<sup>76</sup>

O důležitosti liturgické služby diákonů se můžeme dočíst i v dobových spisech. Například sinajští mniši Varsanufij Veliký (†540) a Ioan Prorok (konec V. – první polovina VI. st.) píšou o diákonech ve svých ponaučeních takto: „Diákon, který slouží, má být jako cherubím: jedno oko, jeden um. Má přemýšlet a rozjímat o nebesích, se strachem a rozechvěním, a velebit, protože nosí Tělo a Krev nesmrtelného Krále. Je také podoben serafínům, protože

---

<sup>75</sup> Srov. ЖИЛЛЕ, Л. Диаконны Православного Востока. In *Диаконат (История, богословие, публицистика)* [online]. Диаконъ.ру [cit. 2010-12-27]. Dostupné na WWW: <<http://www.deacon.ru/library/deacons-history/7-gillet.html>>.

Dále o archidiákonech LEDER, P. A. *Die Diakonen der Bischöfe und Presbyter und ihre urchristlichen Vorläufer. Untersuchungen über die Vorgeschichte und die Anfänge des Archidiakonats*. Stuttgart, 1905. ISBN neuvedeno.

<sup>76</sup> KUNETKA, F. *Eucharistie v křesťanské antice*, s. 164.

zpívá chválu a ovívá svaté Dary *ripidou*<sup>77</sup> jako svatými křídly a symbolizuje tím své povznesení nad zemí a nad vším materiálním. Má pořád ve svém vědomí zpívat vítěznou píseň velké slávy našeho Pána: *Svatý, Svátý, Svátý, Pán zástupů, plná jsou nebesa i země tvé slávy.*<sup>78</sup>

### 2.3 Zlatá epocha Justiniána a jeho bezprostředních nástupců<sup>79</sup>

Podle R. F. Tafta<sup>80</sup> se byzantský obřad od 6. století stal, zvláště pod vlivem Justiniána I. (527–565), který vládl v Byzanci společně se svou manželkou Theodorou 38 let, a který postavil novou katedrálu Svaté Moudrosti – Hagia Sofia, císařským. Především jeho slavení eucharistie získalo velký rituální lesk a větší teologický význam, zejména jako výsledek kristologických kontroverzí. K tomu došlo hlavně připojením nových slavností, vložením vyznání víry (511) a mnoha nových zpěvů jako *trishagion* – tzv. trojsvatý zpěv (438–439), *monogenés* (535–536) a *cherubikon* (573–574).<sup>81</sup>

Avšak větší význam než tyto zpěvy měla pro vývoj liturgie procesí, k jejichž doprovázení byly tyto zpěvy určeny. Ať už šlo o zemětřesení,<sup>82</sup> sucho, vulkanické otřesy, nebo o ohrožení barbary, například při obléhání Avary v roce 626 nebo Rusy roku 860. Kvůli

---

<sup>77</sup> *Ripidy* – jsou kovové liturgické vějíře, kterými jáhen ovívá v určitých momentech liturgie kalich a diskos. Mělo se tak zabránit, aby na dary nesedaly mouchy nebo jiný hmyz. Dnes mají spíše symbolický význam, který je dán tím, že vějíře mají většinou tvar nebo vyobrazení cheruba s šesti křídly, proto také mají název hexapterigon (šestikřídly). Prakticky se jedná o kovový štít umístěný na násadě. Někdy je opatřen pohyblivým prstencem, čímž se zajistí pohyb křídel. Dnes bývají za oltářem jako výzdoba. Někdy je možné vidět i malé dřevěné ripidy na oltáři, které užívají jáhni přednostně při liturgii z praktických důvodů. Převzato z MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 47.

<sup>78</sup> ВАРСАНУФІЙ; ЙОАН. ПОУЧЕННЯ. In *Святі отці про молитву та духовну тверезість*, s. 318–319.

<sup>79</sup> Tento časový úsek začíná rokem 527, kdy se panování ujal Justinián I. a ve kterém se zrodila liturgie Velkého kostela, známá okázalostí svého ceremoniálu a liturgickým symbolismem. Pro účely této práce zde přiblížíme období až do roku 726, kdy poprvé dochází k ikonoklasmu. Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 20–23.

<sup>80</sup> Robert F. Taft SJ, nar. 1932, teolog, emeritní profesor Papežského orientálního institutu v Římě je proslulým znalcem a uznávaným odborníkem v oblasti studia pramenů východních liturgií, křesťanského kalendáře a liturgie hodin.

<sup>81</sup> TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 29.

<sup>82</sup> Mezi rokem 404 a 960 byla Konstantinopol zachváčena osmnácti zemětřeseními. Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 31.

tomu všemu vyšel lid do ulic, aby si vyprosil záchranu. Tyto události a jejich výročí se jako připomínka získané pomoci a spásy staly jedinečnou příležitostí pro celebraci na volných prostranstvích. Liturgické prosby a procesí se spolu se stacionárními celebracemi pozvolna stávaly součástí konstantinopolské liturgie, také z důvodu náboženského zápasu o kontrolu nad ulicemi hlavního města. Často byly myšleny jako konkurence procesím, které pořádali ariáni a později monofyzité. V neposlední řadě tato procesí přispívala k obohacení a zvýraznění samotné křesťanské liturgie, aby byla schopna konkurovat podívané, kterou nabízely hipodromy nebo cirkusy a později i divadla.<sup>83</sup>

Na rozvoj byzantské tradice a liturgie rovněž působila vznešenost a pompéznost hlavního města východořímské říše.<sup>84</sup> Byzantský liturgický systém, proslulý okázalostí svého ceremoniálu a svým liturgickým symbolismem, je v mnohém dědictvím nádherných imperiálních obřadů Nového Říma před 8. stoletím. Jan z Efezu (zemřel v roce 585) ve svých *Církevních dějinách* popisuje, jak se obyvatelé a cizinci shromáždili v hlavním městě, aby asistovali jako doprovod císaři při vstupu do chrámu, tak jako se dnes shromažďují zástupy v Římě a očekávají příjezd papeže u nějakého kostela ve městě.<sup>85</sup> Za časů Justiniána I. byly císařské průvody v Konstantinopoli tak slavnostní, že se staly vrcholem královské nádhery. Není tedy divu, že účast císaře zanechala zvláštní „císařský“ otisk na liturgických ceremoniích.<sup>86</sup>

---

<sup>83</sup> Srov. Tamtéž, s. 29–34.

<sup>84</sup> I když v té době západořímská říše přestala existovat (oficiálně v roce 476) a Konstantinopol představovala jediné hlavní město, o samostatné Byzantské říši se dá mluvit nejdříve od roku 640, kdy došlo k zásadní transformaci jak státních struktur, tak ke ztrátě římského a rovněž antického charakteru říše. Srov. Starověký Řím. In *Wikipedie: Otevřená encyklopedie* [online]. Posl. aktualizace 15. 01. 2011 [cit. 2011-01-19].

Dostupné na: <[http://cs.wikipedia.org/wiki/Starov%C4%9Bk%C3%BD\\_%C5%98%C3%ADm](http://cs.wikipedia.org/wiki/Starov%C4%9Bk%C3%BD_%C5%98%C3%ADm)>.

<sup>85</sup> Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 34.

<sup>86</sup> Císařský obřad, ať již církevní nebo světský, je fragmentárně popsán mnohými prameny. Např. *Kniha ceremonií* sestavená ze starověkých pramenů císařem Konstantinem VII. Porfyrogenitem (913–920, 945–959) popisuje cestu císaře do kostela na liturgii jako stacionární procesí v mikrokosmu, v němž se pohyboval průvod z jednoho místa na druhé v rituálním pořádku, připraveném pro každé zastavení po cestě. Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 37–38.

Bohatá ritualizace a nádhera liturgie se vyvinuly s vybudováním katedrály Svaté Moudrosti (roku 537), přičemž samotná její konstrukce měla vyjadřovat ducha byzantského obřadu. V žádné liturgické tradici budova nehrála tak důležitou roli. Na tento chrám bylo nahlíženo nejenom jako na dům modlitby a místo setkání věřících, ale jako na dům Boží<sup>87</sup>. „A stalo se zvykem vidět budovu kostela jako symbol tajemství, která jsou v něm obsažena. Impozantní lesk, velikost a nádhera tohoto chrámu nutily pozorovatele ke zvolání, že v něm je nebe na zemi, nebeský svatostánek, druhá nebesa, obraz kosmu, trůn pravé Boží slávy!“<sup>88</sup> Celá stavba zohledňovala a respektovala již zmiňovaný charakteristický rys byzantské liturgie té doby – procesí a stacionární celebrace. K tomu se přidal další důležitý prvek – vstupování do posvátného prostoru.<sup>89</sup> Všechny tyto prvky přispěly k tomu, že pozemská církev byla vnímána jako představitelka nebeského svatostánku, kde přebývá Bůh nebes, a pozemská liturgie jako „koncelebrace“ v kultu, který Beránek Boží a andělské chóry přinášejí před Boží trůn.<sup>90</sup> Dobová modlitba vchodu, kterou pronášel patriarcha při vstupu do chrámu je téměř totožná s modlitbou *malého vchodu*,<sup>91</sup> již obsahuje *Svatá Božská liturgie našeho otce svatého Jana Zlatoústého*<sup>92</sup>: „Vládce, Bože náš, tys na

---

<sup>87</sup> Již od počátku bylo pro křesťany sídlem Boží přítomnosti společenství, a ne hmotný chrám nebo jakákoliv stavba, což dokazují např. Mk 14,58; J 2,21; 1 Kor 3,16.17; 6,19; 2 Kor 6,16. Se stavbou zmíněné katedrály se tento pohled rozšířil i na samotnou budovu kostela, která byla často nazývána chrámem, po vzoru židovského Chrámu, ve kterém přebýval Hospodin.

<sup>88</sup> Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 39–40.

<sup>89</sup> Věřící se shromažďovali v atriu, kde čekali na hodnostáře, císaře a císařský doprovod, aby společně mohli vstoupit do chrámu. Za zmínku stojí, že jenom v přízemí měla budova 56 vchodů, k tomu mohutné brány na všech čtyřech stranách kostela s vnějšími vchody pro vstup na galerie, které umožňovali duchovenstvu a lidem vcházet do prostoru chrámu hromadně. Uvnitř kostela, od vchodu k apsidě, bylo na podlaze vyznačeno, kudy se má procesí ubírat. Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 35–36. Viz také MATHEWS, T. F. *The Early Churches of Constantinople: Architecture and Liturgy*. University Park: Pennsylvania State University, 1971.

<sup>90</sup> Tato liturgická interpretace byla uspořádána v *Mystagogii* Maxima Vyznavače († 660) kolem roku 630. Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 39–41.

<sup>91</sup> *Malý vchod* – část byzantské liturgie, tvořící dnes slavnostní průvod s evangeliem po vstupních obřadech na počátku bohoslužby slova.

<sup>92</sup> *Svatá Božská liturgie našeho otce svatého Jana Zlatoústého* Praha, 2007. Je oficiální překlad do češtiny, který byl schválen Kongregací pro Východní církve v Římě dne 15. 7. 2006 a je používán pro liturgické potřeby Apoštolského exarchátu v ČR. Při dalších odkazech na tuto publikaci bude používána zkratka: *Svatá Božská Liturgie*. K dobovým textům srov. citaci v TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 41.

*nebesích ustavil sbory a zástupy andělů a archandělů, aby sloužily tvé slávě. Přikaz tedy, ať spolu s naším vstupem vejdou i svatí andělé, aby s námi konali tuto službu a spolu s námi oslavovali tvou dobrotu.“*

Časem se eucharistická slavnost Velkého chrámu stala vzorem pro slavení liturgie nejen v Konstantinopoli, ale i daleko za jejími hranicemi. Ke konci prvního tisíciletí byl obřad Velkého kostela užíván v Řecku, na Sicílii, v jižní Itálii, Antiochii, Palestině a od 11. stol. i v Malé Asii.<sup>93</sup>

### 2.3.1 Diakonie v císařském období

I v tomto období největšího rozkvětu Byzantské říše měla diakonie na Východě své pevné místo a své určení. S měnicími se poměry ve společnosti se postupně měnila i služba diákonů a její charakter. Zatímco charitativní a správní aspekty diakonie pomalu ztrácely na významu, naopak s rozvojem byzantské liturgie, okázalosti ceremoniálu a liturgického symbolismu, nabýval liturgický aspekt diákonické služby na důležitosti a rozsahu.

Co bylo příčinou útlumu sociálně-charitativního rozměru výše zmíněných služeb diákonů? Podle Louise Gilleta to byl právě stát, který se začal zajímat o blahobyt občanů a převzal na sebe funkce, které na svých bedrech od začátku své existence nesla církev, a které bez pochyby patřily a dodnes patří k její niterné povaze. Filantropické zákony císaře Justiniána I. a státní instituce, které byly za tímto účelem zřizovány, zahájily tento proces. Nelze opomenout, že se v Byzantské říši důkladně dbalo o zachování všeobecné prosperity občanů. Solidarita církve a státu v dané problematice vedla k tomu, že starost a zodpovědnost za provoz charitativních center, nemocnic, azylových domů a útulků postupně přecházela z rukou diákonů do rukou laiků nebo místních státních orgánů. Funkci diákonů převzali intendanty, samotnou péči o chudé

---

<sup>93</sup> Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 27.



a potřebné stát. Samozřejmě, tento proces nemohl zcela zastavit „službu lásky“, kterou jménem církve vykonávali diákonii. Některé kostely, kláštery a diecéze i nadále provozovaly diakonii, ale jejich počet bohužel klesal.<sup>94</sup>

V této souvislosti bude vhodné poukázat ještě na jednu skutečnost. S rostoucím církevním vlivem a mocí v důsledku různých příčin se změnilo chápání priorit, které církev upřednostňovala. Jednalo se o to, že se církev v určitém historickém období snažila spíše majetek střídat a shromažďovat, nežli „rozdávat“. Následkem této snahy byla skutečnost, že se péče o krásu a nádheru chrámových staveb v určitém okamžiku stala důležitější než péče o chudé, nemocné a potřebné. Patrně to souviselo jak s prudkým rozvojem liturgie a nutností výstavby nových bohatě zdobených kostelů, tak s potřebou uživit početný klérus, jehož množství se snažil regulovat dokonce samotný císař.<sup>95</sup>

Jak již bylo nastíněno, velké proměny, které zaznamenala byzantská liturgie za vlády Justiniána I. a jeho bezprostředních nástupců, se nemohly neodrazit na liturgickém aspektu diakonie. S rozvojem obřadu, růstem počtu věřících a konaných bohoslužeb nabývala role diákonů hlavně během eucharistické slavnosti na významu. Například diákonii během liturgie museli jít vyzvednout přichystané dary do sakristie, což v Konstantinopoli nebyla žádná pomocná místnost uvnitř chrámu, ale šlo o oddělenou budovu – *skeuofylakion*, stejně jako jsou odděleny u mnohých italských kostelů baptisterium a zvonice. Z tohoto obřadně bezvýznamného vstoupení diákonů zvenku do chrámu, kdy přinášeli dary pro eucharistickou oběť, se později zrodil *průvod Velkého*

---

<sup>94</sup> Srov. ЖИЛЛЕ, Л. Диаконии Православного Востока. In *Диаконат (История, богословие, публицистика)* [online]. Диаконъ.ru [cit. 2011-01-05]. Dostupné na WWW: <<http://www.deacon.ru/library/deacons-history/7-gillet.html>>.

<sup>95</sup> Císař Justinián I. například zakázal Konstantinopolské církvi mít více než 100 diákonů, ale v roce 692 jejich počet dosáhl 150. Srov. ЖИЛЛЕ, Л. Диаконии Православного Востока. In *Диаконат (История, богословие, публицистика)* [online]. Диаконъ.ru [cit. 2011-01-09]. Dostupné na WWW: <<http://www.deacon.ru/library/deacons-history/7-gillet.html>>.

vchodu,<sup>96</sup> jehož se v současné době účastní i kněží.<sup>97</sup> Také diákonů aktivně participovali na liturgii tím, že řídili lid v modlitbě a zpívali *ektenie*.<sup>98</sup> Též podávali přijímání věřícím. K těmto bohoslužebným funkcím diákonů přidává pseudo-Dionysios Areopagita<sup>99</sup> ještě další.

Ve svém díle „O církevní hierarchii“ vyslovuje názor, že povinností biskupa je vést k dokonalosti, povinností kněze je vychovávat, a povinností diákona očišťovat.<sup>100</sup> Toto očišťování v praxi znamenalo oddělovat sakrální od profánního, posvátné od všedního, posvěcené od neposvěceného. Týkalo se to zvláště liturgické stránky služby. Diákonů především oddělovali dary přenesené do chrámu na ty, které byly následně použity při bohoslužbě a na dary, které se rozdaly chudým a potřebným. Jejich úkolem bylo také dávat pozor na to, aby lidé s posvátnými předměty zacházeli s náležitou úctou. Dále dohlíželi na celé shromáždění věřících a během liturgie propouštěli různé kategorie účastníků bohoslužby tak, aby se zachovala disciplína a pořádek. Zajišťovali odchod katechumenů z chrámu před začátkem liturgie věřících,<sup>101</sup> když vyzývali: „*Kdo jste katechumeni, odejděte!*“. V neposlední řadě se starali o celkovou čistotu v chrámu a v jeho okolí, zvláště o čistotu oltáře a liturgických předmětů (kalich, patena, kopí, kříž, evangelium atd.).

---

<sup>96</sup> *Velký vchod* – část byzantské liturgie, slavnostní průvod, při kterém jsou přinášeny obětní dary na oltář před počátkem eucharistické modlitby; podrobněji o něm bude řeč v dalších kapitolách.

<sup>97</sup> TAFT, R. F. *Život z liturgie*, s. 238.

<sup>98</sup> *Ektenie* – slovanský název pro řadu krátkých modliteb ve formě litanie, majících vytrvalý, horlivý, dlouhý charakter, pronášených jáhnem (v jeho nepřítomnosti knězem). Na každou prosbu věřící odpovídají: *Pane, smiluj se* nebo *Dej nám, Pane*. Existují tři hlavní typy ektení: velká ektenie (mirna), prosebná ektenie a ektenie suhubaja / úpěnlivá (litanie po čtení evangelia v byzantské eucharistické liturgii; je takto nazývána z důvodu trojího opakování odpovědi: *Pane, smiluj se*. Srov. NIN, M.; ŠPAČEK, M. *Ektenie*. In ESKV, s. 294.

<sup>99</sup> Knihy tohoto autora byli napsané jménem Dionysia z Atén, kterého někteří ztotožňovali s Dionysiem, obráceným na křesťanskou víru apoštolem Pavlem. Od 16. stol se upevnil názor, který vyslovoval např. Erasmus Rotterdamský, že se jedná o novoplatónského filosofa a teologa pozdní patristiky, který působil v první polovině 6. stol., patrně jako mnich v Sýrii. Odsud je přívlastek „Pseudo“.

<sup>100</sup> Pro názornost zde uvádím ruský překlad řeckého originálu: „Итак, чин служительский есть чин очистительный, возводящий очищенных к светлым священнодействиям иереев, очищающий несовершенных и питающий очистительным просвещением и учением слова Божия, а также совершенно отделяющий неосвященных от священного“. Srov. ДИОНИСИЙ АРЕОПАГИТ. О церковной иерархии. In Восточные отцы и учителя церкви V века [online]. Posl. aktualizace 22. 01. 2011 [cit. 23. ledna 2011]. Dostupné na: <<http://krotov.info/acts/05/antolog/page26.html#02>>.

<sup>101</sup> Tak se v byzantské tradici označuje eucharistická část bohoslužby.

Očišťování, jako určující prvek diakonátu mělo i svůj duchovní rozměr. Zde se můžeme zmínit o v té době existující a v pravoslavné církvi dodnes praktikované praxi společné zpovědi, kdy diákon mohl zastupovat kněze a vést kající obřad. Dokonce mohl v případě nouze udělit svátost smíření a dát rozhřešení jednotlivci, což samozřejmě dnešní církevní praxe neumožňuje.<sup>102</sup>

## 2.4 Střední a pozdní období Byzance

Sedmé století bylo pro Východ tím, čím páté století pro Západ (konec Římské říše). Klasický starověký svět pohasnul velmi dramatickým způsobem, když slovanské kmeny překročily kolem roku 580 Dunaj a usadily se na Balkáně a v Řecku, a Arabové navždy oddělili Sýrii, Palestinu, Egypt a Severní Afriku od starověkého římského křesťanského světa. Když se shromáždil Trulánský koncil (691–692), byzantská církev se uzavřela sama do sebe a upevňovala vlastní síly a nevěnovala pozornost zvyklostem jiných tradic, zvláště latinského Západu.

Nicméně to horší mělo teprve přijít, když ortodoxní církev vstoupila do nejhorší krize svých dějin, kterou byl ikonoklasmus.<sup>103</sup> Tento spor o uctívání ikon začal kolem roku 730 a střídavě pokračoval až do roku 843, kdy teprve císařovna Teodora rozhodla o tom, že úcta ikon je oprávněná a žádoucí. Toto nařízení bylo vyhlášeno na první postní neděli a vešlo do dějin východní církve pod názvem „velký svátek ortodoxie“ a s tímto titulem je také u řeckokatolíků i pravoslavných slaveno dodnes.<sup>104</sup>

Co víme o liturgii, která probíhala v tomto období úpadku? Podle Tafta to bylo pro liturgické obřady období kontinuity. Obřad

---

<sup>102</sup> Srov. ЖИЛЛЕ, Л. Диаконь Православного Востока. In *Диаконат (История, богословие, публицистика)* [online]. Диаконъ.ru [cit. 2010-12-27]. Dostupné na WWW: <<http://www.deacon.ru/library/deacons-history/7-gillet.html>>.

<sup>103</sup> Ikonoklasmus nebo obrazoborectví – heretické hnutí, které prosazovalo zákaz uctívání ikon a ničení náboženských obrazů. Praxe uctívání obrazů svatých má název ikonodulie.

<sup>104</sup> Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 43–44.  
Dále srov. MALÝ, R. *Církevní dějiny*, s. 84–85.

Velkého kostela pokračoval i za nepříznivých podmínek a následně se sjednotil s jeruzalémským obřadem. Již před tím byla konstantinopolská liturgie ovlivňována palestinskými zvyklostmi. Tento proces byl bezpochyby podnícen nadvládou konstantinopolského patriarchátu nad celým Východem v rámci hranic pozdního starověku. Vzájemné ovlivňování pokračovalo i v ikonoklastickém období, z něž Velký kostel vyšel jako vítěz s obnovenou kompetencí a větší vážností.<sup>105</sup>

Tato epocha byla také obdobím upevnění a zkrácení rozsahu rituálu, což bylo zapříčiněno ekonomickou situací, omezením důležitosti sociálního života a mimořádně velkými a významnými stavbami jak světského, tak církevního charakteru. A tak se po architektuře justiniánské epochy stavěly kostely období středního a pozdněbyzantského, které se v porovnání s architekturou justiniánské epochy jeví jako miniaturní. Nepřítomnost atria vedla k tomu, že věřící již nemohli ve velkém shromažďovat své almužny a dary. Také *skeuofylakion* bylo opuštěno a nahrazeno bočními apsidami. Od této doby byly obětní dary připravovány na novém stolku – *prothesis*, což byl jakýsi křesťanský stolek v prostoru vlevo od oltáře, sloužící k přípravě darů pro eucharistickou oběť,<sup>106</sup> nebo v boční apsidě na severovýchodní straně. Protože se kostely staly menšími, liturgický život se více zredukoval a stal se soukromějším. Rozšiřování soukromých oratoří s vlastním klérem bylo posledním znamením přenesení veřejných celebrací do domácích a klášterních prostor.<sup>107</sup>

Koncentrování liturgie mezi zdi stále menších budov kostelů bylo doprovázeno rostoucím symbolismem. Když obřady začaly ztrácet svůj původní význam, vyžadovalo jejich pokračování

---

<sup>105</sup> Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 44–47; 57–58.

<sup>106</sup> Srov. BERGER, R. *Liturgický slovník*, s. 405.

<sup>107</sup> Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 70–72.

změnu, a proto postupem času získávaly nové symbolické interpretace, nezávislé na jejich původním záměru.<sup>108</sup>

Klasickými příklady ritualizace liturgie jsou dva introity, neboli *vchody*. Původně byl *malý vchod*, jak je popsán v kázáních Jana Zlatoústého na konci 4. století, introitem liturgie, při kterém klérus a lid společně vstupovali do chrámu. Tam biskup pozdravil přítomné slovy: „Pokoj všem“ a hned následovalo čtení. S rozvojem liturgie se *malý vchod* stal slavnostním průvodem s evangeliem uvnitř chrámu. Je situován na počátku bohoslužby slova, a dnes mu předchází *enarxis* – vstupní ritus neboli „úvod do bohoslužby“, složený ze tří *litanií*, *modliteb* a *antifon*.<sup>109</sup> Dnešní *průvod velkého vchodu*, což je také průvod uvnitř kostela, byl také kdysi opravdovým vstupem diákonů do chrámu. V obou případech jde o obřady, které přetrvaly díky symbolickému významu a již nemají svou pravou funkci – začínají a končí na stejném místě – ve svatyni.<sup>110</sup>

Období mezi rokem 800 a latinskou okupací v letech 1204–1261 bylo epochou upevnění byzantského impéria. Pro církvev, otřesenou stoletím ikonoklasmu a přiosťřených vztahů mezi Východem a Západem, to znamenalo větší podřízenost patriarchátu císařské moci a dominující postavení mnichů, jak v církevním, tak v liturgickém životě. Právě mniši se zasloužili o duchovní obrození impéria. Duchovním vůdcem mnišské reformy se stal sv. Teodor Studita (†826), jenž opustil Sakkúdion v Bithýnii a dovedl své mnichy do bezpečí Konstantinopole. V hlavním městě našli azyl ve skomírajícím klášteře Studion z pátého století, který velmi rychle obnovili a zahájili tak studijskou reformu. Reforma, která spočívala v symbióze liturgických tradic klášterů Palestiny (např.

---

<sup>108</sup> Tamtéž, s. 71–73.

<sup>109</sup> Srov. TAFT, R. F. *Život z liturgie – tradice Východu i Západu*, s. 223–226.

*Litanie* – řecky „prosebná modlitba“ – řada krátkých proseb, nahlas recitovaných diákonem nebo knězem, na něž lid odpovídá: *Pane, smiluj se*. Srov. TAFT, R. F. *Život z liturgie*, s. 336.

*Antifona* – kratší příležitostní zpěv, invokace; původně způsob zpěvu, při kterém se střídají dva chóry. Ve východní liturgii se tím myslí i skupina tří žalmů, prokládaných verši z Nového zákona a sestavených tak, aby vyjadřovaly charakter svátku nebo dané liturgické doby. ŠPAČEK, M. Antifona. In ESKV, s. 72.

<sup>110</sup> Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 238–239.

sv. Sáby) s kláštery Konstantinopole a sjednocením s Katedrálním oficiem, měla za následek zrod Studijského officia – palestinský *horologion*<sup>111</sup> s vlastním žaltářem a hymny na způsob litaní a modliteb Velkého kostela. Ve 12. století byl studijský obřad přijat na Svaté hoře Athos, v Rusku, v Gruzii a v jižní Itálii.<sup>112</sup>

O další liturgickou reformu počínaje 11. stoletím se zasloužili palestinští mniši, kteří studijskou syntézu přepracovali pro své účely. Hlavně mniši z kláštera sv. Sáby, který se nacházel na poušti mezi Jeruzalémem a Mrtvým mořem, na tom měli velkou zásluhu. Od 12. století začal sábovský vliv prostupovat officia studijských klášterů hlavního města, odtud se pak šířil dále a nakonec našel své místo na Svaté hoře Athos, kde postupně nahradil obřad studijský. To byl začátek nové éry, poslední vývoj dnešního uspořádání byzantského obřadu. Řecké kodexy, přepracované podle sábovského obřadu se od 14. století šířily dál v oblastech byzantského vlivu a nakonec našly cestu do prvních tištěných edicí byzantských liturgických knih. V 17. století dospělo díky knihtisku období formace byzantského obřadu ke svému završení.

#### 2.4.1 Diakonie středního a pozdního období

V důsledku objektivních příčin – ekonomického, politického a sociálního charakteru, o kterých již byla řeč, charitativní aspekt v diakonii téměř zmizel. Zmenšil se i objem poskytovaných služeb jako takových. Ani církve, ani stát již nemohly udržet kdysi nastolené standardy. Služby při stolech a agapé, tak jak byly známy v prvních stoletích, se transformovaly na službu výlučně u eucharistického stolu. A co více, diákoni se z distributorů almužen proměnili na prostředníky v přijetí proseb, darů a peněz, které věřící přinášeli do chrámu. Přičemž rozhodování o vynaložení

---

<sup>111</sup> *Horologion* – Časoslov. Obdoba breviáře.

<sup>112</sup> Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 57–61.

takto poskytnutých milodarů již nebylo v kompetenci diákonů, ale církevní komunity věřících.

Co se týče správního aspektu diakonie, lze říci, že účast v řízení církevních institucí přestávala být diákonům vlastní. Při širokém kruhu povinností se diákonů ve svých právech stávali čím dál častěji omezení a závislí. Jejich aktivita byla řízena představiteli církevní hierarchie a bez jejich vědomí nesměli diákonů konat žádnou činnost. Služba a pomoc biskupovi byla hlavní náplní správního aspektu diakonie – biskup se neměl starat o vše, ale jenom o to nejdůležitější. Diákon, který byl zrovna ve službách biskupa, se těšil úctě a respektu věřících, a byl biskupovo „ucho, oko, rty a také srdce a duše“.<sup>113</sup> Ale jeho práce měla spíše sekretářskou povahu. Časem diákonů začali přebírat i administrativní úkoly ve farnostech.

Jak se tedy rozvíjela diakonie v tomto období? Odpověď na tuto otázku je poměrně snadná, protože diakonie ve svém vývoji dospěla do fáze, kdy v její povaze zcela převládl liturgický aspekt. Hlavním posláním diákonů se stala **liturgická služba**. Ano, právě bohoslužba a modlitební účast na Eucharistii je od té doby středem diákonských povinností, tak jako samotná Eucharistie je středem života církve. Účast diákona v liturgii přidává poslední zvláštnost, a tou je sváteční charakter. To ovšem neznamená, že diákon je **pouze** okrasným elementem bohoslužby. V dalších kapitolách se tato práce bude podrobněji věnovat smyslu a významu liturgické služby diákonů a jejich přínosu – jak pro kněze, tak pro laiky.

Byzantská liturgie a její teologie – v kontextu architektury byzantské církve, její výzdoby a liturgické dispozice, která obepíná obřad jako své přirozené jádro – vytvářejí osobitou symbolickou formu. Její působivost nám demonstruje zpráva

---

<sup>113</sup> Стов. ФЛОРОВСКИЙ, Г. Проблема диаконата в Православной Церкви. In *Диаконат (История, богословие, публицистика)* [online]. Диаконъ.ru [cit. 2011-02-15]. Dostupné na WWW: <<http://www.deacon.ru/library/deacons-history/10-florovsky.html>>.

legendární delegace, kterou kyjevský kníže Vladimír v roce 987 vyslal, „aby zkoumala víru Řeků“.<sup>114</sup>

Když se delegace vrátila do vlasti, podala zprávu o zkušenosti slovy, která se stala charakteristickými pro jedinečnou přitažlivost, vytvořenou okázalou nádherou byzantského obřadu. „I přišli jsme k Němcům (latiníkům) a viděli jsme v chrámech jejich různé služby, ale krásu neviděli žádnou. I přišli jsme do země Řecké a přivedli nás na místa, kde slouží oni Bohu svému, a nevěděli jsme, zda se nacházíme v nebi nebo na zemi. Neboť na zemi není takový lesk nebo taková krása a my nejsme schopni je popsat. Víme jen, že Pán se tam zastavuje mezi lidmi a jejich služba je zářivější než ceremonie jiných národů. Proto nemůžeme zapomenout na tu krásu, neboť každý člověk, pokud okusí sladké, nevezme pak hořké; tak i my, nemůžeme již dál setrvávat v pohanství“.<sup>115</sup>

Lze se domnívat, že takové přitažlivosti by se nikdy nedosáhlo bez účasti diákonů na liturgii. Proto krása a výzdoba křesťanských chrámů, půvab zpěvu církevního sboru, nádhera samotné bohoslužby se jeví jako potvrzení toho, že „Církev je nebem na zemi, ve kterém Bůh nebeský přebývá a působí“.<sup>116</sup> Proto nám má být vlastní péče o tuto vnější krásu, tak jako nám má být vlastní péče a starost o krásu duše každého člověka.

## 2.5 Byzanc po Byzanci

Dějiny byzantského obřadu přirozeně neskončily v roce 1453 pádem Konstantinopole a ani byzantská liturgická kreativita se nezastavila v té době. Kulturní dědictví Byzantské říše našlo své pokračování v ortodoxních oblastech jako je Řecko, jižní Itálie, Rumunsko, Srbsko, Bulharsko, Kyjevská Rus, Moskva a Střední

---

<sup>114</sup> Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 18.

<sup>115</sup> Діако́нь.ru [online], [cit. 2010-12-27]. Dostupné na WWW: <<http://www.deacon.ru/library/deacons-history/7-gillet.html>>.

Srov. také TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 19.

<sup>116</sup> Tato fráze se nachází v úvodní kapitole prvního liturgického komentáře patriarchy sv. Germana I. Konstantinopolského (asi 730). Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 19.



východ, které se zasloužily o další rozvoj byzantské kultury. Právě pro tuto nepřerušenu kontinuitu se vžil pojem „Byzanc po Byzanci“.

A protože byzantský obřad v té době již plně rozvinul své podstatné rysy, budeme se nadále věnovat liturgickému aspektu diakonie, čili službě diákona ve svaté liturgii dnes, zejména v liturgii sv. Jana Zlatoústého.

### 3 SVATÁ LITURGIE V BYZANTSKÉ TRADICI

#### 3.1 Archijerejská<sup>117</sup> svatá liturgie

Jelikož se diákonů v byzantské tradici účastní všech bohoslužeb, bude vhodné stručně naznačit, jaké liturgie jsou slaveny v byzantském obřadu a jaká je při tom role diákonů.

Byzantský obřad spočívá na liturgii (mši) sv. Basila Velikého, sv. Jana Zlatoústého a liturgii předposvěcených darů. Všeobecně lze říci, že dvě první zmíněné liturgie se od sebe liší především centrálním prvkem eucharistického slavení – *anaforou*,<sup>118</sup> která je v liturgii sv. Jana Zlatoústého výrazně kratší.

Dále můžeme rozlišovat mezi liturgií archijerejskou, kdy je hlavním celebrantem biskup-archijerej, a liturgií bez účasti biskupa. Archijerejská služba je ve své podstatě nejvíce podobná shromáždění prvních křesťanů, protože právě biskup původně předsedal eucharistickému slavení.<sup>119</sup>

Archijerejská svatá liturgie se dnes jeví jako mimořádná liturgie, která vyžaduje přítomnost početné asistence a působí velice slavnostním dojmem. Je obohacená o mnoho prvků a služba diákonů je při této liturgii nezastupitelná.<sup>120</sup> Tato liturgie pro nás představuje vzorovou liturgii, právě kvůli asistenci diákonů. Její zahájení se mění podle toho, ve který den je sloužena.<sup>121</sup> Její

---

<sup>117</sup> *Archijerej* – nositel nejvyššího stupně kněžství, které mu umožňuje při splnění dalších podmínek té či oné církve *sui iuris* světit platně a dovoleně diákonů, kněze a biskupy. Kromě moci svátostné má i rozsáhlé pravomoci při řízení církevního společenství a formaci křesťanského života. Dnes se tento termín užívá v liturgickém a církevně administrativním kontextu, zatímco v teologických textech se analogicky používá častěji pojem biskup. Srov. FARRUGIA, E. G. *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*, s. 96.

<sup>118</sup> Kromě toho se liší některými kněžskými modlitbami, např.: modlitba za katechumeny, modlitba za věřící, modlitba proskomidie. Srov. ПРИЙДИТЕ ПОКЛОНИМСЯ. *Молитовник*.

<sup>119</sup> Srov. ШИМЕАН, А. *Евхаристия. Таинство царства*, s. 13–19.

<sup>120</sup> Kromě diákonů by měl být této liturgie účasten také archidiákon.

<sup>121</sup> Když se jedná o sváteční dny, liturgie začíná v biskupském domě, kde se shromáždí biskup, kněží, diákonů a další služebníci v očekávání archidiákona. Ten přijde, ukloní se biskupovi a všichni se společně odeberou do chrámu, kde pokračují v liturgii. Pokud se nejedná o velký svátek, liturgie začíná před branami kostela (chrámu), u kterých stojí diákonů s kadidelnicemi a věřící vítají průvod biskupa, kněží a asistence. Srov. *Archieratikon ili služebnik svjatel'skij*, s. 3–13.

průběh je stanoven *archieratikonem*, kde jsou uvedeny nezbytné rubriky a modlitby biskupa.<sup>122</sup>

Dnes se ovšem nejvíce setkáváme s takovou formou liturgie, při níž je hlavním celebrantem kněz, sloužící často sám bez jakékoliv asistence, tedy i bez diákona. Pokud se tak děje, kněz už neříká slova, která jsou při proskomidii určena diákonovi, ani při liturgii slova, která jsou před evangeliem určena diákonovi. Neříká ani výzvy: *Požehnej, pane*, ani *Probodni, pane*, ani *Je čas sloužit Pánu*, ale jen ektenie a modlitby při předkládání darů.<sup>123</sup> My však, při dalším rozboru liturgií, které byzantský obřad obsahuje, budeme vycházet z předpokladu, že slavení Eucharistie jsou přítomni kněz, diákon a společenství věřících.

### 3.2 Liturgie sv. Basila Velikého

Až do 11. století držela prvenství při byzantských liturgických slavnostech liturgie sv. Basila Velikého.<sup>124</sup> V 11. století proběhla reforma slavení eucharistie ve Velkém kostele (katedrála Svaté Moudrosti v Konstantinopoli) a stylistická revize liturgie sv. Jana Zlatoústého, která tuto anaforu připodobnila především Basilově anafoře. Následně byla Basilova liturgie přesunuta na pohyblivý cyklus postních nedělí, na Velký (Zelený) čtvrtek, na Velikonoční vigilií Svaté (Bílé) soboty; v pevném cyklu na svátek sv. Basila (1. leden dle gregoriánského kalendáře, 14. leden dle juliánského<sup>125</sup>), na Vigilií Narození Páně a na Zjevení Páně, proto se dnes slaví jen desetkrát do roka.<sup>126</sup>

---

<sup>122</sup> *Archieratikon* – staroslověnský *činovník*, byzantská liturgická kniha, obsahující vlastní části liturgických funkcí biskupa. Srov. NIN, M. *Archieratikon*. In ESKV, s. 95.

<sup>123</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 15.

<sup>124</sup> Srov. NIN, M. *Anafory*. In ESKV, s. 59.

<sup>125</sup> Takzvaný *juliánský* kalendář se zakládá na kalendářové reformě Gaia Iulia Caesara. Vstoupil v platnost 1. ledna 45 př. Kr. Ve výsledku se každý rok skládal z 365 dnů a každý čtvrtý rok měl být o jeden den delší (přestupný rok). Šlo tedy o rok sluneční (před tím se používal kalendář, který lze označit jako lunisolární). Ale již v raném středověku vyšlo najevo, že kalendářní a sluneční rok spolu nesouhlasí – juliánský kalendář se oproti realitě opozdil o jeden den za 128 let. V 16. století začalo být opoždění výrazně patrné, což se projevovalo především na dnech rovnodennosti. Proto Tridentýský koncil dal popud ke zřízení kalendářní komise, kterou později ustavil papež Řehoř XIII. roku 1576. Za pomoci velké tyče vrhající stín se zjistilo, že jarní rovnodennost spadá již na 11. březen. Proto bylo rozhodnuto přeskočit

Služba diákonů při této liturgii je totožná s jejich službou v liturgii sv. Jana Zlatoústého, kterou popíšeme níže. Nejpodstatnější rozdíly se týkají modliteb určených kněžím.

### 3.3 Liturgie předposvěcených darů

Liturgie předposvěcených darů, neboli liturgie „předem posvěcených darů“, je v podstatě slavnostní forma přijímání darů ve dnech bez eucharistické bohoslužby. Tyto dary byly konsekrovány v předchozí liturgii. Na Východě v byzantské tradici se v postní době slavení eucharistie důsledně omezilo na neděle, soboty (v těchto dnech není půst) a svátek Zvěstování. Podle tradice i svaté přijímání ruší půst, proto například od 13. století neexistuje svaté přijímání při obřadech Velkého pátku. Pro zbývající dny se vyvinul zvyk uchovávat zbylé způsoby chleba z neděle, kdy byly proměněny při liturgii a během týdne je užívat. Tato liturgie předposvěcených darů se slaví ve středu a v pátek, což jsou dny zdrženlivosti, v postní době ve čtvrtek v pátém postním týdnu a ve třech prvních dnech Svatého týdne. Organicky je spojena s večerňou (nešporami), během které si věřící často klekají, což má být výrazem jejich pokání. Tato liturgie má dlouhou tradici. Její slavení je dosvědčeno již v roce 691 na Trulánském koncilu, který ji předepisuje na každý všední den postní doby kromě sobot, nedělí a 25. března. Slovanské texty z 15.–16. století připisují tuto liturgii sv. Řehoři Velikému (†604).<sup>127</sup>

---

deset dní a bulou „Inter gravissimas“ bylo nařízeno, že po 4. říjnu 1582 následoval ihned 15. říjen. *Gregoriánský kalendář* (tzv. „občanský“ nebo „nový“), který nese jméno po papeži Řehoři XIII., zůstal v podstatě shodný s juliánským (tzv. „církevním“ nebo „starým“), ale byl nekatolickými zeměmi přijímán jen váhavě. Pravoslavné země ve své většině odmítly používat gregoriánský kalendář, ale Rusko po říjnové revoluci v roce 1918 tento kalendář přijalo, nikoliv však ruská pravoslavná církev. Až na výjimky všichni pravoslavní stále odvozují datum velikonoce (paschy) od juliánského kalendáře a tedy i celý pohyblivý kalendář. Dnes řeckokatolická církev v českých zemích užívá oba kalendáře. Rozdíl ovšem činí již 13 dní. Srov. ADAM, A. *Liturgický rok*, s. 272–275.

<sup>126</sup> Srov. TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*, s. 56.

<sup>127</sup> Srov. NIN, M. Anafory. In ESKV, s. 60.

Její struktura je následující: po vstupních obřadech lid pod vedením diákona zpívá žalmy a kněz pronáší modlitby. Pak následují velká a malá ektenie, mezi kterými se zpívají žalmy. Diákon řídí modlitby věřících, kněz se připravuje ke slavnostnímu Velkému vchodu. Po písni k přinášení posvěcených darů a po prosebné ektenii hned následuje modlitba Páně, přijímání (jako během liturgie sv. Jana Zlatoústého) a zbývající obřady.<sup>128</sup>

Role diákona je během této liturgie totožná s tím, co běžně dělá během liturgie sv. Jana Zlatoústého: řídí modlitby věřících, pronáší vozhlasy,<sup>129</sup> dává pokyny knězi a je jeho pomocníkem a spolusloužícím zároveň.

### 3.4 Liturgie sv. Jana Zlatoústého

Liturgie svatého Jana Zlatoústého patří do rodiny syrskoantiochijských liturgií. Její základní podobu lze vystopovat v homiliích stejnojmenného Otce, dokonce se lze domnívat, že původní redakce spadá do jeho epochy. Avšak žádný dokument pozitivně nedosvědčuje, že sv. Jan Zlatoústý je autorem nějaké liturgie. Nejstarší rukopisy, které připisují liturgii sv. Janu Zlatoústému, se datují do 8. století.<sup>130</sup> Text liturgie sv. Jana Zlatoústého byl s konečnou platností fixován okolo 11. století.<sup>131</sup> Tato liturgie je dnes nejdůležitější a nejčastěji slavenou bohoslužbou Byzantské tradice a právě proto je dobré se jí věnovat podrobněji.

---

<sup>128</sup> Srov. *Чин Божественної Літургії Напередосвячених Дарів*.

<sup>129</sup> *Vozhlas* – nebo *ohlas*. Aklamace, která zakončuje např. tiché modlitby kněze při bohoslužbách hlasitou oslavou Nejsvětější Trojice. Může je pronášet i diákon. Srov. ŠPAČEK, M. *Vozhlas*. In ESKV, s. 949.

<sup>130</sup> Jméno sv. Jana Zlatoústého se poprvé objevuje v rukopisném formuláři *Barberinianus graecus 336* z 8. století, a to v záhlaví modlitby za katechumeny a v záhlaví modlitby ofertoria po Velkém vchodu (vypovídá to tedy o jeho autorství). V *Sebastianově rukopisu* z přelomu 10. a 11. století se opět objevují obě tyto modlitby (znovu s uvedením jména sv. Jana Zlatoústého), začíná jimi liturgie katechumenů a liturgie věřících. Pojmenování sv. Jana Zlatoústého, které nalzáme v záhlaví těchto dvou částí, se mohlo postupem času přesunout do pojmenování celé liturgie. Srov. MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 55–61.

<sup>131</sup> Srov. NIN, M. *Anafory*. In ESKV, s. 59.

### 3.4.1 Struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého

Pro přehlednost a pochopení liturgické služby diákona je na místě uvést základní strukturu liturgie sv. Jana Zlatoústého. Následně zdůrazníme několik podstatných momentů, které poslouží jako záchytné body, na něž bude při popisu liturgické služby diákona průběžně odkazováno.

#### ZÁKLADNÍ STRUKTURA LITURGIE SV. JANA ZLATOÚSTÉHO<sup>132</sup>

##### **I. Proskomidie<sup>133</sup> – ofertorium – příprava darů**

**A. Příprava služebníků** (kněz, jáhen /ostatní nejsou výslovně uvedeni/)

1. Duchovní příprava (recitace modliteb, uctívání ikon)

2. Materiální příprava (oblékání posvátných rouch)

**B. Příprava darů** – chléb, víno a voda (prothesis, proskomidie, ofertorium)

##### **II. Liturgie katechumenů (Bohoslužba slova)**

**A. Okuřování** oltáře, svatyně, kostela a celého shromáždění

**B. Dialog jáhna a kněze**

**C. Enarxis** (úvodní obřady)

1. Úvodní zvolání a požehnání

2. Velká litanie (nebo mírná ektenie, tj. první prosba je za vyprošení míru-pokoje: *V pokoji modleme se k Pánu*); rozdělená do různých proseb a nachází se zpravidla na začátku liturgie a dalších obřadů

---

<sup>132</sup> Základní struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého je citována z MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 6–7. Upraveno a zkráceno vzhledem k cíli této práce.

<sup>133</sup> *Proskomidie* – slovanský výraz pro *protesis*, řecky „obětování“, ritus přípravy a obětování darů chleba a vína ještě před eucharistickou liturgií v byzantské a arménské tradici. Podobný ritus existuje ve všech východních obřadech. Podrobněji bude vysvětlená v následující kapitole. Srov. TAFT, R. F. *Život z liturgie*, s. 338.

3. 1. modlitba; 1. antifona

4. malá litanie; 2. modlitba; 2. antifona

5. malá litanie; 3. modlitba; 3. antifona

**D. Malý vchod** (=Introit římské liturgie): *během zpěvu třetí antifony*: procesí s evangeliem; modlitba malého vchodu (tropar<sup>134</sup> – zpěv na konci procesí po zvolání *premudrost prosti*); modlitba trishagion<sup>135</sup>; trishagion; procesí k trůnu (katedře); žehnání trůnu; pozdrav: *Pokoj všem*

**E. Biblická čtení**

1. prokimen<sup>136</sup>

2. apoštol; aleluja

3. evangelium (homilie)

4. Ektenie suhubaja / úpěnlivá

5. Litanie a modlitba nad katechumeny a jejich propuštění

### **III. Liturgie věřících (Slavení eucharistie)**

**A. Přípravné obřady**

1. modlitba věřících; litanie; 2. modlitba věřících

2. Cherubikon (první část); okouřování oltáře, svatyně, ikonostasu, shromáždění; modlitba: celebranti 3x recitují cherubikon; okouřování darů na prothesis

**B. Velký vchod**: během vchodu hlasité přímluvy; cherubikon (druhá část); položení darů na oltář, okouření; dialog kněze a diákona

1. modlitba proskomidie; modlitba za přijetí darů

2. *Pokoj všem*; vyznání Trojice

---

<sup>134</sup> *Tropar* – řecky „refrén“, byzantská poetická forma opakujícího se verše při zpěvu žalmů nebo samostatný liturgický zpěv, složený lidským autorem. TAFT, R. F. *Život z liturgie*, s. 338.

<sup>135</sup> *Trishagion* – trojsvatá píseň, starobylý tropar „Svatý Bože, svatý Silný, svatý Nesmrtelný, smiluj se nad námi“, původně byzantský nebo antiošský, zpívány během chalcedonského koncilu v roce 451 a dodnes užívaný ve východních obřadech. Tamtéž, s. 338.

<sup>136</sup> *Prokimen* – předzpěv verše žalmu před čtením apoštola a evangelia, je prokládán 1–3 meziverši žalmů. ŠPAČEK, M. *Prokimen*. In ESKV, s. 735.

3. políbení pokoje; odhalení darů a krédo; mávání s vélem (vozduch)

### C. Anafora

1. Eucharistická modlitba: dialog před prefací, preface, sanktus, slova ustanovení

2. Anamnéze a epikléze

3. Prosebná ektenie

### D. Obřady svatého přijímání

1. Litanie a modlitba Páně

2. Úkony rukou: Elevace (pozdvihování – ukazování); Lámání chleba (fractio); smísení (teplota)

3. Přijímání

### E. Závěrečné obřady

1. Úkony poděkování

2. Propuštění a závěr

3. Antidor, abluce (purifikování), převlékání

„Struktura byzantského obřadu je založena na tom, jak se posvátní služebníci několikrát objeví před ikonostasem<sup>137</sup> nebo svatyní ohraničenou jiným způsobem. Kromě vstupních obřadů a modliteb se za nejdůležitější považují dva slavnostní introity, neboli *vchody*. Menší introit, nazývaný také *malý vchod*, je průvod nesoucí evangelium, které má symbolizovat Kristův příchod mezi nás ve Slově. Druhý, větší, označovaný jako *Velký vchod*, je průvod, který přináší k oltáři dary chleba a vína a má zobrazovat Kristův příchod k nám ve svátosti jeho těla a krve. Oba tyto

---

<sup>137</sup> *Ikonostas* (v Byzanci *templon*, na Západě by tomuto termínu zhruba odpovídal termín *cancelli*) je pevná stěna s namalovanými ikonami, umístěná mezi posvátným prostorem (svatyní, presbytářem) vyhrazeným pro kněze a prostorem profánním, určeným lidu (loď). Její funkcí je definitivní oddělení prostoru svatyně od ostatního prostoru kostela, čímž se svatyně stává neviditelnou. Tato stěna zásadně mění význam a výklad liturgie, protože dochází k přechodu od momentu viditelnosti k momentu tajemství (mysteria), k oddělení lidu od kléru během slavení liturgie. Převzato z MRŇAVEK, T. Několik poznámek k ikonostasu. In *Řeckokatolický kalendář 2009*, s. 66.



předobrazy jsou dovršeny ve dvou následných částech liturgie: v průvodu diákona s evangeliářem k ambonu, kde se bude číst, a v průvodu kněze (nebo diákona) jdoucího rozdávat ve svatém přijímání posvěcené dary, které byly předtím požehnány v eucharistické modlitbě.<sup>138</sup>

„Velká část obřadu navazuje na toto vycházení a vrácení se. Ale liturgie není ceremoniál. Je to modlitba. Tudiž jsou tyto ceremonie rituálním vyjádřením textu. V současném byzantském obřadu obsahují liturgické formule dvě rozlišené vrstvy. Zatímco diákon stojí mimo bránu ikonostasu, zpívá litanie a řídí tak lid v modlitbě, uvnitř sanktuária pokračuje paralelně bohoslužba: před oltářem ve svatyni stojí hlavní celebrant zády k lidu, dívá se k východu a přitom recituje kněžské modlitby. Když má kněz požehnat nebo se obrátit k lidu, vychází. Uvnitř mluví s Bohem.“<sup>139</sup>

---

<sup>138</sup> Převzato z TAFT, R. F. *Život z liturgie*, s. 223.

<sup>139</sup> Tamtéž, s. 223.

## 4 POSTAVENÍ DIAKONIE V LITURGHII SV. JANA ZLATOÚSTÉHO

### 4.1 Proskomidie

V následujícím textu stručně popíšeme původ, historický vývoj, úlohu a symboliku proskomidie, jelikož se jedná o důležitou, i když v povědomí mnoha věřících ne moc známou část bohoslužby. To je dáno tím, že se jí věřící neúčastní. Tento úkon je striktně vymezený pro posvátné služebníky kněze a diákona, na jehož úlohu v této části liturgie se specificky zaměříme.

Proskomidie je první ze tří celků liturgie sv. Jana Zlatoústého. Je vstupem a přípravou ke dvěma dalším částem: liturgii katechumenů a liturgii věřících, a právě v tom je její úloha a význam. Také můžeme říct, že se jedná o samostatný obřad, protože je ukončen propuštěním (odpustem), tedy bezprostředně po něm nemusí následovat svatá liturgie.

Název *proskomidie* (česky: přinesení, příprava chleba a vína k svaté oběti, obětní dar, ale i modlitba nad dary) je synonymem řeckého slova *protesi-prothesis* (česky: předložení, záměr, plán, účel, rozhodnutí) a znamená „obětování“, „oběť“ – ritus přípravy darů chleba a vína před vlastním začátkem eucharistické liturgie prováděný knězem, jemuž má přisluhovat diákon. *Prothesis* je také termín k označení boční apsidy na severní straně apsidy chrámu, nebo se takto nazývá i boční oltář nebo stůl, na němž jsou dary připravovány. Tomuto oltáři se rovněž říká *žertevnik* ze staroslověnského *žertva – oběť*.<sup>140</sup>

M. Solovij ve své knize „Božská liturgie: historie – vývoj – vysvětlení“<sup>141</sup> poukazuje na to, že začátky proskomidie, pokud mluvíme o přinesení a obětování darů, sahají až k apoštolským dobám. Ve své podstatě se jednalo o chléb a víno, které věřící

---

<sup>140</sup> Srov. NIN, M. Proskomidie. In ESKV, s. 740.

Dále srov. TAFT, R. F. Prothesis. In ESKV, 740–742.

Také srov. TAFT, R. F. *Život z liturgie*, s. 337–338.

<sup>141</sup> СОЛОВІЙ, М. *Божественна літургія: Історія – розвиток – пояснення*. Львів: Свічадо, 1999. ISBN 966-561-168-2.

přinášeli pro eucharistické účely. Z darů, které nebyly upotřebeny při liturgii, se připravilo agapé a rozdávalo se potřebným. Byl to akt křesťanské solidarity a projev lásky, kterou si příslušníci prvních církevních obcí navzájem prokazovali, jak o tom již bylo obšírněji pojednáno na začátku této práce. Z toho můžeme usuzovat, že proskomidie byla nedílnou součástí prvotní liturgie církve, i když měla trochu jiný ráz. Také se lze domnívat, že dnešní proskomidie má svůj původ v tradici přinesení darů prvními křesťany.

Ve své štědrosti věřící často přinášeli nejenom chleba a víno, ale i jiné potraviny, jako olej, med, mléko, ovoce, maso a jiné. Tyto dary byly předávány diákonům, kteří je shromažďovali na zvláštním stole.<sup>142</sup> Hlavní celebrant liturgie – biskup nebo kněz se nad dary modlil a prosil Pána, aby tyto dary přijal, a požehnal těm, kteří je přinesli. Během samotného obřadu se četla jména dárců a také těch, za koho se přinesené dary obětovaly.<sup>143</sup> Část darů byla použita k bohoslužebným účelům, část byla určena k obživě kléru, zbytek se rozdál potřebným. Historicky největší význam tato dobročinnost měla do roku 313, kdy měly represe, pogromy a pronásledování křesťanů masový charakter, a starost a péče o klérus a lidi v nouzi byla zcela v rukou církevní obce. Po vydání Milánského ediktu a udělení svobody křesťanům se ekonomická situace církve a kléru zlepšila natolik, že duchovenstvo již přestalo být závislé na darech přinášených k bohoslužebným potřebám, a lidé pomalu přestávali mít povinnost je poskytovat. To se však netýkalo charitativních sbírek (jak peněžních, tak ve formě

---

<sup>142</sup> Podrobněji k dobové problematice proskomidie, službě diákonů a přenášení darů viz TAFT, R. F. *The Great Entrance: a History of the Transfer of Gifts and Other Preanaphoral Rites of the Liturgy of St. John Chrysostom*. Roma: OCA 200, 2004. ISBN neuvedeno.

<sup>143</sup> Dnes se biskup nebo kněz na konci proskomidie nad předloženými dary modlí takto: *Bože, Bože náš, tys poslal jako pokrm pro celý svět nebeský chléb, našeho Pána a Boha Ježíše Krista, Spasitele, Vykupitele a Dobrodince, jenž nám žehná a posvěcuje nás. Požehnej tyto dary, jež před tebe klademe, a přijmi je na svůj nebeský oltář. V této své dobrotě a lásce k lidem pamatuj na ty, kdo je přinesli, i na ty, za něž se přinášejí, a nás zachovej bez odsouzení při posvátném konání tvých božských tajemství. Viz Svatá Božská Liturgie, s. 13.*

Tradice obětování za sebe a jiné je živá v církvi dodnes a má mnoho různých podob. Mimo jiné u řeckokatolíků a pravoslavných je zvykem zapalovat svíčky-obětinky před bohoslužbou a také věřící často využívají možností přímlovů za živé a mrtvé, které jsou pronášeny během svaté liturgie.

naturálií) a pomoci chudým, nemocným a trpícím. Dobročinnost tohoto druhu se právě začínala rozvíjet ve velkém, jak bylo uvedeno v předešlých kapitolách.

Asi v pátém nebo šestém století proskomidie postupně přestává být obřadem, kterého se aktivně účastní věřící, a stává se výhradní záležitostí kněze a diákona. A ihned nato se mění její místo ve struktuře svaté liturgie: ze začátku liturgie věřících se proskomidie přesouvá na začátek liturgie katechumenů. Toto přemístění mělo několik praktických důvodů. V prvních staletích církevní praxe neumožňovala přijetí darů od nepokřtěných,<sup>144</sup> ale v době kdy praxe katechumenátu skoro zmizela ze života církevního společenství, již nebyl žádný důvod k setrvání proskomidie mezi částmi bohoslužby věřících. Dalším argumentem byl fakt, že společné a hromadné obětování darů již nebylo církví praktikováno. Každopádně první řecký text proskomidie na začátku liturgie sv. Jana Zlatoústého se nachází v kodexu *Barberinianus graecus* z 8. století<sup>145</sup>: „Pane, náš Bože, ty ses obětoval jako beránek bez poskvrny za život světa, shlédni na nás a na tento chléb a (na) tento kalich a učiň jej tvým neposkvrněným tělem a tvou drahocennou krví k přijímání duší a těl (...)“ a je odlišný od současného textu.<sup>146</sup> To všechno mělo za následek proměnu proskomidie na výhradně liturgický obřad, ve kterém aktivní účast věřících již nebyla zapotřebí.<sup>147</sup>

V 8. a 9. století byl obřad proskomidie velice skromný. Změna přichází v 10. až 11. století, kdy jsou poprvé zaznamenány nové formule a texty, které doprovází obřad přípravy chleba. Během staletí prošla proskomidie mnoha proměnami a doznala různých

---

<sup>144</sup> Dary, které věřící přinášeli během proskomidie byly symbolem jejich upřímného a obětavého srdce. Byl to také projev živé víry a vřelé křesťanské lásky. A kromě toho, takové přinášení vyjadřovalo příslušnost věřících k církevní obci, ke křesťanskému společenství. Proto je pochopitelné, že se v praxi obřadu proskomidie účastnili jenom pokřtění. Srov. ШИМЕАН, А. *Евхаристия. Таинство царства*, s. 132–135.

<sup>145</sup> PARENTI, S.; VELKOVSKA, E. *L'EUCOLOGIO BARBERINI GR. 336*, folium 23 recto, s. 71.

Z řečtiny přeložil a poskytl T. Mrňávek.

<sup>146</sup> K současnému textu viz poznámka 143.

<sup>147</sup> Srov. СОЛОВЬЙ, М. *Божественна літургія*, s. 150–154.

symbolických výkladů, o kterých bude podrobněji pojednáno v následujícím textu. Unifikace obřadu obětování darů a jeho konečná podoba byla dovršena v 15. až 16. století, kdy se začaly objevovat tištěné knihy.<sup>148</sup>

#### 4.1.1 Příprava služebníků

Obřad proskomidie, stejně jako Svatá Božská liturgie, vyžaduje od všech zúčastněných především morální a duchovní přípravu. Již apoštol Pavel napomíná křesťany v Korintu, jak se mají chovat při večeři Páně, a podotýká, že: „ Kdo by tedy jedl tento chléb a pil kalich Páně nehodně, proviní se proti tělu a krvi Páně. Nechť každý sám sebe zkoumá, než tento chléb jí a z toho kalicha pije“ (1 Kor 11, 27–28). Tento požadavek se vztahuje na všechny křesťany, ale zejména kněz a diákon, kteří mají v úmyslu sloužit Svatou liturgií, mají být na takový úkon náležitě připraveni. Morální přípravou se rozumí čistota svědomí, zdrženlivost od pokrmů, manželského styku atd. Duchovní příprava služebníků sestává z modliteb a uctívání ikon.<sup>149</sup>

Když nastává doba svaté služby, kněz a diákon vchází do chrámové lodě a spolu konají tři poklony směrem na východ před svatými dveřmi. Diákon říká: *Požehnej, pane*.<sup>150</sup> Kněz odpovídá: *Požehnaný Bůh náš v každé době, nyní i vždycky a na věky věků*. Diákon: *Amen*. Jsou to úvodní slova, kterými začíná proskomidie.

Pak se diákon modlí úvodní modlitby: *Sláva (...), Králi nebeský (...), Svatý Bože (...), Sláva (...), Přesvatá Trojice (...), Pane,*

---

<sup>148</sup> Tamtéž s. 154–155.

<sup>149</sup> V byzantské tradici byl vždy kladen důraz na rituální čistotu. Přičemž se to týkalo nejenom služebníků, ale i věřících, kteří přistupovali ke svátostem. O tom, jakou podobu tyto přípravy mohly mít, nás informuje například Theodóretos z Kyrru z 5. století, když popisuje různé stupně a metody „umrtvování těla“ (THEODÓRÉTOS Z KYRRU. *Historia religiosa: bohumilá historie mnichů syrských*. Přel. J. Pavlík. Praha: Benediktinské arcidiecézní ústředí sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2005. ISBN 80-8688-200-4.). Srov. MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoustého*, s. 75.

<sup>150</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 3.

*smiluj se, Otče náš (...).*<sup>151</sup> A spolu s knězem dále pokračují v modlitbách. Potom odcházejí ke Kristově ikoně, líbají ji, modlí se, též líbají ikonu Bohorodičky a modlí se. Potom se oba jednou ukloní každému chóru, vstupují do svatyně a říkají: *Smím vstupovat do tvého domu, v úctě a bázni se klanět před tvou svatyní.*<sup>152</sup>

„A poté, co přistoupí k oltáři, se před ním třikrát pokloní a líbají evangelium, které zde leží, jako by to byl sám Hospodin sedící na trůnu; potom líbají svatý oltář a oltářní kříž a přistupují k odívání bohoslužebných rouch, aby se oddělili nejen od ostatních lidí, ale i od sebe samotných, aby ostatním ničím nepřipomínali nic z toho, co je vlastní člověku, jenž se zabývá světskými záležitostmi.“<sup>153</sup> A každý říká: *Bože, buď milostiv mně hříšnému!*<sup>154</sup>

Jako první se obléká diákon. Poté, co si vyprosí od kněze požehnání, navléká si stichar<sup>155</sup> – „spodní řízu třpytivé barvy jako znak andělského roucha vyzařujícího světlo a jako připomínku neposkvrněné čistoty srdce, která má být nerozlučně spjata s kněžskou hodností.“<sup>156</sup> Proto diákon při odívání roucha pronáší: *Má duše jása v mém Bohu, neboť mě oblékl rouchem spásy, pláštěm spravedlnosti mě přioděl, jsem jako ženich zdobený věncem, jako nevěsta zkrášlená šperky.*<sup>157</sup>

---

<sup>151</sup> Většina bohoslužeb se začíná těmito modlitbami. Kromě toho jsou tyto modlitby denními modlitbami věřících byzantského obřadu. Srov. СОЛОВІЙ, М. *Божественна літургія*, s. 163.

<sup>152</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 3–5.

<sup>153</sup> GOGOL, N. V. *Rozjímání o božské liturgii*, s. 9.

<sup>154</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 5.

<sup>155</sup> Stichar – základní liturgické roucho, oblek ozdobený pruhy látky – stichy. Je to tunika či talár s rukávy, která splývá až na zem (asi po kotníky), zpravidla s jednou výšivkou na spodním lemu. Stichar byl původně římským civilním oděvem. Posvátní služebníci jej nosili i mimo liturgii. Jeho pojmenování vychází z purpurových pruhů, kterými byl ozdoben. Takto byly zdobeny i římské tuniky. Velmi brzy vstoupil do liturgického užívání a původně byl bílé barvy. Pro světské účely mimo kostel se užíval tmavý. Stichar byl ze lnu, později se užívalo hedvábí a jiné vzácné látky. Tato bílá tunika symbolizuje čistotu těch, kdo hodlají sloužit Pánu a rovněž odpovídá slovům modlitby pronášené při oblékání, která vyjadřují duchovní radost, kterou je naplněna duše. Stichar je společným rouchem všech kleriků (je spodním rouchem kněze a biskupa a svrchním diákona, poddiákona a čtece, později také svíčkonosce – asi od 11. století). Převzato z MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 78.

<sup>156</sup> Srov. GOGOL, N. V. *Rozjímání o božské liturgii*, s. 9.

<sup>157</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 5.

Poté bere a líbá orár<sup>158</sup> (diákonskou štolu) – „úzkou dlouhou stuhu, běžně z hedvábí, která je na třech místech ozdobena křížky. Diákon si jej upevňuje na levé rameno pomocí knoflíku či spony. Nasazuje jej rovnoměrně, aby vpředu i vzadu splýval stejně dlouhý konec. Pokud slouží, drží jeho přední část na konci asi ve výši obličeje. Je to jeden z atributů diákonské hodnosti, jí uděluje pokyn k započetí každého církevního úkonu. Diákonský čin je nazýván řádem andělů, neboť diákon je služebníkem kněze v posvátných úkonech, podobně jako je anděl služebníkem Nejvyššího. Proto bývá na oráru vyznačen andělský trishagion (Sanctus). Dále v oráru můžeme vidět křídla cherubů. Diákon nosí orár pouze na levém rameni, neboť to naznačuje jeho druhotné postavení v hierarchii.“<sup>159</sup>

Poté si diákon na ruce obleče narukávníky<sup>160</sup> – manžety utahující rukávy roucha. Při jejich navlékání myslí na všestvořitelskou, všudypřítomnou sílu Boží. Při navlékání na pravou ruku pronáší<sup>161</sup>: *Pravice tvá, Hospodine, proslavila se silou, pravice tvá, Hospodine, rozdrtila nepřátele, z vrcholu slávy jsi smetl odpůrce.*<sup>162</sup> „Při navlékání na levou ruku pomyslí sám na sebe jako na výtvar rukou Božích a modlí se ke svému Stvořiteli, aby jej vedl svou svrchovanou rukou shůry, a přitom se modlí“<sup>163</sup>: *Ruce tvé mě stvořily, daly mi pevnost, dodej mi rozumu, ať porozumím tvým*

---

<sup>158</sup> Orár – diákonská štola. Liturgisté nejsou v jednotě, pokud jde o původ tohoto slova. Zdá se, že pochází buď z latinského *orare* (modlit se; diákon jménem lidu pronáší modlitby), nebo je jeho původ od řeckého slova, které znamená *sleduji* – diákon musí bedlivě dbát na správný průběh liturgie. Většina autorů se přiklání k hypotéze, že název orár vychází z řeckého *hodina, okamžik*, protože diákon koncem oráru, který drží třemi prsty pravé ruky, vždy označuje příslušné liturgické okamžiky: zve věřící k modlitbě, upozorňuje kněze na jednotlivé detaily. Jisté však je, že toto slovo pochází z latinského *orarium*, což byla rouška na otírání tváře. Otcové tento parament označují jako *othone*, neboli kus plátna. Toto plátno, které užívá diákon při bohoslužbě, symbolizuje pokoru Krista při umývání nohou učedníků. Převzato z MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 87–88.

<sup>159</sup> V den, kdy je svěcen na kněze, mu biskup přehodí zadní část oráru kolem krku přes pravé rameno na prsa a tak se orár změní na epitrachil – štolu, která je nejdůležitější kněžskou a biskupskou liturgickou insignií. Převzato z MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 79, 87–88.

<sup>160</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 6.

<sup>161</sup> Srov. GOGOL, N. V. *Rozjímání o božské liturgii*, s. 10.

<sup>162</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 6.

<sup>163</sup> GOGOL, N. V. *Rozjímání o božské liturgii*, s. 10.

*příkázáním*. Pak diákon odejde k žertevniku (prothesis) připravovat svaté dary.<sup>164</sup>

Dále se obléká kněz, a po oblečení liturgických rouch, bezprostředně před přípravou darů, si kněz i diákon myjí ruce a říkají: *Ruce si umývám v nevinnosti, obcháším tvůj oltář, Hospodine*.<sup>165</sup> Mytí rukou před bohoslužbou je jedním z nejstarších obřadů. Dnes se nachází na začátku liturgie. Kromě kdysi zcela praktického významu (mytí rukou po přijetí přenesených darů na liturgii, od věřících v prvních staletích) má tento obřad nyní spíše symbolický rozměr. Má vyjadřovat touhu služebníků předstoupit před Boží tvář zcela očištěni od hříchů, hanebností a všeho protizákonného. Obřad mytí rukou je tak konečnou fází přípravy kněze a diákona k proskomidii a k bohoslužbě.<sup>166</sup>

#### 4.1.2 Příprava darů

Diákon upozorňuje na počátek posvátného obřadu slovy: *Požehnej, pane*. Celá tato část bohoslužby spočívá v přípravě eucharistických darů, tj. chleba a vína, které se pak stanou Tělem a Krví Páně. „Celá probíhá v oltářním prostoru (presbytáři) při zavřených dveřích ikonostasu, při zatažené oponě královských, tedy centrálních dveří ikonostasu, skryta před zraky přítomných, stejně jako celý život Kristův plynul ve skrytosti před zraky lidí.“<sup>167</sup>

Příprava eucharistických darů začíná obřadem vyřezávání a obětování beránka, symbolizujícího Krista, o kterém Jan Křtitel

---

<sup>164</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 6.

<sup>165</sup> Tamtéž, s. 7.

<sup>166</sup> Snahu vykládat obřad mytí rukou v symbolické rovině nacházíme již u Cyrila Jeruzalémského (†387) v díle „Mystagogický katechismus“, když v páté mystagogické katechesi píše: „Viděli jste tedy diákona jak dával mýt <ruce> knězi, <který sloužil> a presbyterům stojícím okolo Božího oltáře. Rozhodně <mu> nedával <mytí rukou> pro tělesnou špínu. Tak to není. Neboť na počátku, <již> když jsme vstupovali do kostela, neměli jsme <na sobě> žádnou tělesnou špínu. Ale to mytí je symbol toho, že se máme očistit od všech hříchů a všeho protizákonného. Neboť jelikož ruce jsou symbolem činů, omýváme je tedy, abychom zajisté naznačili čistotu a bezúhonnost skutků. Neslyšel jsi blaženého Davida, když tě uváděl právě do tohoto tajemství a říkal: „Myji si v nevinnosti své ruce, Hospodine, a obstoupím oltář tvůj.“ Mytí rukou je tedy <znakem> oproštění se od hříchů.“ CYRIL JERUZALÉMSKÝ. *Mystagogické katechese*, s. 58.

<sup>167</sup> GOGOL, N. V. *Rozjímání o božské liturgii*, s. 11.



prorokoval: „Hle, beránek Boží, který snímá hřích světa“ (J 1,29). Kněz vykrajuje svatým kopím<sup>168</sup> z prosfory<sup>169</sup> její středovou část s vyraženým zobrazením, pokládá ji jako „beránka“ na diskos<sup>170</sup> a kopím ho „poráží“ (nařezává). Původně byla příprava darů v kompetenci diákonů. Dnes diákon zbožně přihlíží tomuto tajemství, drží v pravici orár a při každém nařiznutí pronáší: *Prosme Pána*. Také vyzývá kněze: *Vyjmi, pane. Obětuj, pane. Probodni, pane*. Po poslední výzvě diákona kněz beránka probodne kopím vpravo a říká: *Jeden z vojáků mu kopím probodl bok a hned vyšla krev a voda*.<sup>171</sup> Tímto končí obřad vyřezávání a obětování beránka a následuje obětování vína a vody.

Diákon bere víno a vodu a říká knězi: *Požehnej, pane, svatému spojení*. Po požehnání vlije do svatého kalicha<sup>172</sup> víno a trochu vody.<sup>173</sup> Zvyk mísit víno s vodou má starodávnou tradici, pocházející ještě z dob Starého zákona (Př 9,2.5; Iz 1,22). Ale užití vína s vodou v proskomidii má svůj základ ve slovech sv. evangelisty Jana (J 19,34-35), která kněz pronáší na konci obřadu obětování beránka. Existuje však ještě jeden symbolický výklad použití vody během proskomidie. Ten se týká dvou přirozeností v osobě Ježíše Krista. Víno má symbolizovat přirozenost božskou a voda – přirozenost lidskou. Obětování vína a vody, spolu s chlebem, které se považují za symboly lidského života, tak v obřadu proskomidie získává rozměr všeobecného

---

<sup>168</sup> *Kopí* – je zvláštní dvoubřítý nůž ve tvaru kopí zakončený křížkem, který užívá kněz při proskomidii k vykrojení a „obětování“ hlavního kousku chleba z prosfory – beránka. Tento instrument pochází z 12. nebo 13. století a jeho symbolika je daná hlavní částí chleba označovanou jako „beránek“. Kněz totiž pronáší: *Byl veden jako beránek na porážku. A jako ovce bez hlesu před stříhači ani neotevřel ústa (...). Jeden z vojáků mu kopím probodl bok*. Převzato z MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 43–44.

<sup>169</sup> *Prosfora* – způsob chleba pro slavení eucharistie v byzantském obřadu. Je to kvašený pšeničný chléb kulatého tvaru s iniciály IC XC NIKA (Ježíš Kristus vítězství), které jsou vyryty v centrální části prosfory. Srov. NIN, M. *Prosfora*. In ESKV, s. 740.

<sup>170</sup> *Diskos* – liturgický předmět, ekvivalent latinské pateny. Má kruhový tvar a je většinou širší a hlubší než patena, z důvodu zabránění upadnutí částíček chleba, které na ně byly položeny během proskomidie. Srov. MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 43.

<sup>171</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 8.

<sup>172</sup> *Kalich* – posvátná nádoba obsahující při eucharistické slavnosti víno. Zejména od 4. století se zhotovuje ze zlata nebo stříbra a často bývá umělecky zdobená. Srov. NIN, M.; ŠPAČEK, M. *Kalich*. In ESKV, s. 459.

<sup>173</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 8.

obětování člověka Bohu, který je „Vládcem všeho na nebi i na zemi“<sup>174</sup>. A proto tyto obětní dary představují jakousi zástupnou oběť za lidi a jejich životy. Obřad proskomidie v sobě takto spojuje dvě roviny: chléb a víno symbolizují jak celý lidský rod, tak představují beránka Božího, který za nás prolil svou krev a obětoval svůj život.<sup>175</sup>

Do 10. století se obřad proskomidie skládal z obřadu obětování chleba, vína a modlitby nad předloženými dary. V 10. – 11. století dochází k novému způsobu přípravy chleba – vyřezávání beránka a k přidávání dalších částí chleba na diskos (patenu): ke cti Bohorodičky, svatých, za živé a za mrtvé. Pomalu se odlišuje hlavní prosfora (ze které je vyřezáván beránek) od dalších prosfor přinášených na různé úmysly. Na počátku neexistoval přesný pokyn co do počtu a tvaru částeček, stejně tak se lišil počet prosfor. Dnes kněz z celkového počtu pěti prosfor připravuje a pokládá na diskos beránka a částečky: Bohorodičky, devíti kategorií svatých, za živé a za zemřelé.<sup>176</sup> Ty všechny tvoří Mystické Tělo Kristovo – společenství svatých v nebi (církve vítěznou), věřících na zemi (církve bojující) a duše v očištění (církve trpící), uprostřed kterého je Kristus a po jeho pravici Bohorodička.<sup>177</sup>

Následně diákon přináší kadidelnici, prosí kněze o požehnání a pronáší: *Prosme Pána*. Kněz okužuje hvězdici<sup>178</sup>, pokrovci<sup>179</sup>, vozduch<sup>180</sup>, pokrývá jimi svaté dary, ještě jednou okužuje. „Diákon

---

<sup>174</sup> Tamtéž, s. 36.

<sup>175</sup> Srov. СОЛОВІЙ, М. *Божественна літургія*, s. 172–176.

Dále srov. ADAM, A. *Liturgika*, s. 200.

<sup>176</sup> Srov. MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 89–94.

<sup>177</sup> K teologické nauce o společenství svatých srov. WOLF, V. *Syntéza víry*. Olomouc: Matice cyrilometodějská s. r. o., 2003, s. 179. ISBN 80-7266-141-8.

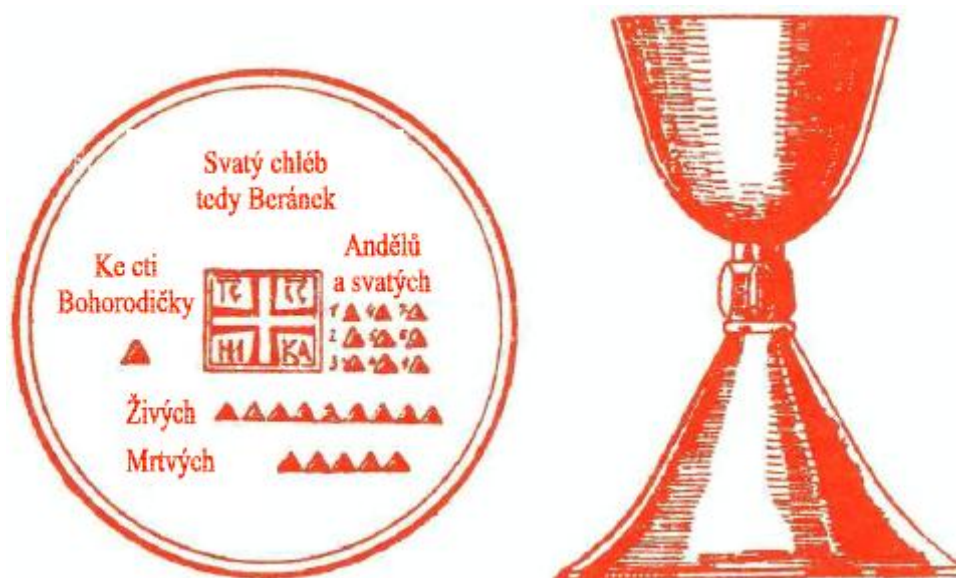
<sup>178</sup> *Hvězdice* – liturgický předmět, tvořený dvěma půlkruhovými kovovými pruhy (ze zlata nebo stříbra), spojenými uprostřed šroubkem. Na šroubku bývá zavěšena malá hvězdička, symbolizující betlémskou hvězdu. Na diskos se hvězdice klade tak, aby se nedotýkala žádného kousku chleba. Považuje se za posvátný předmět, a proto se jí smějí dotýkat pouze posvěcení služebníci, poddiákonem počínaje. Srov. MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 44.

<sup>179</sup> *Pokrovci* neboli *kalymmata* – jsou vela, často hedvábná a bohatě zdobená, která slouží k přikrývání chleba na diskosu a vína v kalichu. Velum z diskosu znamená potní roušku, která přikrývala Kristovu tvář. Kalichové velum znamená plátno, do kterého bylo zahaleno Ježíšovo tělo po ukřižování. Převzato z MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 49.

<sup>180</sup> *Vozduch* – velké velum, které pokrývá obě menší vela. Symbolizuje náhrobní kámen, který zakrýval vstup do Kristova hrobu. Tamtéž, s. 49.

stejně jako předtím bedlivě sleduje počínání kněze a připomíná mu modlitbu, kterou je třeba vznést Hospodinu za tyto dary pro něho připravené.<sup>181</sup> Kněz pronáší modlitbu nad předloženými dary a vykoná propuštění. Obřad proskomidie je ukončen.

Pro ilustraci vkládáme umístění kalichu a diskosu na žertevniku a uspořádání částeček na diskosu:<sup>182</sup>



## 4.2 Liturgie katechumenů

Liturgie katechumenů je druhou částí liturgie sv. Jana Zlatoústého. Hlavním posláním této části liturgie je společná modlitba kněze, diákona, lidu v chrámě a poslech novozákonních čtení z apoštola a evangelia. Diákon ji začíná vozhlassem (zvoláním): *Požehnej, Pane* a následuje odpověď kněze: *Požehnáno království Otce i Syna i Svatého Ducha nyní i vždycky a na věky věků.*<sup>183</sup> Ale ještě před tím celé shromáždění věřících pozoruje, pokud není ikonostas, jak kněz a diákon, po ukončení obřadu proskomidie, provádí několik posvátných úkonů, které sice nepatří k úvodním obřadům bohoslužby slova (enarxis), ale jsou jakýmsi přechodem mezi těmito bohoslužbami. Jsou to: okuřování oltáře, svatyně, kostela,

<sup>181</sup> GOGOL, N. V. *Rozjímání o božské liturgii*, s. 15.

<sup>182</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 9.

<sup>183</sup> Tamtéž, s. 17.

celého shromáždění a dialog mezi diákonem a knězem. Tyto úkony bezprostředně navazují na obřad proskomidie a na tomto místě se jimi budeme zabývat, protože zde diákon sehrává důležitou úlohu.

Diákon po propuštění po proskomidii okuřuje obětní dary a potom dokola obchází a na způsob kříže okuřuje oltář, potichu se modlí a „myslí na pozemské narození toho, kdo se narodil na počátku všech věků a je přítomen vždy a všude.“<sup>184</sup> Poté recituje 50. žalm a okuřuje svatyni, příslušné ikony, přísluhující a lid.<sup>185</sup> Okuřování během svaté liturgie má několik významů. Za prvé má sjednotit všechny přítomné v chrámě. Dým kadidla, stoupajícího nahoru, má symbolizovat společné modlitby věřících, které směřují k Bohu: „Jako kadidlo ať míří má modlitba k tobě“ (Ž 141,2). Za druhé okuřování znamená duchovní očištění a přání člověka být Bohu příjemným, tak jako je nám příjemná vůně kadidla.

Okuřování na začátku liturgie katechumenů můžeme také přirovnat k vítání všech, kteří se shromáždili k posvátné bohoslužbě. Nevyjímaje obětní dary, posvátné ikony a světce, kteří jsou na nich zobrazení, protože i oni, spolu s věřícími v chrámě tvoří jedno společenství Kristovy církve. Okuřování na začátku bohoslužby má v sobě ještě jeden symbolický význam. Diákon tímto úkonem prokazuje úctu všem přítomným, a to tak, jak bylo za dávných dob zvykem u všech východních národů. Hostu vstupujícímu do domu bylo nabízeno omytí a navonění. Dokonce sám Pán byl nám v tom příkladem, když při poslední večeři posloužil a umyl nohy svým učedníkům. A proto i diákon, na znamení toho, že je sluha Boží, vítá všechny jako nejmilejší hosty nebeského Hospodáře a klaní se všem stejně – bohatému i nejchudšímu, mocnému a nemohoucímu, spravedlivému a hříšníkovi.<sup>186</sup>

---

<sup>184</sup> GOGOL, N. V. *Rozjímání o božské liturgii*, s. 15.

<sup>185</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 14.

<sup>186</sup> Srov. СОЛОВЬИЙ, М. *Божественна літургія*, s. 176–180.

Dále srov. GOGOL, N. V. *Rozjímání o božské liturgii*, s. 15.

Poté se diákon vrátí do svatyně, kněz políbí svatý evangeliář a diákon oltář. Toto políbení znamená, že si tito služebníci vyprošují u Krista požehnání a odpuštění hříchů, aby mohli důstojně sloužit liturgii. Obdobně jako se dotykem žhavého uhlíku dostalo odpuštění viny prorokovi Izajášovi (Iz 6,5–7). Potom kněz a diákon polohlasně pronáší dialog, třikrát se ukloní před oltářem a diákon řekne: *Je čas sloužit Pánu. Požehnej, pane.*<sup>187</sup>

#### 4.2.1. Enarxis

Diákon po uvedeném dialogu vyjde severní branou ze svatyně, postaví se před královskou bránu na místo jemu určené a hlasitě zvolá: *Požehnej, pane.*

Úvodní obřady liturgie katechumenů – enarxis začínají *velkou litaní (mírnou ektení)*, kterou najdeme na začátku všech slavnostních obřadů. Jedná se o řadu krátkých proseb, dnes se jejich počet ustálil na dvanácti. Podle slovanských spisů pochází její název od první prosby pronášené diákonem: *V pokoji (míru) modleme se k Pánu,*<sup>188</sup> což znamená, že se věřící mají v tichosti připravit na modlitby a pozdvihnout mysl k Bohu.

V minulosti všechny ektenie začínaly modlitbou o mír. Středověký komentátor byzantské liturgie Mikuláš Kabasila (asi

---

<sup>187</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 14.

Požádat o dovolení zahájit nějakou ceremonii bylo starobylým zvykem. Postačilo se například uklonit představenému, který udělil požehnání. V jednom arabském rukopisu z 11. století činí arcidiákon arciknězi znamení, aby mu udělil dovolení, a ten mu odpoví znamením kříže. Poté činí znamení kříže i na čtece, aby zahájili trishagion.

Jedním z nejstarších dokumentů, který uvádí žádost o dovolení, je diataxe *Aténského* kodexu 662. Týká se dialogu před trishagiem: *Požehnej, pane, trojsvatou píseň.* Je známo, že slovo požehnání *eulogía*, je synonymem slova „dovolení“; lze tedy přeložit, jako *Dovol, pane, zpívat trojsvatou píseň.* Jisté rukopisy uvádějí současnou výzvu: *Požehnej, pane, čas (tón, kairón) trojsvaté písně.* Podobně tedy dialog jáhna a kněze před začátkem liturgie slouží k požádání o dovolení k službě. V latinské verzi Lva Toskánského z 12. století jáhen žádá takto: *Tempus faciendi domino. Domine, benedic.*<sup>187</sup> Sloveso *eulogeson, benedic* (požehnej) pak není ve významu udělit nějaké zvláštní požehnání, ale povolení k zahájení bohoslužby. To je pak umocněno ještě následným zvoláním jáhna před ikonostasem *Požehnej, pane* (*Svatá Božská Liturgie*, s. 17) po kterém následuje úvodní požehnání, kterým začíná liturgie. MRŇÁVEK, T. Oficiální verze českého řeckokatolického překladu: *Svatá božská liturgie našeho otce svatého Jana Zlatoústého.* In *Mezinárodní vedecká konference: PROBLEMATIKA PREKLADOV BOHOSLUŽOBNÝCH TEXTOV DO ŽIVÉHO JAZYKA.* Pracovní verze článku poskytl T. Mrňávek.

<sup>188</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 17.

†1391) zastává názor, že slovo *mír* znamená čistotu a nevinnost srdce. Proto duše toho, kdo se modlí *v míru*, má Boží slitování, požehnání, a je smířená se všemi.<sup>189</sup> Ihned nato následuje prosba: *Za pokoj z výsosti a za spásu našich duší, modleme se k Pánu.*<sup>190</sup> Tyto dvě prosby naznačují, že cílem lidské existence má být věčná blaženost u Pána a všichni přítomní mají k tomuto cíli směřovat: „Pokoj Boží, převyšující každé pomyšlení, bude střežit vaše srdce i mysl v Kristu Ježíši“ (F 4,7).

Diákon, stojící před královskou bránou a držící v pravici orár pokračuje v prosbách: za pokoj na celém světě; za sjednocení všech; za svatý chrám a za všechny, kdo do něj vstupují s vírou; za Svatého otce, biskupy a kněze; za ty, kdo nám vládnou; za všechna města; za příznivé počasí; za ty, kdo jsou na cestách; za zemřelé; za vysvobození ode všeho zármutku, hněvu, nebezpečí a nouze; za slitování a Boží ochranu.<sup>191</sup> Lidé na každou prosbu diákona odpovídají: *Pane, smiluj se.*

Následuje vzpomínka na Bohorodičku a svaté, kteří nám mají být ve všem příkladem. Závěrem diákon vyslovuje přání odevzdat sebe samé i své bližní a celý svůj život Kristu Bohu, což lid potvrzuje slovy: *Tobě, Pane.* Pro výstižnost modliteb je tato ektenie často nazývána modlitbou církve.

„Mírná ektenie patří k diákonským modlitbám<sup>192</sup>, které lze rozdělit do dvou skupin: první se skládá z jakýchsi „pozvání“ k modlitbě a pochází ze západní Sýrie; druhá naopak obsahuje prosby, které jsou přímo adresované Bohu a pocházejí z Malé Asie a z Konstantinopole.“<sup>193</sup>

---

<sup>189</sup> Srov. КАВАСИЛА, М. *Пояснення божественної літургії*, s. 29–30.

<sup>190</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 17.

<sup>191</sup> Srov. *Svatá Božská Liturgie*, s. 17–20.

<sup>192</sup> Diákonské modlitby – *diakoniki* – představují oddělenou sbírku modliteb, které jsou zaznamenány v liturgických knihách stejného názvu. Obdobně má byzantský obřad zaznamenané modlitby pro kněze – *služebník* neboli *liturgikon*; liturgický modlitby biskupa se nachází v archieratikonu.

<sup>193</sup> MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 97–98.

Po velké litanii následují zpěvy antifon (složené ze žalmů, zobrazujících příchod Syna božího na svět<sup>194</sup>), během kterých se kněz potichu modlí.<sup>195</sup> Diákon se ukloní před svatou svatyní (prostor presbytáře) a zaujímá modlitební postoj před ikonou Spasitele. Třemi prsty pozvedává orár, jako anděl, ukazující křídlem na Toho, komu celé shromáždění vzdává slávu, čest a klanění. Takto diákon činí po každé antifoně.<sup>196</sup> Během malé litanie, která opakuje prosby z velké litanie, stojí před královskou bránou. Během zpěvu třetího antifonu začíná *malý vchod*.

#### 4.2.2. Malý vchod

Svůj název tato část liturgie odvozuje od vchodu velkého, při kterém jsou přinášeny dary na oltář. Charakteristický rys byzantské liturgie – procesí a vstupování do posvátného prostoru, v sobě kromě historického odůvodnění nese i symbolický význam. Dynamika křesťanské bohoslužby má naznačovat příchod Božího království a putování věřících k cíli své existence – pohyb člověka směrem k Bohu a vykročení Pána (symbolizovaného knihou sv. Evangelia, které diákon nese a ukazuje) směrem k nám, lidem.<sup>197</sup>

Malý vchod začíná otevřením královské (centrální) brány ikonostasu, jakoby to byla brána samotného království nebeského.<sup>198</sup> Když lid zpívá „Sláva“, kněz s diákonem stojí před svatým oltářem a třikrát se pokloní. Poté kněz vezme svatý

---

<sup>194</sup> GOGOL, N. V. *Rozjímání o božské liturgii*, s. 19.

<sup>195</sup> Tiché modlitby kněze během liturgie v byzantském obřadu, tak jak je známe dnes, pochází z dob, kdy byl v církvi zaveden institut katechumenátu. Mělo to zabránit lidem nezasvěceným účast na modlitbách věřících. Srov. АФАНАСЬЕВ, Н. Царственное священство. In ЕЛЕЦКИХ, И. *Толковый путеводитель по божественной литургии*. Киев, s. 188.

Čtení anafory potichu bylo známo již za Justiniána I., který se tomu před svou smrtí (565) marně pokoušel zabránit. Souviselo to ale prý s eucharistickou lhostejností věřících a se snahou liturgistů moment proměnění zahalit nepopsatelným tajemstvím – mysteriem. Srov. СОВЕ, Б. Евхаристия в древней церкви и современная практика. In ЕЛЕЦКИХ, И. *Толковый путеводитель по божественной литургии*, s. 197–200.

<sup>196</sup> Srov. MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 97–98.

<sup>197</sup> Srov. ШИМЕАН, А. *Евхаристия. Таинство царства*, s. 72–77.

<sup>198</sup> Srov. GOGOL, N. V. *Rozjímání o božské liturgii*, s. 22.

evangeliář a podá jej diákonovi.<sup>199</sup> Oba vychází bočními dvířky;<sup>200</sup> předchází je přísluhující se svící a tím vytvářejí malý vchod. Průvod se zastaví na určeném místě, kněz a diákon skloní hlavy, a diákon říká: *Prosme Pána*. Kněz potichu říká modlitbu vchodu (viz s. 26) a po jejím skončení diákon ukazuje na královskou bránu pravou rukou, ve které drží orár a prosí kněze: *Požehnej, pane, svatý vchod*.<sup>201</sup> Kněz žehná vchod, diákon mu dává políbit evangelium, pak se postaví do středu před kněze, pozvedá ruce, ukazuje lidem evangelium a volá: Vzdejme úctu! Nejvyšší moudrost, „čímž chce naznačit, že Slovo Boží, jeho Syn, jeho věčná hluboká moudrost byla světu odhalena prostřednictvím evangelia, které teď on pozdvihl na svých rukou.“<sup>202</sup> Od této chvíle prorocství Starého zákona končí, protože svět spatřil Krista a všichni věřící, služebníci a andělé na nebesích zpívají slávu Nejsvětější Trojici (trishagion).<sup>203</sup>

#### 4.2.3 Biblická čtení

Nejdůležitější a zároveň nejstarší částí liturgie katechumenů jsou biblická čtení. Tradice číst z Písma byla převzata křesťany ze židovství.<sup>204</sup> Bezprostřední přípravou k poslechu čtení ze sv. Písma je výstup celebranta ke katedře, umístěné za oltářem.

---

<sup>199</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 23.

<sup>200</sup> V raných dobách evangeliář neležel na oltáři jako dnes, ale byl v oddělené místnosti, jakési sakristii. Liturgickou povinností diákona bylo jej odtamtud přinést. Diákona doprovázeli přísluhující se svícemi, čímž se vytvářela obzvlášť slavnostní atmosféra. Srov. ДМИТРЕВСКИЙ, И. *Историческое, догматическое и таинственное изъяснение Божественной литургии*. Москва, 1894, s. 29–30; 133–134.

Prvotní význam malého vchodu, který byl introitem liturgie (viz s. 30) dnes můžeme nalézt jenom v archijerejské svaté liturgii. Biskup, který je přítomen v chrámě, sedí mezi věřícími, ale aktivně se neúčastní bohoslužby. Až po skončení antifon v doprovodu početné asistence slavnostně vchází do svatyně, okuřuje oltář a tím se začíná aktivně účastnit liturgie. Srov. СОЛОВІЙ, М. *Божественна літургія*, s. 238–242.

<sup>201</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 23.

Liturgickou interpretaci Maxima Vyznavače (viz pozn. 90) doplňuje Dionysius Areopagita, který přirovnává bohoslužbu pozemské církve k nebeské bohoslužbě andělů. Srov. DIONYSIOS AREOPAGITA. *O nebeské hierarchii*. Praha: Vyšehrad, 2009. ISBN 978-80-7021-872-3.

<sup>202</sup> GOGOL, N. V. *Rozjímání o božské liturgii*, s. 22.

<sup>203</sup> Srov. КАВАСИЛА, М. *Пояснення божественної літургії*, s. 47–48.

<sup>204</sup> Čtení z Tóry během bohoslužby v synagóze bylo vždy považováno za nejdůležitější část. Srov. СОЛОВІЙ, М. *Божественна літургія*, s. 259–260.



Diákon mezitím před královskou bránou zvolá: *Soustřed'me se*. Kněz ze svého místa pozdraví lidi: *Pokoj všem*. Diákon ještě jednou hlasitě upozorní: *Nejvyšší moudrost. Soustřed'me se*. Lid zpívá prokimen (obdoba responsoriálního žalmu), po něm diákon ještě jednou zvolá: *Nejvyšší moudrost*.<sup>205</sup> Tato zvolání, která byla jednou z diákonských povinností, mají starodávnou tradici. Měla přimět věřící k soustředění a upozornit na nejdůležitější momenty bohoslužby. Kdysi to bylo sedm upozornění. Ale pomalu se tento počet zredukoval a pozdrav adresovaný celému společenství: *Pokoj všem* byl vymezen pouze knězi a diákonovi na konci čtení, ve formě soukromého požehnání: *Pokoj tobě*.<sup>206</sup>

Následuje čtení ze Skutků apoštolů nebo čtení z listu svatého apoštola Jakuba nebo Petra nebo z listů svatého apoštola Pavla (Římanům nebo Korinťanům nebo Galat'ánům).<sup>207</sup> Pak celé shromáždění zpívá *Aleluja*,<sup>208</sup> „zvěstující blízkost Pána, jenž přichází mluvit k lidu ústy evangelia.“<sup>209</sup> Během tohoto zpěvu diákon vezme kadidelnici, přistoupí ke knězi, přijme od něho požehnání, okuřuje dokola oltář, celou svatyni a kněze.<sup>210</sup> Diákon naplní chrám líbeznou vůní kadidla, jehož stoupající dým, jako i zpěv aleluja, má přivítat Hospodina v jeho Slově. Kněz se přitom potichu modlí. Diákon si vyžádá od kněze požehnání, pokloní se evangeliáři, uchopí jej, vyjde královskou bránou a postaví se na ambon.<sup>211</sup> Po opakované výzvě k soustředění diákon začíná číst evangelium. „Všichni v hluboké pokoře sklánějí hlavy, jakoby naslouchali samému Kristu promlouvajícímu z ambonu, a snaží se přijímat srdcem sémě svatého slova, které ústy služebníka Božího zasévá sám nebeský Rozséváč.“<sup>212</sup> Po skončení čtení lid

---

<sup>205</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 26.

<sup>206</sup> MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 101.

<sup>207</sup> Apoštol se čte před Evangeliem. Protože sám Kristus poslal apoštoly kázat před sebou (L 9,2; 10,1). Srov. КАВАСИЛІА, М. *Пояснення божественної літургії*, s. 51–52.

<sup>208</sup> *Aleluja* – „chvalte Hospodina“ zpěv mezi Apoštolem a Evangeliem, který má starozákonní kořeny. S takovou oslavou Boha se setkáváme např. na začátku nebo konci žalmů (103, 104, 111–113).

<sup>209</sup> GOGOL, N. V. *Rozjímání o božské liturgii*, s. 25.

<sup>210</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 27.

<sup>211</sup> Tamtéž, s. 28.

<sup>212</sup> GOGOL, N. V. *Rozjímání o božské liturgii*, s. 25.

provolává: *Sláva tobě, Pane, sláva tobě.*<sup>213</sup> „Kněz, stojící v královských dveřích přejímá od diákona evangelium a pokládá jej na oltář, jako Slovo, které vzešlo od Boha a k němu se navrátilo.“<sup>214</sup>

Královská brána se zavírá, diákon se postaví na obvyklé místo před ikonostasem a liturgie pokračuje *suhboj ektenií*. Svůj název tato litanie odvozuje od úpěnlivých proseb celého shromáždění, jejichž hlavním záměrem je vyprosít si Boží milosrdenství. Mezi společné prosby jsou také vkládány přímluvy za živé i mrtvé.

Následují modlitby za katechumeny a jejich propuštění. V dobách katechumenátu bylo povinností diákonů nejenom vyzvat nepokřtěné k odchodu z chrámu, ale i zkontrolovat, zda se tak doopravdy stalo. Nebylo to nijak těžké, protože katechumeni se mohli nacházet jen ve vstupní části kostela, nazývané nartex (slovansky *prитвор, babinec*).<sup>215</sup> Po jejich odchodu diákon uzavřel dveře kostela a liturgie mohla pokračovat.

## 4.3 Liturgie věřících

### 4.3.1 Přípravné obřady

Liturgie věřících, stejně jako proskomidie a liturgie katechumenů, začíná přípravnými obřady. Mezi ně patří první modlitba věřících, během které kněz rozkládá na oltáři *iliton*<sup>216</sup> a jménem všech

---

<sup>213</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 28.

<sup>214</sup> GOGOL, N. V. *Rozjímání o božské liturgii*, s. 26.

<sup>215</sup> Chrám Boží se dle byzantských zásad architektury dělí na tři části: svatyně (oltářní prostor), chrám věřících (chrámová loď) a prítvor (vstupní prostor, předsíň). Rozlišujeme vnější *prítvor* nebo *atrium*, což byl zastřešený nebo nezastřešený dvůr a kolem sloupová krytá chodba. Stávali zde kající, konaly se tu agapy a věřící zde shromažďovali dary určené na charitu. Vnitřní *prítvor*, nebo *nartex* znamená oddělený prostor před vstupem do chrámové lodi. Stávali zde katechumeni, kající, konaly se tu méně slavnostní části liturgie hodin, pohřby, někdy i křty. Srov. ФЕДОРИВ, Ю. *Пояснення церковних богослужень і святих тайн*, s. 20–21.

<sup>216</sup> *Iliton*, lat. korporál – barevný kus lněné nebo hedvábné látky, čtvercového nebo obdélníkového tvaru, který je svrchním plátnem *antimínsu*. Slouží k ochraně před rychlým poškozením antimínsu. Jsou na něm různá vyobrazení týkající se zejména utrpení Páně.

*Antimíns* – kus posvěcené lněné nebo hedvábné látky s kapsičkou, v níž jsou umístěny relikvie namočené v posvátném myru. Jeho původní funkcí bylo proměnit obyčejný stůl na oltář. Dnes se rozkládá současně s *ilitonem* při každé liturgii. Převzato z MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 47–48.

přítomných se potichu modlí za *dovolení stanout před svatým oltářem a pokorně prosit o štědré slitování nad všemi hříchy i nad poklesky Božího lidu.*<sup>217</sup>

Diákon stojící před zavřenou královskou bránou, povzbuzuje lid k modlitbám. Pronáší prosby litanie obsahově totožné s prosbami mírné ektenie, a věřící jednohlasně odpovídají: *Pane, smiluj se.*

Druhá modlitba věřících, kterou pronáší kněz, znovu obsahuje prosby za očistu těl a duší, aby přítomní mohli sloužit u svatého božího oltáře bez hříchu a odsouzení.<sup>218</sup>

Poté diákon vejde severní bránou do svatyně a otevře centrální bránu. Zde se začínají přípravy k velkému vchodu. Věřící zpívají první část *cherubínské písně.*<sup>219</sup> Zpěv této písně, podobný andělskému zpěvu, má připomenout, že zde na zemi církev představuje nebeské chóry zpívající neustále píseň chvály a naše bohoslužba je odleskem andělské liturgie. Diákon *vezme kadidelnici, přistoupí ke knězi, přijme od něho požehnání, okuřuje dokola oltář, svatyni, ikonostas, kněze, přísluhující a lid.*<sup>220</sup> Okuřování na tomto místě má připravit cestu Králi veškerenstva, vzdát mu čest a posvětit nadcházející chvíle svaté oběti. A proto diákon okuřováním znovu „všem připomíná, aby jejich modlitba stoupala k Pánu jako vůně kadidla. Aby si všichni uvědomili, že je třeba být čistými, jako cherubíny pro přijetí Pána.“<sup>221</sup> Kněz se mezi tím skloní k oltáři, tiše se modlí a prosí sám za sebe, aby mohl důstojně přistoupit, přiblížit se, sloužit a obětovat svaté dary: *Neodvracej svou tvář ode mne a nevylučuj mě z počtu svých služebníků, ale přestože jsem služebník hříšný a nehodný, učiň mne hodným obětovat ti tyto dary. Neboť ty je obětuješ a jsi obětován, ty je přijímáš a jsi rozdáván, Kriste, Bože náš.*<sup>222</sup>

---

<sup>217</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 34.

<sup>218</sup> *Tamtéž*, s. 35.

<sup>219</sup> *Cherubínská píseň* – hymnus *Cherubikon*, zpíváný při byzantské liturgii před velkým vchodem, byl pravděpodobně zaveden v 6. století. Srov. NIN, M. Cherubínská píseň. In ESKV, s. 391.

<sup>220</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 35–36.

<sup>221</sup> GOGOL, N. V. *Rozjímání o božské liturgii*, s. 31.

<sup>222</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 37.

Po ukončení modlitby a okuřování se kněz s diákonem postaví před svatý oltář a společně se třikrát modlí cherubínskou píseň. Vždy když píseň ukončí, jednou se pokloní. Jejich úkolem je všem přítomným ještě jednou připomenout, že se mají připodobnit nebeským bytostem a „odložit každou starost pozemskou“. Jinými slovy mají především hledat Boží království (L 12,31). Poté odcházejí k žertevniku.<sup>223</sup> Velký vchod může začít.

### 4.3.2 Velký vchod

Část liturgie sv. Jana Zlatoústého, dnes známá jako velký vchod, během staletí prošla značnými proměnami. Lze se oprávněně domnívat, že v liturgii prvotní církve na tomto místě bylo přinášení darů věřícími, tj. obřad proskomidie.<sup>224</sup> „Věřící předávali své dary kněžím nebo především diákonům, kteří je pak nesli na oltář.“<sup>225</sup> Jenom v době, kdy se praxe všeobecného obětování vytratila z liturgického života a proskomidie byla přemístěna na začátek bohoslužby, velký vchod změnil svou podstatu – místo *přinášení* darů se začalo jednat o jejich *přenesení* na oltář.<sup>226</sup>

V 8. století velký vchod ještě představuje „jednoduché a neritualizované přenesení, položení a přikrytí darů, které prováděl diákon. Kněz pronášel modlitbu a lid v průběhu celého obřadu zpíval hymnus cherubínů. Podstatou a cílem tohoto dějství byla dvojitá příprava na anaforu: fyzická příprava oltáře a darů, a duchovní příprava celebrantů modlitbou a lidu zpěvem, které

---

<sup>223</sup> Tamtéž, s. 37.

<sup>224</sup> Svědčí o tom mimo jiné hlasité zvolání diákona: *Kéž na vás všechny, pravověrné křesťany, pamatuje Pán Bůh ve svém království* a následné zvolání kněze, který jmenuje různé představené církve a jiné osoby. Dalším důkazem je průběh velkého vchodu na archijerejské svaté liturgii, kdy si biskup umývá ruce před přenesením darů (dnes kněz a diákon to činí před obřadem proskomidie).

<sup>225</sup> MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 106.

<sup>226</sup> Proskomidie (přinesení darů) na počátku eucharistické slavnosti se na Západě zachovala v liturgii římské a na Východě jen v liturgii chaldejské. Ve všech ostatních východních liturgiích byl obřad proskomidie přemístěn na začátek bohoslužby podle byzantsko-řecké praxe. Srov. СОЛЮБИЙ, М. *Божественна литургия*, s. 293.

navozovaly náležitou disponibilitu pro nadcházející eucharistickou oběť.<sup>227</sup>

„Kolem 13. – 14. století se kněz začíná aktivně účastnit průvodu a doprovází diákonů k prothesis (žertevniku): kněz bere kadidelnici a kalich, diákon diskos. Z téže doby také pochází praxe okuřování darů.“<sup>228</sup>

Dnes jde diákon k žertevniku před knězem, kněz okuřuje dary. Diákon pronese: *Vezmi, pane*. A kněz bere vozduch, pokládá ho na levé rameno diákona a říká: *Pozvedejte ruce ke svatyni a dobrořečte Pánu*. Pak bere svatý diskos, který velmi pozorně a zbožně staví diákonovi na hlavu. Diákon nese kadidelnici v pravé ruce, kněz má kalich. Oba vycházejí severní stranou. Před nimi jdou přísluhující se svícemi<sup>229</sup> a všichni tvoří slavnostní průvod velkého vchodu.

Diákon hlasitě volá: *Kéž na vás všechny, pravověrné křesťany, pamatuje Pán Bůh ve svém království, v každé době, nyní i vždycky a na věky věků*.<sup>230</sup> Kněz se pak hlasitě přimlouvá za církevní hierarchii, klérus, vládce, za zakladatele a dobrodince chrámu a znovu za všechny pravověrné křesťany.<sup>231</sup>

Lid odpoví: *Amen*, a zpívá druhou část Cherubikonu: *Abychom mohli přijmout krále veškerenstva, neviditelně neseného ve vítězoslávě andělskými sbory*.<sup>232</sup> *Aleluja*. Přenesení svatých darů je zde vnímáno jako triumfální královský vchod, jako ukázka síly, moci a slávy Božího Království. Vchod královskou bránou měl symbolizovat Krista, který přišel ve slávě Otce a kraluje zde mezi

<sup>227</sup> TAFT, R. F. *Život z liturgie*, s. 237–238.

<sup>228</sup> MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 107.

<sup>229</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 37–38.

<sup>230</sup> Tamtéž, s. 38.

<sup>231</sup> Ze 3. nebo 4. století jsou známé přimlavy během velkého vchodu za živé nebo mrtvé. Jména dotýčených se psala na tabulkách (destičkách), potažených voskem, které se skládaly a tvořily tak knihu, odtud jejich název – *diptych*. Pronášení jmen během velkého vchodu se počítalo za velké privilegium, později se stalo zvykem dávat diákonům intence (místo obětních darů) pro účely těchto přimluv. Srov. СОЛОВЬИЙ, М. *Божественна літургія*, s. 305.

Dnes jsou tyto přimlavy pronášeny po ektenii úpěnlivé, tj. během liturgie katechumenů a nejsou součástí velkého vchodu.

<sup>232</sup> Diákon, nesoucí na hlavě svatý diskos, zde názorně představuje andělské sbory.

všemi přítomnými. Později v tomto průvodu viděli komentátoři svaté liturgie vjezd Krista do Jeruzaléma.<sup>233</sup>

Kněz mezi tím vejde královskou bránou, položí svatý kalich na svatý oltář, pak z hlavy diákona bere svatý diskos,<sup>234</sup> „jako kdyby snímal tělo Spasitelovo z kříže, a staví jej na rozprostřený antimins jako na prostěradlo.“<sup>235</sup> Pak vzduchem, který okouří, přikryje svaté dary. Slova, která přitom kněz pronáší,<sup>236</sup> samotný oltář a vzduch, všechno má symbolizovat položení Krista do hrobu. Královská brána se zavírá.<sup>237</sup>

Následující dialog nejlépe charakterizuje roli diákona během liturgie, a proto je zde uváděn celý:

„Kněz, sklonivši před diákonem hlavu, prosí: *Pamatuj na mne, bratře a můj spolusloužící.*

Diákon: *Kéž na tvé kněžství pamatuje Pán Bůh ve svém království.*

Kněz: *Modli se za mne, bratře spolusloužící.*

Nato diákon uchopí třemi prsty pravice orár a nakloněn ke knězi říká: *Ať Duch Svatý na tebe sestoupí a ať tě zastíní moc Nejvyššího.*

Kněz: *Kéž tento svatý Duch spolu s námi působí po všechny dny našeho života.*

Diákon: *Pamatuj na mne, svatý pane.*

Kněz: *Ať na tebe pamatuje Pán Bůh ve svém Království v každé době, nyní i vždycky a na věky věků.*

---

<sup>233</sup> Např. sv. German I., Pseudo-Sofronij, Mikuláš Kabasila a jiné. Srov. ИИМЕНАИ, А. *Евхаристия. Таинство царства*, s. 147–153.

<sup>234</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 39.

<sup>235</sup> GOGOL, N. V. *Rozjímání o božské liturgii*, s. 32.

<sup>236</sup> Je to tropar obřadů Velkého pátku: *Šlechetný Josef sňal s kříže tvé přecistě tělo, ovinul je čistým plátnem, natřel vonnými oleji a položil je do nového hrobu. Viz Svatá Božská Liturgie*, s. 39.

<sup>237</sup> Bohatá symbolika a svátečnost velkého vchodu však nesmějí zastínit nejdůležitější moment celé liturgie – proměnění darů v Tělo a Krev Kristovu a následnou eucharistickou hostinu.

Diákon: *Amen.*<sup>238</sup>

Tento dialog, ve stejné podobě jako je znám dnes, pochází z 11.–12. století<sup>239</sup> a svědčí o důvěrném a dojemném vztahu mezi knězem (biskupem) a diákonem. Při každém požehnání se diákon knězi pokloní a pokud žehná biskup, kromě uklonění mu políbí ruku. Je to vyjádření hluboké úcty, kterou diákon prokazuje biskupovi jako vtělené ikoně Krista (nebo knězi, který má pověření sloužit liturgii) a má zdůraznit církevní hierarchii. Kněz přitom nazývá diákona „spolusloužícím“ a naráží tím na jeho důležitou roli během liturgie, čímž přiznává, že jeho služba je významná a přínosná.<sup>240</sup>

Po dialogu vyjde diákon z prostoru presbytáře severní bránou, postaví se na své místo na ambonu a znovu vyzve všechn lid k modlitbě, během níž se kněz potichu modlí nad předloženými dary. Počáteční výzva diákona k modlitbě za dary přenesené na oltář brzy přechází v prosby, jejichž smyslem je vyprosit svatý křesťanský život v pokoji a stejně pokojné ukončení života.

Kněz požehná: *Pokoj všem.* A hned nato diákon vyzve přítomné: *Milujme se navzájem, abychom mohli jednomyslně vyznávat. Lid: Otce i Syna i Svatého Ducha, Trojici jednopodstatnou a nerozdílnou.*<sup>241</sup> Políbení (pozdrav) pokoje je jednou z nejstarších částí bohoslužby a křesťanské tradice vůbec: „Pozdravte jedni druhé svatým políbením. Pozdravují vás všechny církve Kristovy“ (Ř 16,16). Dnes to však není mezi laiky praktikováno.<sup>242</sup> V byzantském obřadu políbení pokoje „zůstalo pouze mezi koncelebrujícími kněžími a jako pozůstatek této praxe, když

<sup>238</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 39–40.

<sup>239</sup> Srov. MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 108.

<sup>240</sup> Srov. АЛФЕЕВ, И. Божественная литургия. In ЕЛЕЦКИХ, И. *Толковый путеводитель по божественной литургии*, s. 174–177.

<sup>241</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 42.

<sup>242</sup> Políbení pokoje v prvotní církvi bylo začátkem eucharistické slavnosti. Všichni se líbali navzájem na důkaz toho, že Boží Království již přišlo, a pouze v lásce k Bohu a bližnímu mohou věřící důstojně přijmout Tělo a Krev Kristovu. V dobách sv. Jana Zlatoústého již bylo běžným líbání mezi klérem, muži líbali muže a ženy líbaly ženy se slovy: „Kristus mezi námi“. Srov. ШИМЕАН, А. *Евхаристия. Таинство царства*, s. 164–173.

Asi od 11. století se praxe políbení pokoje mezi laiky vytrácí. Srov. TAFT, R. F. *Život z liturgie*, s. 242.

celebruje kněz sám, líbá vždy pokrovce zahalující posvátné nádoby. Asi v 5. století diákonů objímali jeden druhého. Dnes, pokud je na liturgii více diákonů, políbí se na ramenu, pokud je diákon sám, políbí svůj orár<sup>243</sup> v místě, kde je kříž, na znamení své lásky ke Spasiteli.<sup>244</sup>

Po projevu jednoty v lásce následuje projev jednoty ve víře – společné vyznání víry (Credo), po němž kněz odhalí svaté dary.

### 4.3.3 Anafora

Úkolem diákona od této chvíle je, aby se nacházel u oltáře, byl spolusloužícím a pomocníkem kněze. I když tato část bohoslužby je vrcholem celé liturgie, je v ní služba diákona přece jen méně významná, jelikož nejdůležitější okamžiky jsou vyhrazeny knězi. Proto jenom stručně naznačíme, co během eucharistického kánonu diákon činí, a čím je jeho účast v této části liturgie přínosná.

Diákon po modlitbě Credo vyzve lid: *Stůjme důstojně, stůjme v bázni Boží a soustředme se, abychom svatou oběť přinesli v pokoji.*<sup>245</sup> Pak vejde do svatyně, vezme ripidy a ovívá jimi svaté dary. Tento úkon má spíše praktický než symbolický význam a má zabránit tomu, aby mouchy nebo jiný hmyz usedly na svatý diskos nebo kalich.

Kněz se po dialogu s lidem modlí modlitbu *preface*, po jejím ukončení diákon odloží ripidy, vezme svatou hvězdu ze svatého diskosu, činí jí nad ním znamení kříže, políbí ji a odkládá.<sup>246</sup> Lid zpívá *sanktus* a diákon znovu vezme do ruky ripidu, tiše, soustředěně a s bázní jí ovívá svaté dary. Kněz se tiše modlí a během hlasitého zpěvu slov ustanovení diákon odloží ripidy a orárem, který drží třemi prsty pravé ruky, ukazuje na svatý

---

<sup>243</sup> MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 108–109.

<sup>244</sup> Políbením vyjadřují věřící lásku jeden k druhému, neboť: „Kdo nemiluje svého bratra, kterého vidí, nemůže milovat Boha, kterého nevidí“ (1 J 4,20).

<sup>245</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 44.

<sup>246</sup> Tamtéž, s. 46.



diskos a pak i na svatý kalich. Po slovech ustanovení se oba hluboce ukloní. Kněz pak pronáší modlitbu *anamnéze* a diákon při těchto slovech překříží ruce, pozdvihne svatý diskos i svatý kalich a pak se pokorně skloní.<sup>247</sup> Lid zpívá: *Tobě zpíváme, tobě blahořečíme, tobě děkujeme, Pane, a modlíme se k tobě, Bože náš.*<sup>248</sup> Kněz se potichu modlí modlitbu *epikléze*, a spolu s diákonem, který teď přistoupil blíž ke knězi, se oba třikrát pokloní před svatým oltářem. Následně diákon vyzve kněze, aby požehnal svatý chléb, pak svatý kalich a nakonec oboje. Po slovech: *Amen, amen, amen* se diákon ukloní a odejde na místo, kde stál předtím.

Kněz pak v modlitbě „vzpomíná na všechny před tváří Hospodinovou a zahrne do své vzpomínky celou církev, vítěznou i bojující, v téže podobě a v tomtéž pořadí jako v proskomidii, počínaje přesvatou, přečistou Bohorodičkou a na konci vzpomíná na zemřelé a živé.“<sup>249</sup> Diákon okuřuje svatý oltář a vzpomíná na zemřelé a pak připomíná jména živých dle vlastního uvážení.<sup>250</sup> Tím eucharistický kánon končí.

#### 4.3.4 Obřady svatého přijímání

Diákon přijme od kněze požehnání a vystoupí na ambon. Postaví se před královskou bránu, pozvedá orár a zve lid k modlitbám. Tyto modlitby mají za cíl připravit věřící ke svatému přijímání.

Začínají prosebnou ekteníí. První prosba navazuje na závěrečnou část anafory, a proto diákon pronáší: *Při vzpomínce na všechny svaté v pokoji znovu a znovu modleme se k Pánu.*<sup>251</sup> Následuje prosba: *Za přinesené a posvěcené vzácné dary,* a pak

---

<sup>247</sup> Tamtéž, s. 48.

<sup>248</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 48.

<sup>249</sup> GOGOL, N. V. *Rozjímání o božské liturgii*, s. 41.

<sup>250</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 49–51.

<sup>251</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 52.

o seslání božské milosti a daru Svatého Ducha<sup>252</sup> pro všechny přítomné. O totéž prosí kněz v tiché modlitbě u oltáře, a diákon pokračuje: *o dokonalém, svatém prožití tohoto dne; o andělu pokoje; o prominutí a odpuštění hříchu; o pokoji pro svět; aby ukončení našeho života bylo křesťanské a aby jednotné ve víře a účastenství Svatého Ducha, sami sebe, jeden druhého i celý svůj život Kristu, Bohovi našemu*<sup>253</sup> věřící odevzdali.

V tuto chvíli se v chrámě všichni přítomní společně modlí *Otče náš*. Pak „kněz pozdravuje lid z hloubi oltáře, jako by pozdravoval sám Spasitel: *Pokoj všem*. Diákon napomíná k vroucí niterné zpovědi, kterou má každý v této chvíli učinit uvnitř sebe sama: *Skloňte své hlavy před Pánem*.“<sup>254</sup> Kněz se přitom modlí modlitby před přijímáním a diákon, stojící před královskou bránou, si přepáše orár kolem pasu a překříží jej na zádech a na prsou. Služebník, na nějž je nahlíženo jako na anděla, který v průběhu celé bohoslužby byl svatou podněcující silou a svým „létáním“ sjednocoval kněze ve svatyni s lidem v chrámě, teď symbolizuje serafíny, kteří musejí složit křídla, když chtějí přistoupit k trůnu Božimu. Zároveň tímto vyjadřuje pocit bázně, kajícího a zbožného, který musí převládat v tomto slavnostním okamžiku.<sup>255</sup>

Kněz se pokloní, stejně tak i diákon a na místě, kde stojí, se oba třikrát potichu modlí: *Bože, buď milostiv mně hříšnému*. Když diákon vidí, že se kněz dotýká svatého chleba, aby pozdvihoval, zvolá: *Soustředme se*.<sup>256</sup> Tím upozorňuje věřící na blížící se okamžik přijímání. Kněz pozvedne svatý chléb a zvolá: *Svaté svatým*.<sup>257</sup>

---

<sup>252</sup> Tamtéž, s. 52.

<sup>253</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 52–54.

<sup>254</sup> GOGOL, N. V. *Rozjímání o božské liturgii*, s. 44.

<sup>255</sup> Srov. MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 88.

<sup>256</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 56.

<sup>257</sup> Tamtéž, s. 56.

Lid zpívá a diákon vejde do svatyně, postaví se vpravo od kněze a říká: *Rozlom, pane, svatý chléb*.<sup>258</sup> Kněz rozláme Beránka na čtyři části, z nichž je dolní určena pro něj a spolusloužící. Dále diákon říká: *Naplň, pane, svatý kalich*. Při těchto slovech kněz vezme horní částičku z diskosu, dělá s ní nad kalichem znamení kříže, vkládá ji do kalichu a říká: *Plnost Ducha Svatého*.<sup>259</sup> Pak diákon bere *teplotu* (zeon), tj. nádobku s horkou vodou a pronáší: *Požehnej, pane, teplotu*. Kněz ji žehná a diákon nalévá trochu do kalicha na způsob kříže se slovy: *Vroucnost víry, plná Ducha Svatého. Amen*.<sup>260</sup> Pak odloží teplotu a postaví se poblíž.

Kněz řekne: *Diákone, přistup*. Diákon přistoupí, zbožně vykoná poklonu a prosí o odpuštění.<sup>261</sup> Kněz podá diákonovi částičku a ten odejde za oltář, kde skloní hlavu, potichu se modlí a přijímá. Teprve když kněz ukončí přijímání, zavolá diákona zpět a podá mu kalich. Vždy když diákon dostává svaté dary, líbá ruku knězi na znamení pokoje.

Pak kněz rozdrobí dvě zbývající části svatého Beránka na malé částičky a diákon je společně se všemi ostatními částičkami proměněnými s beránkem vkládá do kalicha. Kalich pokrývá pokrovcem, na diskos klade hvězdu a na ně pokrovec.

Královská brána se otevírá, diákon zbožně bere od kněze kalich, vychází k lidu, pozvedá kalich se slovy: *S bázní Boží a s vírou přistupte*.<sup>262</sup> Kněz podává věřícím přijímání<sup>263</sup> a po něm vchází

---

<sup>258</sup> Obřad lámání chleba pochází z Tajné večeře, kdy Kristus „lámal a dával učedníkům“ (Mt 26,26). V různých liturgiích se počet částí, na které je chléb lámán, různí. V byzantské liturgii jsou to části čtyři, a to již od 9.–10. století. Kromě novozákonního základu má toto lámání i své praktické odůvodnění – rozdělit Beránka mezi přijímající. Srov. СОЛОВІЙ, М. *Божественна літургія*, s. 394–396.

<sup>259</sup> Původ a symbolika tohoto dějství není zcela objasněná. Např. Дмитрієвський se domnívá, že kněz když dává částičku do kalicha, připomíná tím spojení těla a krve Páně v okamžiku vzkříšení. Jak posvěcení chleba a vína zvláště symbolizovalo smrt, tak spojení obou eucharistických způsob má naznačit jednotu duše a těla Páně v okamžiku vzkříšení. Srov. СОЛОВІЙ, М. *Божественна літургія*, s. 397.

<sup>260</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 57–58.

Dodnes není zcela objasněno, kdy a proč byl do liturgie zaveden obřad nalévání horké vody do kalicha těsně před přijímáním. Snad se tím chtělo zdůraznit, že v eucharistii je plnost Ducha svatého nebo že tuto plnost lze obdržet přijetím eucharistie. Srov. MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 117–118.

Obřad *teploty* má fakultativní charakter.

<sup>261</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 58–59.

<sup>262</sup> Tamtéž, s. 60.

do svatyně, odkud žehná lid: *Spas, Bože, svůj lid a požehnej svému dědictví*. Pak klade svaté dary na oltář, třikrát jej okuřuje se slovy: *Povznes se nad nebesa, Bože, a nad celou zemí ať je tvá sláva*.<sup>264</sup>

Zatím kněz vezme svatý diskos, podá ho diákonovi, a ten jej mlčky odnese k žertevniku a tam položí. Načež kněz vezme kalich, vyjde z královské brány, požehná lid svatými dary: *Požehnaný Bůh náš. Nyní i vždycky a na věky věků*,<sup>265</sup> a také se odebere k žertevniku. Obřady přijímání jsou u konce a Svatá Božská liturgie se blíží k završení.

#### 4.3.5 Závěrečné obřady

Diákon si rozváže orár, vyjde severní bránou, postaví se před ikonostas a zve lid k modlitbám díkůvzdání za přijetí svátostí, za Boží slitování, milost a ochranu. Kněz mezitím také děkuje Vládci za účast na nebeských, nesmrtelných tajemstvích a skládá iliton. Pak hlasitě zvolá: *Jděme v pokoji* a pronáší zaambonní modlitbu.

Zatímco je konána modlitba, stojí diákon na pravé straně před ikonou Krista, svrchovaného Pána. Má skloněnou hlavu a v ruce drží orár až do ukončení modlitby. Po jejím ukončení jde kněz přes svatyni k žertevniku pro *antidor*<sup>266</sup> a pronáší modlitbu při požívání

---

<sup>263</sup> Asi z 3. století pochází praxe přijímání, podle které věřící přijímali proměněný chléb na dlaň pravé ruky položené na levé ruce ve tvaru kříže a tak si jej podali do úst. Krev Páně se přijímala napitím z kalicha, který držel ve svých rukách diákon. Takový způsob přijímání vyžadoval značné množství prosfor a vína, stejně jako i posvátných nádob. Asi v 8. století se k účelům přijímání začala používat lžička a v 10. století to byla již všeobecná praxe na Východě. Tak je tomu i dnes. Běžně přijímání podává kněz, výjimečně s dovolením biskupa může podávat svaté přijímání i diákon. Srov. MRNÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 44.

<sup>264</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 61.

<sup>265</sup> Tamtéž, s. 61.

<sup>266</sup> *Antidor* – rozkrájené kousky prosfor, chlebů, z nichž byly vybrány části ke svaté eucharistické oběti. Termín označuje doslova *namísto daru*. Rozdává se na konci slavení eucharistie, aby přiměl k účasti na posvátných darech i ty, kteří se nemohli zúčastnit slavení. Antidor symbolizuje společenství mezi všemi, kteří slavili liturgii, ať už přijali tělo Kristovo, nebo nikoli. NIN, M. Antidor. In ESKV, s. 72. Antidor, rozdávaný na konci bohoslužby, je v podstatě pozůstatkem hostiny lásky prvotní církve – agapé. Má symbolický charakter, odkazující k tradici prvních křesťanů nebýt lhotejnými k potřebám a nouzi bližních. Posláním tohoto rozdávaní je probudit sociální citění věřících a zdůraznit potřebu jednoty nejenom v chrámu, ale i za jeho zdmi, v každodenním životě. Srov. СОЛЮБИЙ, М. *Божественна литургия*, s. 414–415.

svatých darů. Diákon také odchází k žertevniku a s bází a úctou požije svaté dary. Kněz rozdává antidor<sup>267</sup> a následuje závěrečné požehnání a propuštění lidu.<sup>268</sup>

Diákon po konzumaci svatých darů, které přijal zbožně a pozorně, aby nic, ani nejmenší částičky nezůstaly, nalije víno a vodu do svatého kalicha a zkonsumuje. Pak všechno vytře, uspořádá a uloží podle řádu na své místo a říká: *Nyní můžeš, Pane, propustit svého služebníka*. A poté si jako kněz umývá ruce na obvyklém místě a společně s knězem konají propuštění. Děkují Bohu za všechna dobrodiní a odcházejí.

Tím je zakončena Božská liturgie svatého Jana Zlatoústého.<sup>269</sup>

---

<sup>267</sup> V byzantské tradici se rozlišují tři druhy prosfor: první je ta, z níž se vybírá beránek, a pouze z ní může být rozdělován antidor. Pak prosfory, ze kterých jsou vybírány částky ke cti svatých, na památku živých a zemřelých. Tyto kousky musí být konzumovány po antidoru, ale bez mléka, sýra nebo ryb. Nakonec prosfory, které nebyly použity, se mohou vzít pro jakýkoliv účel. Převzato MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*, s. 92.

<sup>268</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 63–67.

<sup>269</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 67.

## ZAVĚR

Dějiny diakonské služby na Východě nám ukázaly, že tato služba doznala zásadních změn. Nejprve se jednalo spíše o službu lásky v užším slova smyslu – tedy charitativní aspekt diakonie. Dále se diakoni podíleli na řízení církevních institucí, tedy na správě obcí, kdy byli často velmi blízkými spolupracovníky biskupa. S vývojem byzantského obřadu se zásadně rozvinul liturgický aspekt diakonie na úkor sociální a správní činnosti, jak o tom bylo pojednáno.

Cílem předložené práce bylo mimo jiné analyzovat službu diakona ve východní tradici se zvláštním zřetelem k byzantskému obřadu. Tento obřad má natolik pestrou škálu liturgických ceremonií, že byla zvolena pouze jedna, a to nejdůležitější: Božská liturgie sv. Jana Zlatoústého, protože liturgie je středem a vrcholem života církve a žádná jiná činnost se jí nevyrovná.

Tato liturgie je velice bohatá na činnost diakona. Ať již je to při přípravě darů – proskomidie, kdy asistuje knězi při přípravě chleba, kdy knězi dává pokyny, jak má nařezávat chléb a pak beránka a sám nalévá víno a vodu do kalicha. Můžeme říci, že se skutečně jak slovy, tak činností podílí na „obětování“ darů. Dříve sám přebíral pro liturgii dary chleba a vína od věřících v místnosti zvané diakonikon, tedy jakési sakristii, a to co nebylo vybráno k svaté oběti, po liturgii rozdával potřebným, vdovám, sirotkům, chudým atd.

Tímto však jeho činnost zdaleka nekončí. Po proskomidii okužuje oltář, svatyni a kostel se shromážděnou obcí. Musí přitom vycházet ze svatyně a projít celou loď, kde jsou věřící. Tím vyjadřuje jisté spojení s „posvátnem oltáře“ a „profánním prostorem lodi“. To také znamená, že všichni shromáždění mají podíl na téže liturgii.

Před samotným začátkem liturgie katechumenů (bohoslužby slova) koná s knězem dialog a ohlašuje začátek bohoslužby, když směrem ke knězi pronese: „Je čas sloužit Pánu. Požehnej, pane.“

Během liturgie katechumenů a věřících pronáší různé ektenie, kdy stojí před ikonostasem a jménem lidu pronáší jednotlivé prosby; tedy opět slouží jako jistý spojující prvek mezi věřícími a svatyní; je v podstatě jediný služebník, který má tuto privilegovanou funkci „mediátora“ mezi posvátnem a profánním. Ostatní služebníci, mají během liturgie poměrně pevně stanovená místa, kde se pohybují a nemohou tuto službu diákona v žádném případě nahradit.

Přísluší mu také pronášet evangelium; jeho funkcí je rovněž usměrňovat různými příkazy či pokyny kněze a věřící. Při čteních například pronáší střídavě „Soustředme se.“ „Nejvyšší moudrost. Soustředme se.“ atd., směřující k vzbuzení vnímavosti věřících k posvátným textům a při evangeliu, aby povstali („...vzdejme jí úctu a vyslechněme svaté evangelium“).<sup>270</sup>

Bylo také poukázáno, že je nepostradatelným asistentem, ba dokonce koncelebrantem, jak je nejvíce patrné z dialogu mezi knězem a diákonem po velkém vchodu před ektenií, kde je diákon knězem titulován, jako spolusloužící: „Pamatuj na mne, bratře a můj spolusloužící.“<sup>271</sup>

Z předloženého textu rovněž plyne, že diakonie v byzantské tradici je v podstatě vázaná na liturgii, narozdíl od diakonie v západním pojetí, která je chápána spíše charitativně, ačkoliv jsou obě zakotveny v jedné Tradici.

Tato studie by vzhledem k uvedenému důležitému a nezastupitelnému charakteru této služby chtěla být jakýmsi povzbuzením k jejímu širšímu uplatňování. Ve východních církvích

---

<sup>270</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 28.

<sup>271</sup> *Svatá Božská Liturgie*, s. 39.

jsou diákonci bohužel „významnou“ menšinou a diákonské svěcení je často vnímáno jen jako jakýsi předstupeň ke kněžskému svěcení.

Během psaní jsem se obohatila o mnoho informací o svém obřadu a načerpala cenné zkušenosti, které jistě uplatním při vykonávání služby pastoračního asistenta v řeckokatolické církvi.



## **ABSTRAKT**

SLYVOTSKA, N. *Diakonie v byzantské tradici*. České Budějovice 2011. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra praktické teologie. Vedoucí práce A. Kříšťan.

**Klíčová slova:** diakonie, diákon, služba, charitativní aspekt, správní aspekt, byzantský obřad, liturgie, liturgie sv. Jana Zlatoústého, proskomidie, tradice

Práce se zabývá pojetím diakonie a službou diákona v byzantské tradici. První část pojednává o diakonii v Novém zákoně. Druhá část je zaměřena na dějinný vývoj Byzantské říše a byzantského obřadu. Paralelně je sledován vývoj diakonie z hlediska charitativního, správního a liturgického, kdy začíná převládat liturgický aspekt diakonie. Třetí část seznamuje s liturgiemi (mšemi) v byzantské tradici se zřetelem k liturgii sv. Jana Zlatoústého. Čtvrtá část analyzuje službu diákona při liturgii sv. Jana Zlatoústého a zdůrazňuje jeho nezastupitelnou úlohu.

## **ABSTRACT**

### **Diaconate in the Byzantine tradition**

**Key words:** diaconate, deacon, service, charitable aspect, administrative aspect, Byzantine rite, Liturgy, Liturgy of St. John Chrysostom, Proskomidia (Office of Oblation), tradition

The thesis deals with the concept of diaconate and the deacon's service in the Byzantine tradition. The first part deals with the diaconate in the New Testament. The second part focuses on the historical development of the Byzantine Empire and the Byzantine rite as well as of the diaconate from the charitable, administrative and liturgical perspective where the liturgical aspect begins to dominate. The third part introduces the Liturgies (Masses) in the Byzantine tradition with considerations for the Liturgy of St. John Chrysostom. The fourth part analyzes the deacon's service during the Liturgy of St. John Chrysostom and stresses his irreplaceable role.

## SEZNAM LITERATURY

- ADAM, A. *Liturgický rok: historický vývoj a současná praxe*. Praha: Vyšehrad, spol. s. r. o., 1998. ISBN 80-7021-269-1.
- ADAM, A. *Liturgika*. Praha: Vyšehrad, spol. s. r. o., 2001. ISBN 80-7021-420-1.
- АФАНАСЬЕВ, Н. Царственное священство. In ЕЛЕЦКИХ, И. *Толковый путеводитель по божественной литургии*. Киев: Центр православной книги, 2008, s. 184–191. ISBN 978-966-96814-2-3.
- АЛФЕЕВ, И. Божественная литургия. In ЕЛЕЦКИХ, И. *Толковый путеводитель по божественной литургии*. Киев: Центр православной книги, 2008, s. 174–177. ISBN 978-966-96814-2-3.
- ALLMEN, J.-J. a kol. *Biblický slovník*. 2. vyd. Praha: Kalich, 1991. ISBN nevedeno.
- Archieratikon ili služebnik svjatitel'skij*. Řím: Typografia Kryptoferratskia Obiteli, 1973.
- BEINERT, W. *Slovník katolické dogmatiky*. Olomouc: MCM s. r. o., 1994. ISBN nevedeno.
- BENEDIKT XVI. *Encyklika Deus Caritas Est*. Praha: PAULÍNKY, 2006. ISBN 80-86949-03-6.
- BERGER, R. *Liturgický slovník*. Praha: Vyšehrad, spol. s. r. o., 2008. ISBN 978-80-7021-965-2.
- Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Praha: Zvon, 1991. ISBN 80-7113-009-5.
- CYRIL JERUZALÉMSKÝ. *Mystagógické katechese*. Přel. P. Milko. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 1997. ISBN 80-86045-09-9.
- Чин Божественної Літургії Напередосвячених Дарів*. Івано-Франківськ: Івано-Франківська Теологічна Академія, 2004. ISBN nevedeno.
- ДАЛЬ, В.И. *Толковый словарь живого великорусского языка в четырёх томах*. IV. том, С-V. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2008. ISBN 978-5-373-01225-6.
- Dictionnaire de théologie catholique contenant l'exposé des doctrines de la théologie catholique, leurs preuves et leur histoire*. svazek IV. Paris: Letouzey, 1939. ISBN nevedeno.
- ДМИТРЕВСКИЙ, И. *Историческое, догматическое и таинственное изъяснение Божественной литургии*. Москва, 1894. ISBN nevedeno.
- ЕЛЕЦКИХ, И. *Толковый путеводитель по божественной литургии*. Киев: Центр православной книги, 2008. ISBN 978-966-96814-2-3.
- Encyklopedie Bible*. I. díl, A-L. Bratislava: GEMINI, spol. s. r. o., 1992. ISBN 80-85265-31-1.
- Encyklopedie Bible*. II. díl, M-Ž. Bratislava: GEMINI, spol. s. r. o., 1992. ISBN 80-85265-32-X.
- Encyklopedie historie světa*. 1. české vyd. Praha: OTTOVO nakladatelství, s. r. o., 2001. ISBN 80-7181-567-5.
- FARRUDGIA, E. G. *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*. 1. vydání. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma s. r. o., 2010. ISBN 978-80-7412-019-0.

- ФЕДОРІВ, Ю. *Пояснення церковних богослужень і святих тайн*. Львів: Свічадо, 2008. ISBN 978-966-561-132-5.
- ФЛОРОВСКИЙ, Г. Проблема диаконата в Православной Церкви. In *Диаконат (История, богословие, публицистика)* [online]. Діаконъ.ru. Dostupné na WWW: <<http://www.deacon.ru/library/deacons-history/10-florovsky.html>>.
- ЖИЛЛЕ, Л. Диаконы Православного Востока. In *Диаконат (История, богословие, публицистика)* [online]. Діаконъ.ru. Dostupné na WWW: <<http://www.deacon.ru/library/deacons-history/7-gillet.html>>.
- GILLES, A. E. *Lidé cesty*. Praha: Portál, 1993. ISBN 80-85282-45-3.
- GOGOL, N. V. *Rozjímání o božské liturgii*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma s.r.o., 1996. ISBN 80-901957-7-6.
- IGNATIOS ANTIOCHEJSKÝ. Ignatios Magneským. In *Spisy apoštolských otců*. Přel. D. Drápal, J. Sokol, L. Varcl. 3. revid. vyd. Praha: KALICH, 2004. ISBN 80-7017-003-4.
- IGNATIOS ANTIOCHEJSKÝ. Ignatios Smyrenským. In *Spisy apoštolských otců*. Přel. D. Drápal, J. Sokol, L. Varcl. 3. revid. vyd. Praha: KALICH, 2004. ISBN 80-7017-003-4.
- КАВАСИЛА, М. *Пояснення божественної літургії*. Львів: Свічадо, 2007. ISBN 978-966-395-140-9.
- KLIESCH, K. *Skutky apoštolů: Malý stuttgartský komentář, Nový zákon 5*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999. ISBN 80-7192-287-0.
- Kompendium katechismu katolické církve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006. ISBN 80-7195-079-3.
- KŘIŠŤAN, A. Diakonie jako místo ekumenické spolupráce, in. *Fórum pastorálních teologů VI. – Pastorační situace jako výzva k ekumenismu*. 1. vydání. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma s. r. o., 2007, str. 11–24. ISBN 978-80-86715-81-0.
- KUNETKA, F. *Eucharistie v křesťanské antice*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. ISBN 80-244-0920-8.
- MALÝ, R. *Církevní dějiny*. Olomouc: Matice cyrilometodějská s. r. o., 2000. ISBN 80-7266-083-7.
- MEŠNÍ ŘÁD s modlitbami nad dary a s prefacemi*. Praha: Česká liturgická komise, 1984. ISBN nevedeno.
- MOLONEJ, F. J. *SAKRA PAGINA. Evangelium podle Jana*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7192-991-8.
- MRŇÁVEK, T. Oficiální verze českého řeckokatolického překladu: Svatá božská liturgie našeho otce svatého Jana Zlatoústého. In *Medzinárodná vedecká konferencia: Problematika prekladov bohoslužobných textov do živého jazyka*. Košicia: Centrum spirituality, 2010, v tisku.
- MRŇÁVEK, T. *Vývoj a struktura liturgie sv. Jana Zlatoústého*. Praha, 2008. Práce ad usum privatum pro studenty a zájemce o liturgiku. ISBN 978-80-254-1442-2.
- PARENTI, S.; VELKOVSKA, E. *L'EUCOLOGIO BARBERINI GR. 336*. 2 edizione reviduta. Roma: C. L. V. Edizione liturgiche, 2000. ISBN 88-85918-99-9.

- PORSCH, F. *Evangelium sv. Jana: Malý stuttgartský komentář, Nový zákon 4*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998. ISBN 80-7192-262-5.
- POSPÍŠIL, C. V. *Teologie služby*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. ISBN 80-7192-748-1.
- ПРИЙДІТЕ ПОКЛОНИМСЯ. *Молитовник*. 5-те видання, виправлене. Львів: Свічадо, 2007. ISBN 978-966-561-335-0.
- Řeckokatolický kalendář 2009. Praha: Apoštolský exarchát Řeckokatolické církve v ČR, 2008.
- SALAPATAS, A. D. Диаконат восточной православной церкви. In *Диаконат (История, богословие, публицистика)* [online]. Діаконъ.ru. Dostupné na WWW: <<http://www.deacon.ru/library/deacons-history/14-salapatas.html>>.
- СОКОЛОВ, П. *Агапы, или вечера любви в древнехристианском мире*. Сергиев посад: Типография Св.-Тр. Сергиевой Лавры, 1906. ISBN neuvedeno.
- СОЛОВІЙ, М. *Божественна літургія: Історія – розвиток – пояснення*. Львів: Свічадо, 1999. ISBN 966-561-168-2.
- SOUČEK, J. V. *Řecko-český slovník k Novému Zákonu*. 3. revidované vyd. Praha: Kalich, 1987. ISBN neuvedeno.
- СОБЕ, Б. Евхаристия в древней церкви и современная практика. In ЕЛЕЦКИХ, И. *Толковый путеводитель по божественной литургии*. Киев: Центр православной книги, 2008, s. 192–216. ISBN 978-966-96814-2-3.
- SVATÁ BOŽSKÁ LITURGIE Našeho Otce Svatého Jana Zlatoústého. Praha: Apoštolský exarchát Řeckokatolické církve v ČR, 2007. 98 s. ISBN neuvedeno
- ШМЕМАН, А. *Евхаристия. Таинство царства*. Москва: Паломник, 2006. ISBN 5-88060-004-1.
- ШУЛЬЦ, Г. Й. *ВИЗАНТИЙСЬКА ЛІТУРГІЯ: Свідчення віри та значення символів*. Львів: Свічадо, 2002. ISBN 966-561-282-4.
- TAFT, R. F. *Stručné dějiny byzantské liturgie*. Praha: Apoštolský exarchát řeckokatolické církve v ČR, 2008. ISBN 978-80-254-3126-9.
- TAFT, R. F. *Život z liturgie – tradice Východu i Západu*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma s. r. o., 2008. ISBN 978-80-86715-95-7.
- ZEDNÍČEK, M. Jáhenky v církvi. In *Unie katolických žen* [online]. Dostupné na: <<http://katolickezeny.cz/?p=421>>.
- ВАРСАНУФІЙ; ЙОАН. Поучения. In *Святі отці про молитву та духовну тверезість*. Львів: Свічадо, 2007. ISBN 978-966-395-078-5.
- WOLF, V. *Syntéza víry*. Olomouc: Matice cyrilometodějská s. r. o., 2003. ISBN 80-7266-141-8.

<http://krotov.info>

*Wikipedie: Otevřená encyklopedie* [online].

[www.deacon.ru](http://www.deacon.ru)

## SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AE – Apoštolský exarchát řeckokatolické církve v České republice 1998.

atd. – a tak dále

*ESKV* – Encyklopedický slovník křesťanského Východu

lat. – latinský, latinsky

n – následující

např. – například

NZ – Nový zákon

pozn. – poznámka

př. Kr. – před Kristem

revid. – revidované

řec. – řecký, řecky

srov. – srovnej

stol. – století

sv. – svatý

*Svatá Božská Liturgie – SVATÁ BOŽSKÁ LITURGIE Našeho Otce Svatého Jana Zlatoústého*

SZ – Starý zákon

tzv. – tak zvaný

vyd. – vydání